

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχαιολογία και Ιστορία του
Αρχαίου Κόσμου: Από την Απώτατη Προϊστορία έως την Ύστερη
Αρχαιότητα»

Ειδίκευση «Αρχαία Ιστορία»

Η αποικιστική πολιτική της Αθηναϊκής Ηγεμονίας

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ιωάννης Πιττερός

Εξεταστική Επιτροπή:

Σελήνη Ψωμά, Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας

Σοφία Ανεζίρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας

Νικόλαος Γιαννακόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας

Αθήνα, 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
Ορολογία	6
Κριτήρια διάκρισης μεταξύ αποικιών και κληρουχιών	9
Χαρακτηριστικά των αθηναϊκών αποικιών και κληρουχιών.....	11
<i>Αποικίες</i>	11
<i>Κληρουχίες</i>	12
1. ΑΠΟΙΚΙΕΣ	
Αθηναϊκές αποικίες ανάμεικτης σύνθεσης.....	17
Εννέα Οδοί, 465/4 π.Χ.	17
Θούριοι, 444/3 π.Χ.	18
Αμφίπολη, 437/6 π.Χ.....	22
Νεάπολη, τέλη δεκαετίας 430 π.Χ.;	24
Αθηναϊκές αποικίες στρατιωτικού χαρακτήρα.....	25
Βρέα, δεκαετία 430 π.Χ.;.....	25
Αποικίες εγκαθιδρυθείσες υπό την αιγίδα της Αθήνας	29
Ναύπακτος, 456/5 π.Χ.....	29
Κολοφώνα, 447/6 π.Χ.	30
Νότιο, περ. 427 π.Χ.....	31
Σκιώνη, 421 π.Χ.	32
2. ΚΛΗΡΟΥΧΙΕΣ	
Οι πρώτες χρονολογικά αθηναϊκές κληρουχίες.....	34
Σαλαμίνα, 508/7-506 π.Χ.;	34
Χαλκίδα, 506 π.Χ.	37
Λήμνος και Ίμβρος, περ. 500 π.Χ.	38
Οι κληρουχίες του Κίμωνα.....	42
Ηιόνα, 476/5 π.Χ.;	42
Σκύρος, 476/5 π.Χ.;	43
Οι κληρουχίες του Τολμίδα.....	45
<i>Οι κληρουχίες του Τολμίδα στην Εύβοια και στις Κυκλάδες</i>	46
Κάρυστος, περ. 453/2 π.Χ.	46
Νάξος, 450 π.Χ.;.....	47
Άνδρος, 450 π.Χ.	48

Οι κληρουχίες του Περικλή.....	50
<i>Οι κληρουχίες του Περικλή στο Βόρειο Αιγαίο.....</i>	50
Χερσόνησος, 447/6 π.Χ.....	50
Λήμνος και Ίμβρος, 447/6 π.Χ.;	53
<i>Οι κληρουχίες του Περικλή στην Εύβοια.....</i>	56
Ιστιαία, 446 π.Χ.....	56
Χαλκίδα και Ερέτρια, 446 π.Χ.	59
<i>Οι κληρουχίες του Περικλή στον Εύξεινο Πόντο και στην Προποντίδα</i>	64
Σινώπη, περ. μέσα δεκαετίας 430 π.Χ.	66
Αμισός, περ. μέσα δεκαετίας 430 π.Χ.	67
Αστακός, περ. μέσα δεκαετίας 430 π.Χ.	68
Οι κληρουχίες του Πελοποννησιακού Πολέμου	70
Αίγινα, 431 π.Χ.	70
Ποτίδαια, 429 π.Χ.	72
Λέσβος, 427 π.Χ.....	75
Μήλος, 416/5 π.Χ.....	77
3. ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ	
Οι κληρούχοι ως εξ αποστάσεως εκμισθωτές των κλήρων τους.....	81
Ταξική προέλευση αποίκων και κληρούχων	92
Ο επίλογος και η κληρονομιά της αποικιστικής δράσης της Αθηναϊκής Ηγεμονίας	95
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	97
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	102

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Αθήνα από την απόλυτη αποικιστική εσωστρέφεια του 8^{ου} και 7^{ου} αιώνα έφθασε κατά τον 5^ο αιώνα μέσα σε λίγες δεκαετίες στη συγκρότηση μίας αποικιακής αυτοκρατορίας, που εκτεινόταν από τη Νεάπολη στην Καμπανία μέχρι την Αμισό (που μετονομάστηκε σε Πειραιά!) στα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, τη σημερινή Σαμψούντα. Η αποικιστική της ορμή μετέτρεψε το Αιγαίο Πέλαγος σε μία ατελείωτη αθηναϊκή λίμνη, και συμπαρέσυρε τον αθηναϊκό δήμο, ώστε «σαν αφηνιασμένο άλογο, όπως λένε οι κωμικοί ποιητές, “σε χαλινάρι κανένα δεν ήθελε πια να υπακούει, αλλά δάγκωνε την Εύβοια και τα νησιά ποδοπατούσε”» (Πλούταρχος *Περικλής* 7.6). Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία καταπιάνεται με την επίλυση των ζητημάτων που άπτονται της αποικιστικής πολιτικής της Αθήνας κατά τον 5^ο αιώνα, πραγματεύεται το σύνολο των αθηναϊκών εγκαταστάσεων κατά την περίοδο αυτή, αποβλέποντας στον προσδιορισμό του τύπου τους και στη σκιαγράφηση του ιστορικού τους πλαισίου, ενώ θέτει υπό εξέταση καίριες πτυχές της αθηναϊκής αποικιστικής δράσης κατά τη διάρκεια του εξετασθέντος αιώνα.

ABSTRACT

Athens in the 5th century BC rose in a matter of decades from the complete colonial obscurity of the 8th and 7th centuries to the formation of a colonial empire, stretching from Neapolis in Campania to Amisus (renamed Piraeus!) on the southern coast of the Black Sea, modern-day Samsun. Her colonial rampage turned the Aegean into an endless Athenian sea, and allowed the Athenian *demos* to become “like a wild horse, as the comic poets say, ‘and no longer dared to obey, but bit Euboea and trampled on the islands’” (Plutarch *Pericles* 7.6). The present master's thesis addresses the issues relating to the colonial policy of Athens in the 5th century BC, it examines the totality of the Athenian settlements throughout this period, with the aim of establishing their status and outlining their historical context, and, additionally, it investigates crucial aspects of the Athenian colonial activity during the examined century.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη της αποικιστικής δραστηριότητας της Αθήνας κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι. αναδεικνύεται ιδιαίτερα απαιτητικό εγχείρημα. Η εξέλιξη αυτή δεν οφείλεται μόνο στη συνήθη για τον 5^ο αι. έλλειψη επαρκών σχετικών επιγραφικών μαρτυριών, αλλά και στο σχεδόν μηδαμινό ενδιαφέρον που επέδειξαν οι σύγχρονες γραμματειακές πηγές για την αποικιστική πολιτική της Αθήνας. Οι συγγραφείς του 5^{ου} αι. προέβησαν μόνο σε περιστασιακές αναφορές σε αθηναϊκές εγκαταστάσεις, ενώ όταν αποφάσιζαν να τις θίξουν δεν ένιωθαν τη δέσμευση να χρησιμοποιήσουν την επίσημη αποικιστική ορολογία της εποχής, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τις επιγραφές, οι οποίες δυστυχώς είναι σήμερα αριθμητικά ισχνές. Οι μαρτυρίες των μεταγενέστερων συγγραφέων δεν στέκονται ικανές να αναπληρώσουν το κενό που άφησαν πίσω τους οι προκάτοχοί τους και η φθορά του χρόνου.

Οι επιπτώσεις των παραπάνω παραγόντων συντελούν στη διαμόρφωση μίας θολής εικόνας για την αποικιστική πολιτική της Αθήνας κατά τον 5^ο αι., ενώ είναι δραματικές για το έργο που μπορεί να παράσχει ένας σύγχρονος ιστορικός. Το σκιάδεσ υπόβαθρο που περιβάλλει τις αθηναϊκές εγκαταστάσεις του 5^{ου} αι. έχει βεβαίως προσελκύσει το ενδιαφέρον των μελετητών, εντούτοις η πρώτη παρατήρηση που πηγάζει από την εξέταση της σχετικής βιβλιογραφίας είναι πως κανένας ερευνητής δεν συμφωνεί απόλυτα με τον άλλον. Δεν θα ήταν υπερβολή να διατυπωθεί πως το εν λόγω ερευνητικό αντικείμενο αποτελεί το πιο διχαστικό και πολωτικό ζήτημα της αθηναϊκής ιστορίας του 5^{ου} αι. Η ανεπάρκεια σχετικών επιγραφών, το ελλιπές ενδιαφέρον των γραμματειακών πηγών και η συγκεχυμένη ορολογία τους έχουν δημιουργήσει σκοπέλους στη μελέτη της αποικιστικής πολιτικής της Αθήνας κατά την περίοδο αυτή, με τον σημαντικότερο από αυτούς να είναι ο προσδιορισμός του τύπου των επιμέρους αθηναϊκών εγκαταστάσεων. Ο όγκος των έργων που έχουν αφιερωθεί επί του αντικειμένου είναι μη διαχειρίσιμος, ενώ καλύπτουν όλες τις πτυχές του φαινομένου. Παρ' όλ' αυτά, και πάλι διαγράφεται η εντύπωση μίας σχετικής παραμέλησης, δεδομένης της βαρύνουσας σπουδαιότητας του ζητήματος. Ελάχιστα είναι τα έργα που έχουν επιχειρήσει να δαμάσουν το τεράστιο και ετερόκλητο πλήθος των δεδομένων προκειμένου να παραγάγουν ένα εύπεπτο και ομοιογενές σύνολο που να προσεγγίζει ολιστικά και εμβριθώς την αποικιστική πολιτική της Αθήνας κατά τον 5^ο αι., ενώ ακόμη λιγότερα είναι αυτά που τόλμησαν να πραγματευτούν όλες τις πολυάριθμες αθηναϊκές εγκαταστάσεις της περιόδου αυτής. Το παρόν πόνημα επιδιώκει να ενσαρκώσει τα δύο ακριβώς παραπάνω στοιχεία.

Η παρούσα εργασία εξετάζει το σύνολο των αθηναϊκών εγκαταστάσεων του 5^{ου} αι., ενσωματώνοντας ωστόσο και τις πρώτες χρονολογικά αθηναϊκές κληρουχίες που εγκαθιδρύθηκαν στα τέλη του 6^{ου} αι., προκειμένου να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά αυτού του ιδιόμορφου τύπου αθηναϊκής εγκατάστασης. Ελλείπει χώρου, παραλείφθηκαν οι υποθετικές αθηναϊκές εγκαταστάσεις του 5^{ου} αι. που κρίνονται απίθανες από την πλειονότητα των μελετητών και από τον γράφοντα, όπως για παράδειγμα οι Ερυθρές και η Σάμος. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο, περικόπηκαν ορισμένες δευτερεύουσες για την προβληματική της εργασίας πτυχές του φαινομένου. Βασικός στόχος είναι η επίλυση των ζητημάτων που άπτονται της αποικιστικής πολιτικής της Αθήνας κατά τον 5^ο αι., ο προσδιορισμός του τύπου των επιμέρους αθηναϊκών εγκαταστάσεων και η σκιαγράφηση του ιστορικού τους πλαισίου, ενώ παράλληλα τίθενται υπό εξέταση και-ριες πτυχές της αθηναϊκής αποικιστικής δράσης κατά την περίοδο αυτή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την περίοδο της μεγάλης αποικιστικής εξόρμησης των ελληνίδων πόλεων στον χώρο της Μεσογείου τον 8^ο και 7^ο αι. η Αθήνα δίνει την εικόνα μίας πλήρους αποικιστικής εσωστρέφειας.¹ Αν ο δημογραφικός παράγοντας αποτελούσε έναν από τους βασικούς λόγους που εξωθούσε τους Έλληνες στην αποδημία, φαίνεται πως οι Αθηναίοι κατά την περίοδο αυτή συντηρούνταν ακόμη επαρκώς από την εκτεταμένη γη της Αττικής. Όταν η Αθήνα τον 6^ο αι. ξεκίνησε με δειλά βήματα να εγκαθιδρύει τις δικές της αποικίες το αποικιστικό φαινόμενο στον ελληνικό χώρο είχε σχεδόν ξεθυμάνει.² Στα τέλη του αιώνα αυτού οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη δημιούργησαν στην Αθήνα τις κατάλληλες πολιτικές και κοινωνικές προϋποθέσεις για την εκδήλωση ενός αποικιστικού πυρετού.³ Η μέχρι πρότινος αποικιστικά αόρατη Αθήνα όχι μόνο εξοικειώθηκε πλήρως με τον θεσμό των αποικιών, αλλά τον έπλασε στα δικά της μέτρα, προκειμένου να συμμορφώνεται με τις πολιτικές της φιλοδοξίες. Κατά αυτόν τον τρόπο, η Αθήνα διαμόρφωσε έναν νέο τύπο αποικίας, την κληρουχία, που αποτελούσε προέκταση του αθηναϊκού κράτους και εξυπηρετούσε τα πάσης φύσεως συμφέροντα αυτού. Κατά τον 5^ο αι. ο αποικιστικός πυρετός της Αθήνας μετατράπηκε σε πυρκαγιά, σε μία πύρινη λαίλαπα που προσέβαλε το Αιγαίο Πέλαγος και εξαπλώθηκε από την Ιταλία μέχρι τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Η Αθήνα από την απόλυτη αποικιστική αφάνεια είχε φτάσει στη συγκρότηση μίας αποικιακής αυτοκρατορίας.

Ορολογία

Προϋπόθεση για την προσέγγιση του φαινομένου των αθηναϊκών εγκαταστάσεων του 5^{ου} αι. αποτελεί η εξέταση και κατανόηση της ορολογίας που χρησιμοποιούν οι αρχαίες πηγές που τις πραγματεύονται. Αν και η επίσημη γλώσσα των επιγραφών διακρίνει σαφώς τους δύο τύπους αθηναϊκής εγκατάστασης, τις αποικίες και τις κληρουχίες,⁴ οι αρχαίοι συγγραφείς δεν υπήρξαν το ίδιο συνεπείς ως προς τη χρήση της τεχνικής ορολογίας. Αυτή η έλλειψη δέσμευσης αναφορικά με τη χρήση των επίσημων όρων του αποικισμού διακρίνεται αρχικά στο ίδιο το έργο του Θουκυδίδη, ο οποίος χρησιμοποιεί

¹ Βλ. επίσης Ehrenberg 1939, 116· Graham 1964, 166· Brunt 1966, 71· Βάρτσος 1972, 11· Igelbrink 2015, 1.

² Ehrenberg 1939, 116.

³ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 135.

⁴ IG I³ 237 (410-404 π.Χ.), στ. 8-9: [ταῖς] ἀποικίαις καὶ κληροχίαις[ις].

τους όρους *ἄποικοι* και *ἔποικοι* αδιακρίτως,⁵ ενώ αναφέρεται μόνο μία φορά σε *κληρούχους*, στην περίπτωση της εγκαθίδρυσης της κληρουχίας της Λέσβου, επιλογή που υπαγορεύτηκε από τον αυστηρά τεχνικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου αποσπάσματος.⁶ Αυτή η απαξίωση εκ μέρους του Θουκυδίδη των τεχνικών και επίσημων όρων *κληροῦχος* και *κληρουχία* δεν συνεπάγεται βέβαια πως στο έργο του παρέλειψε να αναφερθεί σε τέτοιου είδους εγκαταστάσεις, απλώς καταδεικνύει πως τις συμπεριέλαβε υπό τον ευρεία έννοια *ἀποικίαι*, χαρακτηρίζοντας τους Αθηναίους που τις επάνδρωσαν ως *ἀποίκους* ή *ἐποίκους*, όρους που χρησιμοποιεί ως ταυτόσημους.

Εντούτοις, σύμφωνα με την επίσημη γλώσσα του ψηφίσματος για τη Βρέα,⁷ ο όρος *ἔποικοι* με την τεχνική του σημασία δήλωνε τους επιπρόσθετους αποίκους, αυτούς δηλαδή που θα εγκαθίσταντο σε μία ήδη εγκαθιδρυμένη εγκατάσταση προς πληθυσμιακή ενίσχυσή της. Στην περίπτωση της Ποτίδαιας, οι Αθηναίοι *έποικοι*⁸ που στάλθηκαν εκεί δεν απέβλεπαν, για την ακρίβεια, στην πληθυσμιακή ενδυνάμωσή της, αλλά στην αντικατάσταση των εκδιωχθέντων κατοίκων της ήδη υφιστάμενης αυτής πόλης.⁹ Πρέπει να επισημανθεί πως η λέξη *ἔποικοι*, ακόμη και στην επίσημη γλώσσα των επιγραφών, δεν είναι δηλωτική του είδους της αθηναϊκής εγκατάστασης: οι *έποικοι* της Βρέας θα εγκαθίσταντο σε μία αποικία, ενώ οι *έποικοι* της Ποτίδαιας επάνδρωσαν μία κληρουχία.¹⁰

Φαίνεται πως οι επιγραφές υπήρξαν συνεπείς ως προς τη χρήση της τεχνικής ορολογίας, διότι, ως επίσημα κρατικά έγγραφα, έπρεπε να αποδώσουν λεπτές νομικές αποχρώσεις. Συνεπώς, οι επιγραφές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον ασφαλή

⁵ Βλ. Ehrenberg 1939, 131. Οι συγγραφείς των *ATL* (*ATL* III, 285 με υποσημ. 46) αμφισβήτησαν ωστόσο τη θέση του, υποστηρίζοντας πως ο Θουκυδίδης υπήρξε ακριβής στην ορολογία του. Ο Ehrenberg 1952, 143-9 απάντησε στην αμφισβήτηση αυτή, τεκμηριώνοντας περαιτέρω τη θέση του πως ο Θουκυδίδης δεν υπήρξε συνεπής στη χρήση της τεχνικής ορολογίας του αποικισμού. Η θέση του Ehrenberg απολαμβάνει σήμερα μεγάλη αποδοχή (βλ. Graham 1964, 169-70, 183-4· Amit 1965, 124-5· Brunt 1966, 73, 77· Gauthier 1966, 67-9· ML, 181· Βάρτσος 1972, 16-7· Hornblower 1991, 186· Zelnick-Abramovitz 2004, 325 με υποσημ. 1· Moreno 2007, 98 υποσημ. 102· Igelbrink 2015, 108-9, 479), με ελάχιστες βέβαια εξαιρέσεις, όπως ο Figueira 1991 (βλ. ενδεικτικά σ. 62· βλ. επίσης Figueira 2008, 435), που παλινόρθωσε την άποψη πως η ορολογία του Θουκυδίδη ήταν ακριβής, πεποίθηση που καθόρισε τις αποφάσεις του αναφορικά με τον προσδιορισμό του τύπου των επιμέρους εγκαταστάσεων. Βλ. επίσης Maeno 1997/98, 18, που αμφισβητεί τη θέση πως ο Θουκυδίδης υπήρξε ασυνεπής στην ορολογία του.

⁶ Θουκ. 3.50.2. Βλ. Ehrenberg 1952, 144-5.

⁷ *IG* I³ 46, στ. 30-1, 32-3.

⁸ *IG* I³ 514, στ. 1 και *IG* I³ 62, στ. 8.

⁹ Θουκ. 2.70.3-4.

¹⁰ Για τον όρο *έποικοι* βλ. Ehrenberg 1952, 143-4· Casevitz 1985, 157· Smarczyk 1990, 127· Figueira 1991, 198· Figueira 2008, 439 με υποσημ. 38· Igelbrink 2015, 479. Βλ. επίσης de Wever και van Compernelle 1967, 523. Στο ψήφισμα για τη Βρέα οι σχετικές λέξεις είναι προϊόντα συμπλήρωσης, εντούτοις η αποκατάσταση δεν έχει αμφισβητηθεί.

προσδιορισμό του τύπου της εκάστοτε εγκατάστασης.¹¹ Στο αποσπασματικό ψήφισμα για τη Μυτιλήνη, για παράδειγμα, γίνεται αναφορά στους κληρούχους,¹² επιβεβαιώνοντας την ορθότητα της μαρτυρίας του Θουκυδίδη για εγκαθίδρυση κληρουχίας στη Λέσβο.¹³ Αλλά και στην περίπτωση της Ποτίδαιας υπήρξε συμπτωματικά ακριβής ο ιστορικός ως προς τη χρήση της επίσημης ορολογίας, καθώς ο όρος *ἔποικοι* που χρησιμοποιεί¹⁴ μαρτυρείται και σε δύο σχετικές επιγραφές.¹⁵ Δεδομένης, λοιπόν, της επισημότητας της γλώσσας των επιγραφών δεν θα πρέπει να τρέφουμε καμία αβεβαιότητα για τη φύση της εγκατάστασης στη Βρέα: επρόκειτο περί αποικίας,¹⁶ ενώ αυτοί που την επάνδρωσαν ήταν άποικοι.¹⁷

Η έλλειψη, ωστόσο, σχετικών επιγραφικών μαρτυριών για τις υπόλοιπες αθηναϊκές εγκαταστάσεις του 5^{ου} αι. έχει εξωθήσει τους σύγχρονους μελετητές στην ανάλυση και σύγκριση της ανακριβούς ορολογίας των γραμματειακών πηγών. Η ασυνέπεια που χαρακτηρίζει τις διατυπώσεις του Θουκυδίδη συνεχίζεται και κατά τον 4^ο αι. Ο Ανδοκίδης και ο Αισχίνης αναφερόμενοι στις αναμφίλεκτες κληρουχίες του 5^{ου} αι. στη Νάξο και την Εύβοια τις καταλέγουν μεταξύ των αποικιών, χρησιμοποιώντας προφανώς τον όρο με την ευρύτερη σημασία του.¹⁸ Η ασάφεια συντηρήθηκε βέβαια και κατά τους επόμενους αιώνες. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης έτρεφε μία ιδιαίτερη αδυναμία για το ρήμα *κατακληρουχέω*, το οποίο χρησιμοποιούσε ακόμη και για εγκαταστάσεις που με βεβαιότητα ήταν αποικίες, όπως αυτή στις Εννέα Οδούς.¹⁹ Ο Πλούταρχος, με τη σειρά του, χαρακτήριζε ως κληρουχίες όλες τις αθηναϊκές εγκαταστάσεις του 5^{ου} αι.²⁰

Σε αντίθεση με την προσφιλή συνήθεια των μεταγενέστερων συγγραφέων Διοδώρου και Πλουτάρχου να εφαρμόζουν κληρουχική ορολογία ακόμη και σε περιπτώσεις αδιαμφισβήτητων αθηναϊκών αποικιών, οι γραμματειακές πηγές του 5^{ου} αι. υπήρξαν φειδωλές στη χρήση του κληρουχικού λεξιλογίου. Εντούτοις, όταν αυτό συνέβαινε

¹¹ Για τη θέση πως οι επιγραφές υπήρξαν ακριβείς ως προς την ορολογία τους βλ. Ehrenberg 1939, 131· ATL III, 285 με υποσημ. 46· Ehrenberg 1952, 143· Graham 1964, 169· Brunt 1966, 73· Βάρτσος 1972, 16· Maeno 1997/98, 13, 18· Igelbrink 2015, 66, 98, 109.

¹² IG I³ 66, στ. 17, 25.

¹³ Θουκ. 3.50.2.

¹⁴ Θουκ. 2.70.4.

¹⁵ IG I³ 514, στ. 1 και IG I³ 62, στ. 8.

¹⁶ IG I³ 46, στ. 9, 12-3, 33, 37-8.

¹⁷ IG I³ 46, στ. 18, 23, 29, 45-6.

¹⁸ Ανδοκ. 3.9· Αισχίν. 2.175. Η αυθεντικότητα του λόγου του Ανδοκίδη *Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης* έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, βλ. Harris 2000, 487: «Contrary to the view of recent scholars, Aischines clearly did not copy the *De Pace*. Our comparison of the passages about the Athenian Empire in the two speeches reveals that the *De Pace* makes more mistakes about the period than does Aischines' account, a sure sign that the former is a forgery composed sometime after the latter».

¹⁹ Διόδ. 11.70.5. Βλ. επίσης Figueira 1991, 42, 55.

²⁰ Βλ. Πλούτ. *Περικλῆς* 9.1, 34.1. Βλ. επίσης 11.5. Βλ. ακόμη Figueira 1991, 45-6.

ήταν προϊόν συνειδητής επιλογής: οι σχετικά νεοεισαχθέντες αυτοί όροι περιέγραφαν ένα επίσης νέο αποικιστικό φαινόμενο, διακριτό στις λεπτομέρειές του από τις παραδοσιακές αποικίες, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από τη δική τους πατροπαράδοτη ορολογία. Αν και η περίπτωση του Θουκυδίδη, που καταλέγει συλλήβδην τις αθηναϊκές εγκαταστάσεις υπό τον ευρύ όρο *ἀποικίαι*, υποδεικνύει πως στα μάτια των συγγραφέων του 5^{ου} αι. οι ομοιότητες μεταξύ των δύο τύπων αθηναϊκών εγκαταστάσεων, των αποικιών και των κληρουχιών, ήταν σημαντικότερες από τις διαφορές τους, ωστόσο δεν πρέπει να χωρά αμφιβολία πως τις ελάχιστες φορές που αυτοί αξιοποίησαν την κληρουχική ορολογία αναφέρονταν στον νέο και ιδιότυπο αθηναϊκό θεσμό των κληρουχιών.²¹

Κριτήρια διάκρισης μεταξύ αποικιών και κληρουχιών

Τα κριτήρια διάκρισης μεταξύ των δύο μορφών εγκατάστασης, των αποικιών και των κληρουχιών, παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ακόμη και σήμερα ένας άλυτος γρίφος, με τους μελετητές να διατυπώνουν αφειδώς τις δικές τους προτάσεις. Ορισμένοι από αυτούς, μάλιστα, αποπειράθηκαν στο παρελθόν να καταρρίψουν τα τείχη της διαφοροποίησης,²² επιλογή εντούτοις που δεν συμμορφώνεται με τα υπάρχοντα δεδομένα, καθότι σύγχρονη επιγραφική μαρτυρία²³ καθιστά σαφές πως οι δύο τύποι εγκατάστασης, οι αποικίες και οι κληρουχίες, αντιμετωπιζόνταν κατά τον 5^ο αι. ως δύο νομικά διακριτές κατηγορίες. Ωστόσο οι περιορισμένες αριθμητικά και αποσπασματικές επιγραφές της εποχής, και η ανακρίβεια και το ελλιπές ενδιαφέρον των γραμματειακών πηγών, δεν συμβάλλουν στη διαλεύκανση του ζητήματος που ακριβώς έγκειτο η διαφοροποίηση αυτή. Ως εκ τούτου, η έλλειψη σαφώς προσδιορισμένων κριτηρίων διάκρισης έχει καταστήσει τον προσδιορισμό της φύσης της εκάστοτε αθηναϊκής εγκατάστασης ένα εγχείρημα κοπιώδες, που διχάζει επιπλέον τους μελετητές. Για την ακρίβεια, ο τύπος

²¹ Κατά τον 5^ο αι. κληρουχική ορολογία απαντά στις εξής γραμματειακές πηγές: Ηρόδ. 5.77.2 και 6.100.1 (για τους κληρούχους της κληρουχίας της Χαλκίδας του 506 π.Χ.)· Θουκ. 3.50.2 (για τους κληρούχους της κληρουχίας της Λέσβου του 427 π.Χ.)· Αριστοφ. *Νεφέλαι* στ. 203· Αντιφ. fr. 7 (*ἐπειδὴ γὰρ ἀπωκίσθη Ἀθήναζε καὶ ἀπηλλάγη τῆς κληρουχίας*). Στο Σοφ. *Αἶας* στ. 507-8 (*αἰδεσάι δὲ μητέρα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον*) ο όρος *κληροῦχος* προσλαμβάνει προφανώς μία μεταφορική σημασία, εντούτοις, όπως έχει προταθεί (Figueira 1991, 43), η μεταφορά αυτή θα μπορούσε να αποτελεί μία νύξη στον θεσμό των κληρουχιών και στον τρόπο με τον οποίον οι κλήροι διανέμονταν, προκειμένου ο ποιητής να κεντρίσει το ενδιαφέρον των θεατών. Αναφορικά με τις επιγραφικές πηγές, μόνο τέσσερις επιγραφές του 5^{ου} αι. που περιέχουν τους όρους *κληροῦχοι* ή *κληρουχίαι* έχουν φτάσει ως εμάς: IG I³ 66, στ. 17, 25· IG I³ 237, στ. 9· IG I³ 339, στ. 13· IG II² 1383, στ. 1.

²² Schuller 1974, 15· Erxleben 1975, 83.

²³ IG I³ 237 (410-404 π.Χ.), στ. 8-9: [*ταῖς ἀποικίαις καὶ κληροχίαις*].

όλων των εγκαταστάσεων της Αθήνας κατά τον 5^ο αι., με εξαίρεση τους Θουρίους και την Αμφίπολη, που πανθομολογουμένως θεωρούνται αποικίες, αμφισβητείται.

Κατά καιρούς έχουν προταθεί από ερευνητές διάφορα τεχνητά κριτήρια για τη διάκριση μεταξύ αποικιών και κληρουχιών, τα οποία ωστόσο δεν εναρμονίζονται πλέον με τα νεότερα δεδομένα αναφορικά με τον προσδιορισμό της φύσης των επιμέρους αθηναϊκών εγκαταστάσεων. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το δημοφιλέστερο από αυτά, μία κληρουχία εγκαθίστατο στο έδαφος μίας πόλης-κράτους που εξακολουθούσε να υφίσταται και μετά την εγκατάσταση των κληρούχων, ενώ μία αποικία εγκαθιδρυόταν σε περιοχές όπου το γηγενές στοιχείο είχε εκδιωχθεί-εξαλειφθεί.²⁴ Το κριτήριο αυτό προϋποθέτει πως η Λήμνος, η Ίμβρος, η Ιστιαία, η Αίγινα, η Ποτίδαια και η Μήλος ήταν αποικίες, εντούτοις πλέον θεωρείται πως με σχετική βεβαιότητα ήταν κληρουχίες.²⁵

Ένα παραδοσιακό βοηθητικό εργαλείο για την ταυτοποίηση του τύπου μίας αθηναϊκής εγκατάστασης κατά την περίοδο αυτή έχει υπάρξει η ανίχνευση της διατήρησης ή μη της ιδιότητας του Αθηναίου πολίτη από τους κατοίκους της. Είναι ευρέως αποδεκτό από τους ερευνητές πως το κυριότερο χαρακτηριστικό των κληρούχων ήταν η διατήρηση των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων, με τα προνόμια και τις υποχρεώσεις που αυτά συνεπάγονταν.²⁶ Οι κληρουχίες, θεσμός αθηναϊκής επινόησης, απαρτίζονταν από κλήρους που είχαν περιέλθει στην ιδιοκτησία του αθηναϊκού κράτους και αποτελούσαν ουσιαστικά προεκτάσεις αυτού, διαμορφώνοντας άμεσα εξαρτημένες

²⁴ ATL III, 289· Jones 1957, 173· Brunt 1966, 78. Πρβλ. την παρατήρηση του Graham 1964, 191.

²⁵ Για τον ίδιο λόγο καταρρίπτεται η θέση των Brunt 1966, 87 και Figueira 1991, 72 πως το κριτήριο διάκρισης μεταξύ αποικιών και κληρουχιών ήταν ότι οι κληρουχίες στερούνταν διοικητικών θεσμών. Στη θέση αυτή εξωθήθηκαν από την απόρριψη εκ μέρους τους του κριτηρίου της διατήρησης ή μη των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων. Οι σύγχρονοι μελετητές έχουν επιστρατεύσει όλη τους την ευρηματικότητα στην προσπάθειά τους να ανακαλύψουν την ειδοποιό διαφορά μεταξύ αποικιών και κληρουχιών. Για παράδειγμα, στο Βάρτσος 1972 δύο από τα βασικότερα κριτήρια που προβάλλονται για τον προσδιορισμό μίας αθηναϊκής εγκατάστασης ως κληρουχίας είναι η στρατηγική της σημασίας και η μη καταβολή συμμαχικού φόρου. Εντούτοις, η στρατηγική σπουδαιότητα δεν είναι ίδιον μόνο των κληρουχιών, όπως άλλωστε καταδεικνύει η περίπτωση της Αμφίπολης. Παράλληλα, όπως προσφύως έχει επισημανθεί (ATL III, 286), ούτε οι αθηναϊκές αποικίες που εγκαθιδρύθηκαν μετά την ίδρυση της συμμαχίας κατέβαλλαν συμμαχικό φόρο. Για μία κριτική στο έργο του Βάρτσου βλ. Lewis 1975· Igelbrink 2015, 15-6. Ο Maeno 1997/98, 26 βασιζόμενος κυρίως στην επισφαλή ορολογία των γραμματειακών πηγών πρότεινε μία εξίσου επισφαλή, αν και ομολογουμένως καινοφανή, θεωρία: μία αποικία εγκαθιδρυόταν μετά τη μερική εκδίωξη ενός γηγενούς ιωνικού πληθυσμού και δεν συγκροτούσε πόλη-κράτος (κομίζει ως παραδείγματα τη Χερσόνησο, τη Νάξο, και την Εύβοια), ενώ μία κληρουχία εγκαθίστατο μετά την ολική εκδίωξη ενός γηγενούς μη ιωνικού πληθυσμού και συγκροτούσε πόλη-κράτος (κομίζει ως παραδείγματα τη Λήμνο, την Ίμβρο, και τη Σκύρο). Επισημαίνει και ο ίδιος ορισμένα ασθενή σημεία της υπόθεσής του, αλλά βλ. επίσης Igelbrink 2015, 94, 107-8.

²⁶ Για την παραδοσιακή και ευρέως αποδεκτή θέση πως οι κληρούχοι διατηρούσαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα σε αντίθεση με τους αποίκους βλ. ενδεικτικά Ehrenberg 1939, 117· ATL III, 285· Jones 1957, 7, 168· Amit 1965, 124· Fornara 1983, 211· Taylor 1997, 63-4.

κοινότητες. Αντιθέτως, οι αποικίες συγκροτούσαν παραδοσιακά τα δικά τους αυτόνομα κράτη και σφυρηλατούσαν μία νέα ανεξάρτητη πολιτική ταυτότητα για τους πολίτες τους.

Ωστόσο, ακόμη και αυτό το κριτήριο δεν γλύτωσε από τον τυφώνα της αμφισβήτησης, καθώς υποστηρίχθηκε πως ούτε οι Αθηναίοι άποικοι εγκατέλειπαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα.²⁷ Εντούτοις, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο Brunt,²⁸ μπορεί να μην υπάρχουν στοιχεία που να διαψεύδουν με βεβαιότητα τη θέση αυτή, αλλά δεν υπάρχουν και επαρκείς ενδείξεις που να την επαληθεύουν, ενώ το βάρος της απόδειξης βαραίνει τις ρηξικέλευθες θεωρίες.²⁹

Χαρακτηριστικά των αθηναϊκών αποικιών και κληρουχιών

Αποικίες

Συμμορφούμενες με το ευρύτερο ελληνικό φαινόμενο, οι αποικίες που εγκαθίδρυσε η Αθήνα κατά τον 5^ο αι. διαμόρφωναν αυτόνομες πόλεις-κράτη, που, ως έκφραση ισότητας μεταξύ των μελών της νεοφυούς κοινότητας, περιέβαλλαν τους πολίτες τους με τα πολιτικά δικαιώματα της νέας τους πατρίδας. Οι πολίτες που επάνδρωσαν τις αθηναϊκές αποικίες δεν προέρχονταν αποκλειστικά από την Αθήνα, καθώς ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των αποικιών ήταν πως παρείχαν τη δυνατότητα συμμετοχής ακόμη και σε άτομα διαφορετικής προέλευσης. Η συγκρότηση μίας αποικίας ήταν στενά συνυφασμένη με τον ρόλο του οικιστή,³⁰ ενώ προϋπέθετε τη συμμετοχή ενός μεγάλου σώματος αποίκων.³¹ Η αποδημία των αποίκων διαπνεόταν από την προοπτική της μόνιμης παραμονής στον τόπο στον οποίο θα εγκαθίσταντο, ενώ, κατά κανόνα, οι αποικίες απείχαν σημαντικά από τη μητρόπολη, με την οποία συνδέονταν κυρίως με

²⁷ Brunt 1966, 72-87· Figueira 1991, 66-72.

²⁸ Brunt 1966, 76.

²⁹ Δεν πρέπει να χωρά αμφιβολία πως Αθηναίοι άποικοι επέστρεψαν στην Αθήνα μετά την απώλεια της Αμφίπολης ή τις εκδιώξεις του Λυσάνδρου, αλλά —όπως χαρακτηριστικά επίσης διατυπώνει ο ίδιος ο Brunt 1966, 76— το να υποστηρίξει κανείς πως οι Αθηναίοι άποικοι είχαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν στην πατρίδα τους υπό συγκεκριμένες συνθήκες και να ανακτήσουν εκεί τα πολιτικά τους δικαιώματα είναι εντελώς διαφορετικό από το να ισχυριστεί πως διατηρούσαν την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη ακόμη και ως πολίτες μίας νέας πόλης-κράτους· η πρώτη θέση είναι γεγονός, η δεύτερη μία ανεπιβεβαίωτη, αν και γόνιμη, υπόθεση. Για τη συζήτηση αναφορικά με τη διατήρηση των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων εκ μέρους των Αθηναίων αποίκων βλ. τα εξής. Υπέρ: Brunt 1966, 72-87· Figueira 1991, 66-72 (και Figueira 2008, 448-50). Κατά: Graham 1964, 245-8· Hornblower 1996, 337· Igelbrink 2015, 40-52, 104-5.

³⁰ Βλ. Graham 1964, 29 κ.εξ.· Igelbrink 2015, 417 κ.εξ.

³¹ Ο Θουκυδίδης (1.100.3 και 4.102.2), για παράδειγμα, παραδίδει τον αριθμό 10.000 για τους αποίκους που έστειλαν οι Αθηναίοι για τον αποικισμό των Εννέα Οδών.

θηρσκευτικούς δεσμούς.³² Ωστόσο, η επιρροή της μητρόπολης δεν διαφαινόταν αποκλειστικά στον θηρσκευτικό τομέα, καθότι οι άποικοι της Αθήνας διάρθρωσαν τις πολιτικές δομές της νέας τους πατρίδας σύμφωνα με το πρότυπο του τόπου καταγωγής τους.³³ Βέβαια, η θαλασσοκρατία της Αθήνας κατά τον 5^ο αι. δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την επιβολή ενός στενότερου ελέγχου στις αποικίες της, οι οποίες μόνο τύποις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανεξάρτητες, διότι έπρεπε αναγκαστικά να ευθυγραμμίζονται με τα πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα της ισχυρής μητρόπολής τους.³⁴ Πρέπει, εντούτοις, στο πλαίσιο αυτό να επισημανθεί πως οι αθηναϊκές αποικίες που ιδρύθηκαν μετά τη συγκρότηση της Συμμαχίας της Δήλου δεν ήταν υπόχρεες καταβολής του συμμαχικού φόρου.³⁵

Κληρουχίες

Η κληρουχία αποτέλεσε μία ιδιάζουσα μορφή αποικίας, επινόηση του κράτους των Αθηνών τουλάχιστον από την τελευταία δεκαετία του 6^{ου} αι. Μία κληρουχία απαρτιζόταν από κλήρους, οι οποίοι κατά κανόνα υπήρξαν προϊόντα κατασχέσεων από εχθρικά διακείμενες περιοχές ή διασπαστικές συμμαχικές πόλεις κατόπιν αθηναϊκής στρατιωτικής παρέμβασης, που συνοδευόταν από μερική ή ολική εκδίωξη του γηγενούς πληθυσμού. Ενίοτε, ωστόσο, οι κλήροι περιέρχονταν στην ιδιοκτησία του αθηναϊκού κράτους διά της ειρηνικής οδού, ως αποτέλεσμα παραχώρησης κατόπιν συμφωνίας.³⁶ Οι κληρουχίες θα μπορούσαν να προσδιοριστούν ως παρασιτικού χαρακτήρα, διότι δεν προϋπέθεταν τη συγκρότηση ενός νέου οικιστικού ιστού, αλλά αξιοποιούσαν έναν ήδη υπάρχοντα, σε αντίθεση με τις αποικίες, που, κατά κανόνα, έπρεπε να χαράζουν τον δικό

³² Βλ., για παράδειγμα, τη θηρσκευτική απαίτηση που έθεσε η Αθήνα στους αποίκους της Βρέας (IG I³ 46, στ. 15-7): *βοῦν δέ καί π[αν]ηοπλ/ίαν ἀπά]γεν ἐς Παναθήναια τὰ μεγάλ[α καί ἐς Δ/ιονύσι]α φαλλόν.*

³³ Βλ., για παράδειγμα, την αποικία των Θουρίων, στην οποία εγκαθιδρύθηκε ένα δημοκρατικό πολίτευμα βασισμένο σε δέκα φυλές κατά το πρότυπο της Αθήνας (Διόδ. 12.11.3).

³⁴ Η περίπτωση της αποικίας της Αμφίπολης είναι ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα που καταδεικνύουν την ευθυγράμμιση αυτή. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (4.108.1): *έχομένης δέ τῆς Αμφιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μέγα δέος κατέστησαν, ἄλλως τε καί ὅτι ἡ πόλις αὐτοῖς ἦν ὠφέλιμος ξύλων τε ναυπηγησίμων πομπῇ καί χρημάτων προσόδῳ.* Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως η Αμφίπολη, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Βρασίδα, χρησιμοποιήθηκε ως στρατιωτική βάση από τον Ευκλή, τον έναν από τους δύο Αθηναίους στρατηγούς της περιφέρειας της Θράκης (Θουκ. 4.104.4). Την κηδεμονία που ασκούσε η Αθήνα στις αποικίες της και την πολιτική τους εξάρτηση από τη μητρόπολη αποδεικνύουν και οι διατάξεις του αθηναϊκού ψηφίσματος για την ίδρυση αποικίας στη Βρέα (IG I³ 46).

³⁵ ATL III, 286.

³⁶ Βλ., για παράδειγμα, την περίπτωση της κληρουχίας στη Χερσόνησο. Για την αποικιστική εξόρμηση αυτή του Περικλή ο Πλούταρχος (Περικλῆς 19.1) αναφέρει τα εξής: *τῶν δέ στρατηγιῶν ἡγαπήθη μὲν ἡ περὶ Χερρόνησον αὐτοῦ μάλιστα, σωτήριος γενομένη τοῖς αὐτόθι κατοικοῦσι τῶν Ἑλλήνων: οὐ γάρ μόνον ἐποίκους Ἀθηναίων χιλίους κομίσας ἔρρωσεν εὐανδρία τὰς πόλεις, ἀλλὰ καί τὸν αὐχένα διαζώσας ἐρύμασι καί προβλήμασιν ἐκ θαλάττης εἰς θάλατταν ἀπετείχισε τὰς καταδρομὰς τῶν Θρακῶν περιεχυμένων τῇ Χερρόνησῳ.*

τους πολεοδομικό σχεδιασμό.³⁷ Επιπλέον, στην εγκαθίδρυση κληρουχιών κατά τον 5^ο αι. δεν μαρτυρείται η δράση οικιστών.³⁸ Ένα ακόμη στοιχείο που διαφοροποιεί τις κληρουχίες από τις αποικίες είναι πως η εγκαθίδρυση μίας κληρουχίας δεν επέβαλλε τη συμμετοχή ενός μεγάλου σώματος πολιτών, ενώ είναι χαρακτηριστικό πως οι γραμματειακές πηγές παραθέτουν για τους κληρούχους σχετικά χαμηλούς και ακριβείς αριθμούς.³⁹

Οι κλήροι εκχωρούνταν από το αθηναϊκό κράτος στους δικαιούχους Αθηναίους πολίτες με κλήρο,⁴⁰ απόλυτη έκφραση ισότητας και ισονομίας. Εντούτοις, η Αθήνα διατηρούσε τα ιδιοκτησιακά της δικαιώματα επί των κλήρων ακόμη και μετά την εκχώρηση αυτή, και μπορούσε να επιβάλει όρους στην εκμετάλλευσή τους.⁴¹ Οι κληρουχίες αντιμετωπίζονταν ως αθηναϊκές κτήσεις, επί των εδαφών των οποίων το αθηναϊκό κράτος διέθετε κυριαρχικά δικαιώματα.⁴²

Οι κληρουχίες αποτελούσαν προεκτάσεις του αθηναϊκού κράτους, ενώ οι Αθηναίοι κληρούχοι διατηρούσαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα, συγκροτώντας στις περιοχές στις οποίες στέλνονταν κοινότητες δορυφορικού χαρακτήρα. Ενίοτε, όταν ο γηγενής πληθυσμός είχε εκδιωχθεί πλήρως και οι συνθήκες το επέβαλλαν, οι κληρουχίες φαίνεται πως επενδύονταν με πολιτικούς θεσμούς κατά το πρότυπο της μητρόπολης (π.χ. βουλή), μετατρεπόμενες τοιουτοτρόπως σε κοινότητες με τοπική αυτοδιοίκηση. Δυστυχώς, οι διαθέσιμες μαρτυρίες μας για το ενδιαφέρον αυτό χαρακτηριστικό ορισμένων κληρουχιών του 5^{ου} αι., που καθόρισε άλλωστε τη φυσιογνωμία των κληρουχιών του 4^{ου},⁴³ είναι ελάχιστες.⁴⁴

³⁷ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 82, 88.

³⁸ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 58.

³⁹ Βλ., για παράδειγμα, Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5: *πρὸς δὲ τούτοις χιλίους μὲν ἔστειλεν εἰς Χερρόνησον κληρούχους, εἰς δὲ Νάξον πεντακοσίους, εἰς δὲ Ἄνδρον τοὺς ἡμίσεις τούτων*. Βλ. Graham 1964, 173 με υποσημ. 6.

⁴⁰ Βλ. Θουκ. 3.50.2: *ἐπὶ δὲ τοὺς ἄλλους σφῶν αὐτῶν κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν*.

⁴¹ Με το ψήφισμα για τους κληρούχους της Σαλαμίνας, για παράδειγμα, η Αθήνα περιόρισε τη δυνατότητα εκμίσθωσης των κλήρων του νησιού (IG I³ 1, στ. 3-7).

⁴² Βλ. Ηρόδ. 8.11.3, όπου μαθαίνουμε πως οι Αθηναίοι κατά το 480 έδωσαν γη στη Σαλαμίνα στον Αντίδωρο τον Λήμνιο, καθώς ήταν ο μόνος Έλληνας που αυτομόλησε από την περσική παράταξη στους Έλληνες.

⁴³ Βλ. Cargill 1995, XXIII.

⁴⁴ Για τη μεταμόσχευση πολιτικών θεσμών της Αθήνας σε κληρουχίες της κατά τον 5^ο αι. διαθέτουμε μόνο τις εξής μαρτυρίες: IG I³ 1477, IG I³ 1164, IG I³ 1165 (μαρτυρούν την υιοθέτηση από τη Λήμνο των αθηναϊκών φυλών)· IG I³ 41, στ. 58 και 88-110 (μαρτυρά πιθανότατα την επένδυση της Ιστιαίας με τη δική της βουλή και δικαστήριο· βλ. επίσης Moreno 2007, 97-8 με υποσημ. 100)· Θουκ. 7.57.2: *Ἀθηναῖοι μὲν αὐτοὶ Ἴωνες ἐπὶ Δωριᾶς Συρακοσίους ἐκόντες ἦλθον, καὶ αὐτοῖς τῇ αὐτῇ φωνῇ καὶ νομίμοις ἔτι χρώμενοι Λήμνιοι καὶ Ἱμβριοι καὶ Αἰγινῆται... καὶ ἔτι Ἑστιαῖς... ἄποικοι ὄντες ξυνεστράτευσαν*.

Οι κληρούχοι, λοιπόν, διατηρούσαν την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη, και μαζί με αυτή τα προνόμια αλλά και τις υποχρεώσεις που τα αθηναϊκά πολιτικά δικαιώματα συνεπάγονταν. Ήδη από το ψήφισμα για τους κληρούχους της Σαλαμίνας της τελευταίας δεκαετίας του 6^{ου} αι. καταδεικνύεται πως όφειλαν να εκπληρώνουν απέναντι στην Αθήνα τις δύο θεμελιώδεις υποχρεώσεις των Αθηναίων πολιτών: να καταβάλλουν τους φόρους τους⁴⁵ και να προσφέρουν τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες.⁴⁶ Όταν, για παράδειγμα, το 490 η Ερέτρια ζήτησε τη βοήθεια της Αθήνας για την καταπολέμηση της περσικής εισβολής, αυτή τους έδωσε τους 4.000 κληρούχους της Χαλκίδας.⁴⁷ η παραχώρηση αυτή υποδεικνύει πως πράγματι οι κληρούχοι διατηρούσαν την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη,⁴⁸ εξάλλου ο Ηρόδοτος αποκαλεί ρητά τους κληρούχους της Χαλκίδας Αθηναίους.⁴⁹ Οι Αθηναίοι κληρούχοι, λοιπόν, ως Αθηναίοι πολίτες, παρέμεναν εγγεγραμμένοι στους δήμους της Αθήνας,⁵⁰ και διατηρούσαν συνεπώς το δημοτικό τους ως αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητάς τους. Η εύρεση σε περιοχές που δέχθηκαν αθηναϊκές εγκαταστάσεις επιτυμβίων ή άλλου είδους επιγραφών που περιέχουν δημοτικά καταδεικνύει πως οι Αθηναίοι κληρούχοι διατηρούσαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα, αλλά, βεβαίως, υποδεικνύει και τον τύπο της εγκατάστασης, καθότι, σε αντίθεση με τους κληρούχους, δεν νοείται οι πολίτες μίας αυτόνομης αποικίας να αυτοπροσδιορίζονται με το δημοτικό της μητρόπολής τους, οι πολιτικές συνυποδηλώσεις του οποίου ήταν προφανείς.⁵¹

Η διατήρηση της ιδιότητας του Αθηναίου πολίτη από τους κληρούχους προσέφερε τα κίνητρα και τις νομικές προϋποθέσεις για στενότερες αλληλεπιδράσεις μεταξύ της Αθήνας και των κληρουχιών της, οι οποίες άλλωστε βρίσκονταν διασκορπισμένες στο Αιγαίο Πέλαγος σε προσιτές αποστάσεις.⁵² Παρ' όλ' αυτά, η εξάσκηση των πολιτικών

⁴⁵ Οι φόροι που κατέβαλλαν οι Αθηναίοι κληρούχοι αποτελούσαν μία από τις διάφορες πηγές εσόδων για το *δημόσιον*, το δημόσιο θησαυροφυλάκιο της Αθήνας, βλ. Samons 2000, 70.

⁴⁶ IG I³ 1, στ. 2-3: [*Ἀθῆ*]νε/σι τελεῖν καὶ στρατ[εύεσθ]αι. Για τη στρατιωτική συνδρομή των κληρούχων κατά τον 5^ο αι. βλ. τις εξής μαρτυρίες: IG I³ 1164 και IG I³ 1165 (πιθανότατα κατάλογοι πεσόντων, που προέρχονται από την Αθήνα και μαρτυρούν τη στρατιωτική συνεισφορά των Λημνίων)· Θουκ. 3.5.1, 4.28.4, 5.8.2, 7.57.2 (Λήμνιοι και Ίμβριοι)· Θουκ. 5.74.3, 7.57.2, 8.69.3 (Αιγινήτες)· Θουκ. 7.57.2 (Ιστιαίοι). Βλ. επίσης την περίπτωση των Σαμίων ομήρων τους οποίους οι Αθηναίοι *κατέθεντο ἐς Ἀἴμνον* (Θουκ. 1.115.3).

⁴⁷ Ηρόδ. 6.100.

⁴⁸ Βλ. επίσης Graham 1964, 169.

⁴⁹ Ηρόδ. 6.100.3.

⁵⁰ Για τους δήμους της Αττικής βλ. Whitehead 1986.

⁵¹ Βλ. Graham 1963, 128: «[...] a deme was an existing part of Attica, and Athenian citizenship was based on membership of a deme, so that it may be said that a man's character as an Athenian citizen was expressed in his Athenian demotic». Βλ. επίσης Αριστ. *Αθηναίων Πολιτεία* 21.4.

⁵² Ο Bonner 1923, 199 επισημαίνει τον αναζωογονητικό αντίκτυπο που θα είχαν οι κληρουχίες στις εμπορικές δραστηριότητες του Πειραιά.

τους δικαιωμάτων θα αναδεικνυόταν δυσκολότερο εγχείρημα για τους Αθηναίους πολίτες των πιο απομακρυσμένων κληρουχιών σε σύγκριση με αυτούς από τις παρακείμενες της Αττικής κληρουχίες, όπως τη Σαλαμίνα. Βέβαια, ο επιγραφικά πλούσιος 4^{ος} αι. και η περίπτωση της αθηναϊκής κληρουχίας της Σάμου κατά την περίοδο αυτή⁵³ αποδεικνύουν πως η απόσταση δεν αποτελούσε έναν ιδιαιτέρως αποθαρρυντικό παράγοντα για τη συντήρηση στενότερων δεσμών μεταξύ της Αθήνας και των κληρούχων της: μέσα από προσωπογραφική μελέτη διαπιστώθηκε πως ένας σημαντικός αριθμός κληρούχων της Σάμου ανέπτυξε κατά την ίδια περίοδο παράλληλη δράση και στην Αθήνα, κινούμενοι συνεπώς ελεύθερα και συχνά μεταξύ της κληρουχίας και της μητροπόλής τους, και διάγοντας επί της ουσίας διπλή ζωή.⁵⁴

Όσον αφορά τις φορολογικές υποχρεώσεις των κληρούχων, γνωρίζουμε από αποσπασματική επιγραφική μαρτυρία πως οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στην Ιστιαία ήταν υπόχρεοι καταβολής *έσφο[ράς]*,⁵⁵ στοιχείο που επίσης υποδεικνύει τη διατήρηση των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων εκ μέρους των κληρούχων, καθότι η εισφορά επιβαλλόταν σε Αθηναίους πολίτες.⁵⁶ Εντούτοις, οι κληρούχοι ως Αθηναίοι πολίτες δεν πλήρωναν τον φόρο στο πλαίσιο της Συμμαχίας της Δήλου, αλλά αυτό δεν αποτελεί κριτήριο για τη διαφοροποίησή τους από τους αποίκους της Αθήνας, καθώς ακόμη και οι αθηναϊκές αποικίες που εγκαταστάθηκαν μετά την ίδρυση της συμμαχίας δεν κατέβαλλαν τον συμμαχικό φόρο.⁵⁷

Οι κατάλογοι της εξηκοστής συνιστούν πολύτιμες μαρτυρίες για τη διασταύρωση της εγκατάστασης κληρουχιών, διότι ένα στοιχείο που την προδίδει είναι η δραστική μείωση του φόρου της συμμαχικής περιοχής που γνώρισε τον τεμαχισμό μέρους των εδαφών της. Βέβαια, μία σημαντική μείωση του φόρου δεν αποτελεί πάντοτε ένδειξη για την εγκαθίδρυση κληρουχίας, και πρέπει προφανώς να συνεξετάζεται με άλλα διαθέσιμα δεδομένα. Ωστόσο, η θέση πως η εγκαθίδρυση μίας κληρουχίας επηρέαζε άμεσα και δραστικά τον φόρο της περιοχής που την υποδεχόταν είναι ασφαλώς τεκμηριωμένη, καθώς ο Θουκυδίδης κατά τη μοναδική φορά που αναφέρεται σε κληρούχους και περιγράφει εγκατάσταση κληρουχίας διατυπώνει χαρακτηριστικά: *ὑστερον δὲ φόρον*

⁵³ Για την αθηναϊκή κληρουχία στη Σάμο κατά τον 4^ο αι. βλ. Shipley 1987, 155 κ.εξ.· Cargill 1995, 17 κ.εξ.

⁵⁴ Hallof και Habicht 1995, 293-9. Βλ. επίσης Osborne 1999, 207· Moreno 2007, 94· Moreno 2009, 213.

⁵⁵ IG I³ 41, στ. 38.

⁵⁶ Βλ. Ehrenberg 1952, 146· Graham 1964, 171-2· Igelbrink 2015, 92.

⁵⁷ ATL III, 286.

*μὲν οὐκ ἔταξαν Λεσβίοις, κλήρους δὲ ποιήσαντες τῆς γῆς.*⁵⁸ Εφόσον μία κληρουχία απορροφούσε ένα σημαντικό μέρος των πόρων της επηρεασμένης συμμαχικής περιοχής, η Αθήνα προέβαινε σε μία εξίσου γενναία, αν και όχι απαραίτητως εφάμιλλη, μείωση του φόρου της, προκειμένου να αντισταθμιστεί η απομύζηση αυτή.⁵⁹ Μάλιστα, αν κρίνουμε από το παράδειγμα της Χαλκίδας το 506,⁶⁰ πολιτική της Αθήνας ήταν η κατάσχεση γαιών από την εύπορη και ατίθαση αριστοκρατία του εκάστοτε τόπου.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί πως οι κληρουχίες αποτέλεσαν την πιο προσοδοφόρα πτυχή του αθηναϊκού οικονομικού ιμπεριαλισμού, στοιχείο που συνήθως διαλανθάνει την προσοχή των σύγχρονων μελετητών.⁶¹ Αρκεί να αναφέρουμε την περίπτωση της Λέσβου για την οποία γνωρίζουμε τα σχετικά οικονομικά δεδομένα. Οι Λέσβιοι έπρεπε να καταβάλλουν σε κάθε έναν από τους 2.700 Αθηναίους κληρούχους ένα ενοίκιο 2 μνων ετησίως,⁶² ήτοι 90 τάλαντα κάθε χρόνο· αν υποθέσουμε πως και οι υπόλοιποι 300 κλήροι, που αφιερώθηκαν στους θεούς, απέφεραν επίσης 2 μνες, το ποσό που εκμυζούσε η Αθήνα από τη Λέσβο ανέρχεται στα 100 τάλαντα, σύνολο πάνω από τρεις φορές μεγαλύτερο από τα υψηλότερα καταγεγραμμένα ποσά των 30 ταλάντων φόρου που επιβλήθηκαν στις πλούσιες Αίγινα και Θάσο.⁶³

⁵⁸ Θουκ. 3.50.2.

⁵⁹ Για τη μείωση του φόρου μετά την εγκατάσταση κληρουχιών βλ. Figueira 1991, 195-7.

⁶⁰ Ηρόδ. 5.77.2.

⁶¹ Για την παρατήρηση αυτή βλ. Moreno 2009, 213.

⁶² Θουκ. 3.50.2.

⁶³ Αίγινα: IG I³ 259, col. VI, στ. 18. Θάσος: IG I³ 268, col. III, στ. 15. Βλ. επίσης Osborne 2000, 91· Moreno 2009, 214.

Αθηναϊκές αποικίες ανάμεικτης σύνθεσης*Εννέα Οδοί, 465/4 π.Χ.*

Οι Αθηναίοι, κατά την ίδια περίοδο με την εκστρατεία τους προς καταστολή της εξέγερσης της Θάσου, έστειλαν στον Στρυμόνα ένα σώμα 10.000 αποίκων,⁶⁴ αποτελούμενο από Αθηναίους και συμμάχους, προκειμένου να εγκατασταθούν στην περιοχή των Εννέα Οδών. Το εγχείρημα στέφθηκε αρχικά από επιτυχία, καθώς κατόρθωσαν να καταλάβουν τις Εννέα Οδούς που κατείχαν οι Ηδωνοί, αργότερα, ωστόσο, μετά από ένα απροσδιόριστο διάστημα, όταν προχώρησαν στα ενδότερα της Θράκης, γνώρισαν τη συντριβή στον Δραβήσκο από τους συνασπισμένους Θράκες, που εξέλαβαν την εγκαθίδρυση εγκατάστασης στις Εννέα Οδούς ως πράξη εχθρική.⁶⁵ Η καταστροφή των Αθηναίων στον Δραβήσκο, αν και σήμερα δεν είμαστε βέβαιοι αναφορικά με τις διαστάσεις της,⁶⁶ προσείλκυσε την προσοχή των αρχαίων συγγραφέων,⁶⁷ και πράγματι μπορεί να διατυπωθεί πως υπήρξε ένα πλήγμα για την Αθήνα, που αποτέλεσε προσωρινά τροχοπέδη στις αποικιστικές βλέψεις της στη Θράκη. Η αθηναϊκή λύτρωση επρόκειτο να επέλθει με την εγκαθίδρυση της αποικίας της Αμφίπολης, στην ίδια περιοχή με αυτή που καταλάμβανε κάποτε η ατυχής εγκατάσταση των Εννέα Οδών.

Σχετικά με τον προσδιορισμό του τύπου της εγκατάστασης στις Εννέα Οδούς, αυτή μπορεί να προσδιοριστεί χωρίς ενδοιασμούς ως αποικία, δεδομένης της ανάμεικτης προέλευσης των αποίκων.⁶⁸ Η επιλογή αυτή υπαγορεύτηκε από τις συνθήκες. Προκειμένου μία εγκατάσταση να μακροημερεύσει σε ένα τόσο εχθρικό περιβάλλον απαιτείτο η αποστολή ενός ισχυρού αριθμητικά σώματος αποίκων, το οποίο προφανώς η Αθήνα δεν μπορούσε να συγκροτήσει αντλώντας αποκλειστικά από τους πολίτες της.

⁶⁴ Ο αριθμός 10.000, *μύριοι*, αποτελεί έναν γραμματειακό τόπο, και προφανώς δεν αντιπροσωπεύει με ακρίβεια τον πραγματικό αριθμό, αλλά συνιστά μία προσπάθεια προσέγγισής του. Βλ. επίσης Schaefer 1961· Zaccarini 2017, 166-7.

⁶⁵ Θουκ. 1.100.2-3. Βλ. επίσης Διόδ. 11.70.5· Πλούτ. *Κίμων* 8.2.

⁶⁶ Η διατύπωση στο Θουκ. 4.102.2 και Διόδ. 12.68.2 υποδηλώνει πως σκοτώθηκαν και οι 10.000 άποικοι. Το ίδιο ισχυρίζεται και ο Ισοκράτης στο 8.86 (αν δεχθούμε βέβαια τη σχετική αποκατάσταση του φθαρμένου χωρίου). Σήμερα αμφισβητείται η θέση της ολοσχερούς καταστροφής και οι απώλειες υποβαθμίζονται, κυρίως επί τη βάση της επιγραφής IG I³ 1144, βλ. ATL III, 106-10· Igelbrink 2015, 213, 424, 461. Εντούτοις βλ. τη διαφωνία του Meiggs 1999, 84-5, 416. Βλ. ακόμη Zaccarini 2017, 167: «A heavy defeat of the Greeks at Drabescus is believable, but to give a precise quantitative estimate of their casualties is beyond our reach».

⁶⁷ Θουκ. 4.102.2· Διόδ. 12.68.2· Πανσ. 1.29.4-5. Βλ. επίσης Ισοκρ. 8.86.

⁶⁸ Βλ. Figueira 1991, 55· Igelbrink 2015, 211.

Με την εγκαθίδρυση αποικίας στις Εννέα Οδούς η Αθήνα επεδίωξε να αποκτήσει μία ακόμη, μετά την Ηιόνα,⁶⁹ βάση στη Θράκη, και να κατοχυρώσει τον έλεγχο της στην περιοχή, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές της οποίας δεν ήταν αμελητέες.⁷⁰

Θούριοι, 444/3 π.Χ.

Η ίδρυση της αποικίας των Θουρίων στην Κάτω Ιταλία αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός στην αποικιστική και πολιτική ιστορία της Αθήνας κατά τον 5^ο αι. Παραδόξως, ο Θουκυδίδης δεν ενέταξε την εγκαθίδρυση των Θουρίων στη σύντομη σύνοψή του των γεγονότων της Πεντηκονταετίας, εξέλιξη που έχει προβληματίσει τους σύγχρονους μελετητές.⁷¹ Ο Διόδωρος συνιστά την κυριότερη γραμματειακή πηγή, ενώ η μαρτυρία του συμπληρώνεται από την αφήγηση του Στράβωνα. Παράλληλα, νομίσματα από τη Σύβαρη και τους Θουρίους συμβάλλουν αποφασιστικά στην αποκατάσταση της ιστορικής αλληλουχίας των γεγονότων που περιβάλλουν τον αποικισμό της περιοχής.

Φαίνεται πως ο Διόδωρος έχει συγχωνεύσει στην αφήγησή του δύο διαφορετικές αποικιστικές εξορμήσεις σε μία,⁷² την οποία χρονολογεί επί άρχοντος Καλλιμάχου, το 446/5.⁷³ Στην πραγματικότητα, φαίνεται πως κατά το έτος αυτό έλαβε χώρα μία πρώτη αποικιστική αποστολή των Αθηναίων και των Ελλήνων, ανάμεικτης ως ένα βαθμό σύνθεσης αλλά μικρής κλίμακας, η οποία ακολουθήθηκε, το έτος 444/3, από μία δεύτερη, η οποία ήταν πανελλήνιου και μνημειώδους χαρακτήρα, και οδήγησε στην ίδρυση της αποικίας των Θουρίων. Η χρονολογία 444/3, επί άρχοντος Πραξιτέλους, για την εγκαθίδρυση των Θουρίων μάς γνωστοποιείται από μία διαδεδομένη παράδοση της αρχαιότητας,⁷⁴ την οποία προφανώς δεν υιοθέτησε ο Διόδωρος.

Τα γεγονότα, που παρουσιάζονται συγκεχυμένα στον Διόδωρο, θα μπορούσαν να ανασυγκροτηθούν ως εξής. Περί το 510 οι Κροτωνιάτες κατέστρεψαν τη Σύβαρη.⁷⁵ Μετά από 58 χρόνια, το 453, συγκροτήθηκε από τους εναπομείναντες Συβαρίτες η δεύτερη Σύβαρη, η οποία επρόκειτο να επιβιώσει για λίγα χρόνια, καθότι το 448/7 οι

⁶⁹ Για την Ηιόνα (476/5 π.Χ.·) βλ. παρακάτω, μεταξύ των κληρουχιών, σ. 42-3.

⁷⁰ Βλ. Θουκ. 4.108.1.

⁷¹ Βλ. Gomme 1945, 369· Hornblower 1991, 187.

⁷² Για το ζήτημα αυτό βλ. την ανάλυση του Ehrenberg 1948, 150-7. Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 273-8, ο οποίος, ωστόσο, φαίνεται πως έχει παρανοήσει την ιστορική αποκατάσταση του Ehrenberg, ή τουλάχιστον προβαίνει σε μία δική του ιδιότυπη ερμηνευτική επιλογή, καθώς τοποθετεί εν τέλει την ίδρυση των Θουρίων στο 446/5 (βλ. ιδιαίτερα σ. 277). Τη χρονολόγησή τους στο 446/5 υιοθέτησε και ο Figueira 2008, 444-5. Πρβλ. την προσεκτική διατύπωση στο OR, 287: «Athens was involved in the last refoundation of Sybaris and its new foundation as Thurii, perhaps in 446/5 and 444/3».

⁷³ Για τη χρονολόγηση από τον Διόδωρο της ίδρυσης των Θουρίων επί άρχοντος Καλλιμάχου βλ. Διόδ. 12.7 και 9.

⁷⁴ Βλ. [Πλούτ.] *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 835d. Βλ. επίσης Ehrenberg 1948, 150.

⁷⁵ Διόδ. 11.90.3.

Κροτωνιάτες εξεδίωξαν τους Συβαρίτες για μία ακόμη φορά.⁷⁶ Οι Συβαρίτες, λοιπόν, που εκδιώχθηκαν για δεύτερη φορά, έστειλαν πρέσβεις στην Ελλάδα, στους Λακεδαιμονίους και στους Αθηναίους, ζητώντας τη βοήθειά τους για τον επαναπατρισμό τους και τον αποικισμό της Σύβαρης. Οι Αθηναίοι αποκρίθηκαν στην έκκληση και οργάνωσαν αποστολή, προσκαλώντας διάφορες πόλεις της Πελοποννήσου.⁷⁷ Όπως φαίνεται, η πρώτη αυτή αποικιστική αποστολή, υπό την ηγεσία της Αθήνας, είχε ως αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση μίας τρίτης Σύβαρης, η ίδρυση της οποίας θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά κατά το 446/5. Εντούτοις, η ιστορία της τρίτης Σύβαρης αποδείχθηκε επίσης βραχύβια, καθώς σύντομα ξέσπασαν εσωτερικές ταραχές στην πόλη, που οφείλονταν στις διακρίσεις των Συβαριτών σε βάρος των επήλυδων. Οι νεοφερμένοι, λοιπόν, Έλληνες ξεσηκώθηκαν και θανάτωσαν σχεδόν άπαντες τους αυτόχθονες Συβαρίτες, και απηύθυναν πρόσκληση για αποικισμό στην Ελλάδα.⁷⁸ Ακολούθησε μία δεύτερη αποικιστική εξόρμηση στην περιοχή, πάλι υπό την αιγίδα της Αθήνας, αυτή τη φορά όμως προσέλαβε μνημειώδη χαρακτήρα και πανελλήνια σύνθεση· η δεύτερη αυτή αποστολή, που οδήγησε στην ίδρυση της αποικίας των Θουρίων, θα πρέπει να χρονολογηθεί, σύμφωνα με την αρχαία παράδοση,⁷⁹ στο 444/3.

Η παραπάνω ιστορική αποκατάσταση επιβεβαιώνεται μέσω των νομισματικών ευρημάτων. Τα νομίσματα της δεύτερης Σύβαρης παρουσιάζουν το σύμβολο που χαρακτήρισε τη νομισματοκοπία της πρώτης: έναν ταύρο με στραμμένο κεφάλι.⁸⁰ Μία ομάδα νομισμάτων, η οποία προφανώς θα πρέπει να συνδεθεί με την τρίτη Σύβαρη, φέρουν ως εμπροσθότυπο την κεφαλή της Αθηνάς, ενώ επιγραφή προσδιορίζει την προέλευσή τους από τη Σύβαρη.⁸¹ Τα νομίσματα αυτά καταδεικνύουν τον εξέχοντα ρόλο των Αθηναίων στην ίδρυση της τρίτης Σύβαρης, και την επιρροή που άσκησαν σε αυτή. Τα νομίσματα της τρίτης Σύβαρης παρουσιάζουν αρχικά ως οπισθότυπο το παραδοσιακό σύμβολο της Σύβαρης, τον ταύρο με το στραμμένο κεφάλι· σύντομα, ωστόσο, ο τύπος αυτός άλλαξε και αντικαταστάθηκε από έναν ταύρο με χαμηλωμένο κεφάλι.⁸² Είναι χαρακτηριστικό πως οι Θούριοι συνέχισαν τη νομισματική παράδοση της τρίτης

⁷⁶ Διόδ. 11.90.3-4, 12.10.2. Βλ. επίσης Ehrenberg 1948, 150· Igelbrink 2015, 274.

⁷⁷ Διόδ. 12.10.3-4.

⁷⁸ Διόδ. 12.11.1-2.

⁷⁹ [Πλούτ.] *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 835d.

⁸⁰ Ehrenberg 1948, 150.

⁸¹ Ehrenberg 1948, 152. Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 275. Βλ. ακόμη Brousseau 2010, 29: «[...] le temps entre 446 et 444. À cette courte période se rapporte aussi un petit monnayage d'argent composé de drachmes et de trioboles, portant au droit la tête d'Athéna casquée et au revers le taureau à tête retournée avec en exergue l'ethnique ΣΥΒΑ (Fig. 6) ou ΣΥΒΑΠΙ [...]».

⁸² Ehrenberg 1948, 152. Βλ. επίσης Brousseau 2010, 29.

Σύβαρης, διατηρώντας τόσο την κεφαλή της Αθηνάς, όσο και τον ταύρο με το χαμηλωμένο κεφάλι.⁸³

Η μαρτυρία του Διοδώρου συμπληρώνεται από την αφήγηση του Στράβωνα. Σύμφωνα με τον τελευταίο, μετά την καταστροφή της Σύβαρης από τους Κροτωνιάτες, σε μεταγενέστερο χρόνο οι λίγοι εναπομείναντες Συβαρίτες επανεγκαταστάθηκαν στην πατρίδα τους, αλλά και αυτοί εν τέλει εξολοθρεύθηκαν από τους Αθηναίους και τους άλλους Έλληνες, οι οποίοι, αν και είχαν έλθει να ζήσουν μαζί τους, ανέπτυξαν μία τέτοια απέχθεια για αυτούς που όχι μόνο τους σκότωσαν, αλλά μετέφεραν και την πόλη σε έναν διαφορετικό τόπο εκεί κοντά και της έδωσαν το όνομα Θούριοι, από μία ομώνυμη κρήνη.⁸⁴ Σύμφωνα με την παραπάνω αποκατάσταση, ο Στράβων στο χωρίο αυτό παρέρχεται τη μοίρα της δεύτερης Σύβαρης, αλλά εστιάζει στο τέλος της τρίτης και στη διαδοχή της από τους Θουρίους.

Η παράδοση σύμφωνα με την οποία οι Θούριοι ιδρύθηκαν σε κοντινή απόσταση από τη Σύβαρη, γύρω από μία κρήνη που ονομαζόταν Θουρία, που μας μεταφέρει ο Διόδωρος και ο Στράβων,⁸⁵ δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην ιστορική αλήθεια, καθώς όλα τα αρχαιολογικά ευρήματα οδηγούν στο συμπέρασμα πως οι Θούριοι στην πραγματικότητα κτίστηκαν πάνω από το νότιο τμήμα της πόλης της Σύβαρης.⁸⁶ Η περιγραφή του ρυμοτομικού σχεδιασμού των Θουρίων από τον Διόδωρο καταδεικνύει την υιοθέτηση από τη νέα εγκατάσταση του ιπποδάμειου συστήματος.⁸⁷

Οι Θούριοι, από κοινού με την Αμφίπολη, αποτελούν τις μοναδικές αθηναϊκές εγκαταστάσεις που πανθομολογουμένως στη βιβλιογραφία θεωρούνται αποικίες. Πράγματι, οι Θούριοι παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μίας αποικίας: την εγκαθίδρυση της εγκατάστασης ανέλαβαν οικιστές,⁸⁸ το σώμα των πολιτών που την

⁸³ Ehrenberg 1948, 152-3. Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 275. Βλ. ακόμη Brousseau 2010, 29· Brousseau 2013, 83.

⁸⁴ Στράβ. 6.1.13.

⁸⁵ Διόδ. 12.10.6· Στράβ. 6.1.13.

⁸⁶ Rainey 1969, 272.

⁸⁷ Διόδ. 12.10.7: *τὴν δὲ πόλιν διελόμενοι κατὰ μὲν μῆκος εἰς τέτταρας πλατείας, ὧν καλοῦσι τὴν μὲν μίαν Ἡράκλειαν, τὴν δὲ Ἀφροδισίαν, τὴν δὲ Ὀλυμπιάδα, τὴν δὲ Διονυσιάδα, κατὰ δὲ τὸ πλάτος διεῖλον εἰς τρεῖς πλατείας, ὧν ἡ μὲν ὠνομάσθη Ἡρώα, ἡ δὲ Θουρία, ἡ δὲ Θουρίνα. τούτων δὲ τῶν στενωπῶν πεπληρωμένων ταῖς οἰκίαις ἡ πόλις ἐφαίνετο καλῶς κατεσκευασθαι.*

⁸⁸ Ο Διόδωρος στο 12.10.4 αναφέρει ως οικιστές τον Λάμπωνα και τον Ξενοκρίτο· ο Πλούταρχος στο *Πολιτικά παραγγέλματα* 812d μνημονεύει τον Λάμπωνα ως τον μοναδικό οικιστή· το σχόλιο στο Αριστοφ. *Νεφέλαι* στ. 332 παρουσιάζει ως οικιστές των Θουρίων μία ομάδα δέκα Αθηναίων ανδρών, προτάσσοντας και πάλι τον Λάμπωνα, ο οποίος προφανώς ήταν ο κύριος οικιστής. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Λάμπων μετά την εκτέλεση των καθηκόντων του επέστρεψε κανονικά στην Αθήνα και συνέχισε εκεί την πολιτική του δράση, βλ. Θουκ. 5.19.2 και 24.1. Φαίνεται πως η Αθήνα κατά τον 5^ο αι. εκκοσμίκευσε τον ρόλο των οικιστών και τους μετέτρεψε σε κρατικούς αξιωματούχους, οι οποίοι δεν δεσμεύονταν πλέον να παραμείνουν στις αποικίες που εγκαθίδρυσαν· η εξέλιξη αυτή επηρέαζε αρνητικά την

επάνδρωσε ήταν ανάμεικτης σύνθεσης, ενώ δεν αξιοποίησε έναν προϋπάρχοντα οικιστικό ιστό αλλά συγκρότησε έναν νέο.⁸⁹

Ο πανελλήνιος χαρακτήρας των Θουρίων καταδεικνύεται από τα ονόματα των δέκα φυλών της πόλης, όπως μας μεταφέρονται από τον Διόδωρο.⁹⁰ Ωστόσο, παρά την πανελλήνια σύνθεση της αποικίας, ο εξέχων ρόλος των Αθηναίων στην ίδρυσή της δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Η Αθήνα ήταν αυτή που προσέφερε τους οικιστές.⁹¹ στην αποικία εμφυτεύτηκε ένα δημοκρατικό πολίτευμα βασισμένο σε δέκα φυλές κατά το αθηναϊκό πρότυπο.⁹² η Αθήνα ήταν η μοναδική πόλη που παρέσχε έναν τόσο σημαντικό αριθμό κατοίκων της ώστε να συγκροτήσουν στην αποικία τη δική τους φυλή, την *Ἀθηναῖδα*, ενώ η συμμαχία των Αθηναίων αντιπροσωπευόταν από τρεις ακόμη φυλές: *Εὐβοῖδα*, *Νησιῶτιν*, και *Ἰάδα*.⁹³

Η Αθήνα ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδρυση της αποικίας των Θουρίων προκειμένου να συγκροτήσει στην Κάτω Ιταλία ένα προπύργιο αθηναϊκής επιρροής, που θα εξυπηρετούσε τα εμπορικά, οικονομικά και πολιτικά της συμφέροντα. Παρά το γεγονός πως δεν διέθετε αρκετούς πολίτες προκειμένου να δημιουργήσει μία αμιγώς αθηναϊκή εγκατάσταση σε ένα τόσο ανταγωνιστικό περιβάλλον, φρόντισε η νέα αποικία να επανδρωθεί με ένα σημαντικότατο αριθμό Αθηναίων και συμμάχων, που θα αποτελούσαν ένα ενιαίο σώμα, και διπλά σε αυτούς τοποθέτησε προσεκτικά ένα ετερόκλητο σύνολο, απαρτιζόμενο κατά κανόνα από άτομα φιλικά προσκείμενα προς την Αθήνα.⁹⁴ Όσο προμήθειος και αν ήταν ο χαρακτήρας των σχεδιασμών της, η Αθήνα επρόκειτο εν ευθέτω χρόνω να πληγωθεί εξαιτίας της ανάμεικτης προέλευσης των αποίκων. Σύμφωνα με τον Διόδωρο, κατά το έτος 434/3, δέκα μόλις χρόνια μετά την ίδρυση της αποικίας, ξέσπασαν διαφωνίες και εντάσεις μεταξύ των κατοίκων των Θουρίων αναφορικά με το ζήτημα ποια εν τέλει ήταν η μητρόπολή τους και ποιος ο οικιστής τους· η συμβιβαστική απάντηση δόθηκε τελικά από τον θεό των Δελφών, που

εσωτερική συνοχή των αποικιών, τη διατήρηση των θρησκευτικών δεσμών τους με τη μητρόπολη, και την επιβίωση της αθηναϊκής επιρροής σε αυτές. Βλ. και παρακάτω την περίπτωση του Ἀγνώνα, του οικιστή της Αμφίπολης, σ. 24 υποσημ. 110.

⁸⁹ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 278.

⁹⁰ Διόδ. 12.11.3: *συστησάμενοι δὲ πολίτευμα δημοκρατικὸν διεῖλον τοὺς πολίτας εἰς δέκα φυλάς, καὶ τὰς προσηγορίας ἀπάσαις περιέθηκαν ἐκ τῶν ἐθνῶν, τρεῖς μὲν ἀπὸ τῶν ἐκ Πελοποννήσου συναχθέντων ὀνομάσαντες Ἀρκάδα καὶ Ἀχαῖδα καὶ Ἡλείαν, τὰς ἴσας δὲ ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ὁμοεθνῶν, Βοιωτίαν, Ἀμφικτυονίδα, Δωρίδα, τὰς δὲ λοιπὰς τέτταρας ἀπὸ τῶν ἄλλων γενῶν, Ἰάδα, Ἀθηναῖδα, Εὐβοῖδα, Νησιῶτιν.*

⁹¹ Διόδ. 12.10.4.

⁹² Διόδ. 12.11.3.

⁹³ Βλ. επίσης Ehrenberg 1948, 158· Brunt 1966, 74.

⁹⁴ Βλ. Λυσία (Διονύς. Αλικαρν. *Λυσίας* 1) και Ηρόδοτο (Σούδα «*Ηρόδοτος*», η 536 Adler). Βλ. επίσης Ehrenberg 1948, 159.

αποφάνθηκε πως ο ίδιος ήταν ο οικιστής της πόλης.⁹⁵ Αυτό ήταν ένα πρώτο πλήγμα για το κύρος και την επιρροή της Αθήνας σε μία αποικία που διατεινόταν πως ήταν δική της, ενώ η ταφόπλακα στις όποιες εναπομείναντες πολιτικές της φιλοδοξίες επρόκειτο να τεθεί μετά τη σικελική καταστροφή.⁹⁶

Αμφίπολη, 437/6 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, είκοσι εννέα χρόνια μετά την ατυχή απόπειρά τους να εγκαταστήσουν αποικία στην περιοχή των Εννέα Οδών, οι Αθηναίοι δοκίμασαν και πάλι. Χρησιμοποιώντας ως ορμητήριο την Ηιόνα, στις εκβολές του Στρυμόνα, εξεδίωξαν τους Ηδώνες και έκτισαν πόλη στις Εννέα Οδούς, την οποία ο Άγων, ο Αθηναίος οικιστής, ονόμασε Αμφίπολη, διότι την έζωνε ολόγυρα ο Στρυμών.⁹⁷

Το μέγεθος της αποικιστικής αυτής εξόρμησης δεν παραδίδεται από τις γραμματειακές πηγές, εντούτοις, λαμβάνοντας υπόψιν το εχθρικό περιβάλλον στη συγκεκριμένη περιοχή της Θράκης, που χαρακτηριζόταν από την απειλητική παρουσία των Ηδώνων και των άλλων Θρακών, αλλά και την αλγεινή ανάμνηση της καταστροφής στον Δραβήσκο, το σώμα των αποίκων δεν πρέπει να ήταν μικρότερο από 10.000, αριθμός ο οποίος μαρτυρείται για την προγενέστερη και ατυχή προσπάθεια αποικισμού των Εννέα Οδών το 465/4.⁹⁸ Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει έναν γραμματειακό τόπο,⁹⁹ και είναι συνεπώς τουλάχιστον αμφισβητήσιμης ακρίβειας, ωστόσο αποτελεί μία προσπάθεια προσέγγισης του πραγματικού αριθμού. Βέβαια, η Αθήνα δεν διέθετε την πληθυσμιακή δύναμη να επανδρώσει μία τέτοια αποικία αποκλειστικά με δικούς της πολίτες. Γνωρίζουμε, λοιπόν, πως οι Αθηναίοι στην Αμφίπολη αποτελούσαν μία μειονότητα, ενώ το υπόλοιπο σώμα των πολιτών της ήταν ανάμεικτης προέλευσης.¹⁰⁰ Φαίνεται, πάντως, πως η Αθήνα επέδειξε μέριμνα στην επιλογή των αποίκων της Αμφίπολης, αντλώντας από τους συμμάχους της,¹⁰¹ ενώ επένδυσε την αποικία με δημοκρατικό πολίτευμα.¹⁰²

⁹⁵ Διόδ. 12.35.1-3.

⁹⁶ [Πλούτ.] *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 835e. Βλ. επίσης Graham 1964, 199 με υποσημ. 4.

⁹⁷ Θουκ. 4.102.1-3. Πρβλ. Διόδ. 12.68.1-2.

⁹⁸ Θουκ. 1.100.3 και 4.102.2.

⁹⁹ Βλ. επίσης Schaefer 1961· Zaccarini 2017, 166-7.

¹⁰⁰ Θουκ. 4.106.1: *ἄλλως τε καὶ βραχὺ μὲν Ἀθηναίων ἐμπολιτεῦον, τὸ δὲ πλέον ξύμμεικτον.*

¹⁰¹ Βλ. Θουκ. 4.103.2-3 για τους Αργιλίους.

¹⁰² Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από τα χωρία Θουκ. 4.104.4 και 105.1, τα οποία υποδηλώνουν πως *τὸ πλῆθος τῶν Ἀμφιπολιτῶν εἶχε πολιτικὴ ἰσχύ.* Βλ. επίσης Graham 1964, 37 υποσημ. 11. Ομοίως, βλ. ακόμη Θουκ. 4.106.1-3.

Παρά το γεγονός πως οι Αθηναίοι συνιστούσαν μία μειονότητα στην πόλη, ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει ρητά την Αμφίπολη ως αποικία των Αθηναίων,¹⁰³ καθότι αυτοί οργάνωσαν την επιχείρηση και προσέφεραν τον οικιστή. Ως αθηναϊκή αποικία, η Αμφίπολη δεν κατέβαλλε φόρο στο πλαίσιο της Συμμαχίας της Δήλου, ωστόσο οι οικονομικές πρόσδοδοι που απέφερε στην Αθήνα, από κοινού με τη ναυπηγήσιμη ξυλεία, ήταν σημαντικότερες.¹⁰⁴ Η φύση των προσόδων αυτών δεν είναι σαφής, αλλά ούτε και ο τρόπος με τον οποίον η Αθήνα τις απομυζούσε· θα μπορούσε, παρ' όλ' αυτά, να διατυπωθεί η θέση πως η Αθήνα επέβαλε οικονομικές υποχρεώσεις στην αποικία της.¹⁰⁵ Άλλο ένα στοιχείο που καθιστά σαφή τον έλεγχο της Αμφίπολης από τη μητρόπολή της είναι πως, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Βρασιίδα, ο ένας από τους δύο Αθηναίους στρατηγούς της περιφέρειας της Θράκης, ο Ευκλής, χρησιμοποίησε την πόλη ως στρατιωτική του βάση.¹⁰⁶

Η περίπτωση της Αμφίπολης καταδεικνύει εναργώς πόσο διέφεραν οι αποικίες που ιδρύθηκαν παλαιότερα από τις ελληνίδες πόλεις σε σχέση με τις αποικίες που εγκαθίδρυσε η Αθήνα κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας της.¹⁰⁷ Η Αμφίπολη, βρισκόμενη στην άμεση σφαίρα επιρροής και δράσης της Αθήνας, ήταν υποχρεωμένη να ευθυγραμμίζεται με τα πολιτικά, οικονομικά, και στρατιωτικά της συμφέροντα. Ως εκ τούτου, μόνο κατ' όνομα θα μπορούσε να θεωρηθεί η αποικία αυτή ανεξάρτητη.

Τα κίνητρα πίσω από την επιμονή της Αθήνας να εγκαταστήσει αποικία στην περιοχή των Εννέα Οδών είναι προφανή. Η τοποθεσία ήταν πλούσια σε ξυλεία και μεταλλεύματα,¹⁰⁸ ενώ επέτρεπε την επόπτευση της ευρύτερης περιοχής. Η Αθήνα με την ίδρυση της Αμφίπολης αποκτούσε μία ακόμη, μετά την Ηίονα, στρατηγικής σημασίας βάση στην περιφέρεια της Θράκης. Εντούτοις, η αδυναμία της να την επανδρώσει αποκλειστικά με δικούς της πολίτες, και η επιλογή της να εναποθέσει τις ελπίδες της στη ρευστή απέναντι στις πολιτικές συγκυρίες αφοσίωση ενός σύμμεικτου πλήθους, επρόκειτο, όπως και στην περίπτωση των Θουρίων, να αποδειχθούν σύντομα μοιραίες για την επιβίωση της εκεί αθηναϊκής επιρροής, και για τη διατήρηση της ίδιας της αποικίας.

¹⁰³ Θουκ. 4.102.1.

¹⁰⁴ Θουκ. 4.108.1: *ἐχομένης δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μέγα δέος κατέστησαν, ἄλλως τε καὶ ὅτι ἡ πόλις αὐτοῖς ἦν ὠφέλιμος ξύλων τε ναυπηγησίων πομπῇ καὶ χρημάτων προσόδῳ*. Βλ. επίσης Gomme 1956, 18.

¹⁰⁵ Graham 1964, 200-1.

¹⁰⁶ Θουκ. 4.104.4. Βλ. επίσης Graham 1964, 199-200· Igelbrink 2015, 302-3.

¹⁰⁷ Βλ. επίσης Brunt 1966, 74.

¹⁰⁸ Βλ. Ηρόδ. 5.23.2.

Η άφιξη του Βρασίδα επέφερε τη μεταστροφή του ανάμεικτου αυτού πλήθους,¹⁰⁹ το οποίο δεν δίστασε μάλιστα, μετά τον θάνατό του, να ανακηρύξει τον Βρασίδα οικιστή της αποικίας, καθαιρώντας από τη θέση αυτή τον Άγωνα,¹¹⁰ ενώ κατέστρεψαν ό,τι μπορούσε να τον θυμίζει,¹¹¹ αποκηρύσσοντας τοιουτοτρόπως και το αθηναϊκό παρελθόν της πόλης.

Το μέγεθος του πλήγματος που βίωσε η Αθήνα από την απώλεια της Αμφίπολης, αλλά και η βαρύνουσα σημασία που προσέδωσε στην εξέλιξη αυτή, αποδεικνύεται από την εξορία που επιβλήθηκε στον Θουκυδίδη,¹¹² επειδή ο ιστορικός δεν πρόλαβε ως στρατηγός να αποτρέψει την κυρίευση της πόλης από τον Βρασίδα.¹¹³

Νεάπολη, τέλη δεκαετίας 430 π.Χ.;

Σύμφωνα με τον Στράβωνα, η Νεάπολη, πόλη των Κυμαίων, σε μεταγενέστερο χρόνο εποίκιστηκε από Χαλκιδείς και από μερικούς κατοίκους των Πιθηκουσών και Αθηναίους, και συνεπώς για τον λόγο αυτόν ονομάστηκε Νεάπολη.¹¹⁴ Κατά τον Τίμαιο, ο Αθηναίος ναύαρχος Διότιμος με την άφιξή του στη Νεάπολη, σύμφωνα με την επιταγή χρησμού, προσέφερε θυσία στην Παρθενόπη και καθιέρωσε ετήσια λαμπαδηδρομία.¹¹⁵ Ο Στράβων προσθέτει πως στη Νεάπολη υπήρχε μνημείο προς τιμήν της Παρθενόπης, ενώ διοργανωνόταν γυμνικός αγώνας σύμφωνα με χρησμό.¹¹⁶ Πιθανότατα ο χρησμός αυτός ταυτίζεται με εκείνον που ακολούθησε ο Διότιμος σύμφωνα με τον Τίμαιο.¹¹⁷

Είναι χαρακτηριστικό πως ο χρησμός που υλοποίησε ο Διότιμος είναι ιδρυτικού χαρακτήρα, παραπέμπει δηλαδή στους χρησμούς που λάμβαναν οι οικιστές πριν από

¹⁰⁹ Θουκ. 4.103.1-5.

¹¹⁰ Ο Άγων μετά την εκπλήρωση των καθηκόντων του επέστρεψε στην Αθήνα και συνέχισε εκεί τη λαμπρή στρατιωτική του σταδιοδρομία, βλ. Θουκ. 2.58.1. Η Αθήνα κατά τον 5^ο αι. εκκοσμίκευσε και μετέβαλε τον παραδοσιακό χαρακτήρα των οικιστών, μετατρέποντάς τους σε κρατικούς αξιωματούχους οι οποίοι δεν ήταν πλέον υποχρεωμένοι να παραμείνουν στην αποικία που ίδρυσαν· η επιλογή αυτή βέβαια είχε αρνητικές επιπτώσεις στην εσωτερική συνοχή της εκάστοτε αποικίας και στη διατήρηση των θρησκευτικών δεσμών της με τη μητρόπολη. Βλ. και παραπάνω την περίπτωση του Λάμπωνα, του κύριου οικιστή των Θουρίων, σ. 20 υποσημ. 88. Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 295-301.

¹¹¹ Θουκ. 5.11.1.

¹¹² Θουκ. 5.26.5.

¹¹³ Βλ. Θουκ. 4.106.3-4.

¹¹⁴ Στράβ. 5.4.7: *μετά δὲ Δικαιάρχειάν ἐστι Νεάπολις Κυμαίων (ὕστερον δὲ καὶ Χαλκιδεῖς ἐπάκησαν καὶ Πιθηκουσσαίων τινὲς καὶ Ἀθηναίων, ὥστε καὶ Νεάπολις ἐκλήθη διὰ τοῦτο).*

¹¹⁵ Τίμαι. FGrHist 566 F98 (= σχόλιο στο Λυκόφρ. *Ἀλεξάνδρα* στ. 732): *φησὶ Τίμαιος Διότιμον τὸν Ἀθηναίων ναύαρχον παραγενόμενον εἰς Νεάπολιν, κατὰ χρησμόν θῆσαι τῇ Παρθενόπῃ καὶ δρόμον ποιῆσαι λαμπάδος· διὸ καὶ μέχρι τοῦ νῦν τῆς λαμπάδος ἀγῶνα <ἐτησίως> τελεῖσθαι παρὰ τοῖς Νεαπολίταις.*

¹¹⁶ Στράβ. 5.4.7: *ὅπου δέικνται μνημα τῶν Σειρήνων μιᾶς Παρθενόπης, καὶ ἀγὼν συντελεῖται γυμνικός κατὰ μαντεῖαν.*

¹¹⁷ Βλ. Malkin 1987, 84.

την εγκαθίδρυση μίας αποικίας.¹¹⁸ Για παράδειγμα, ο χρησμός του Διοτίμου, που επέβαλλε την απόδοση τιμών στην Παρθενόπη, θυμίζει εκείνον που έλαβε σύμφωνα με την παράδοση ο Άγνων για τον Ρήσο στο πλαίσιο της ίδρυσης της αποικίας της Αμφίπολης.¹¹⁹ Φαίνεται πως ο Αθηναίος ναύαρχος Διότιμος εκτέλεσε χρέη οικιστή σε μία επανίδρυση της Νεάπολης,¹²⁰ στην οποία, σύμφωνα με τον Στράβωνα, συμμετείχαν Χαλκιδείς, Πιθηκουσάιοι, και Αθηναίοι,¹²¹ ενώ ο πρωταγωνιστικός ρόλος των τελευταίων είναι προφανής, καθότι προσέφεραν τον οικιστή. Το πειστικότερο πλαίσιο για τη χρονολογική τοποθέτηση της επανίδρυσης αυτής παρέχει η περίοδος μετά την αθηναϊκή εκστρατεία στην Κέρκυρα του 433/2,¹²² κατά την οποία ο Διότιμος διετέλεσε στρατηγός.¹²³

Η Αθήνα με την ενεργή εμπλοκή της στην επανεγκαθίδρυση της Νεάπολης συγκρότησε μία ακόμη εστία αθηναϊκής παρουσίας στην Κάτω Ιταλία. Μετά την εγκαθίδρυση των Θουρίων, εκδήλωνε ρητά για μία ακόμη φορά το ενδιαφέρον της για τη Μεγάλη Ελλάδα, και την επιθυμία της να υπαχθεί στη σφαίρα επιρροής της.

Αθηναϊκές αποικίες στρατιωτικού χαρακτήρα

Βρέα, δεκαετία 430 π.Χ.;

Μία από τις λεπτομερέστερες, πληρέστερα σωζόμενες, και σημαντικότερες επιγραφικές μαρτυρίες¹²⁴ για την αποικιστική πολιτική της Αθήνας κατά τον 5^ο αι. αφορά την αποικία της Βρέας.¹²⁵ Παρ' όλ' αυτά, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μία τραγική ειρωνεία το γεγονός πως δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτε για την ιστορία και την κατάρτιση της αποικίας αυτής, ενώ ακόμη και η τοποθεσία της και η χρονολόγηση της ίδρυσής της αποτελούν αντικείμενα ατέρμονων συζητήσεων μεταξύ των σύγχρονων μελετητών. Εκτός από το αθηναϊκό ψήφισμα που την αφορά, η Βρέα μνημονεύεται σε

¹¹⁸ Βλ. Malkin 1987, 85.

¹¹⁹ Πολύαιν. 6.53.

¹²⁰ Για τον χαρακτηρισμό «επανίδρυση» βλ. OR, 287: «and it was possibly about the same time that Athens was involved in a refoundation of Neapolis». Πρβλ. Graham 1964, 36: «Athens' interests in the West at this period are revealed by [...] the important Athenian participation in the foundation of Neapolis (Naples)».

¹²¹ Malkin 1987, 85· Igelbrink 2015, 326-7.

¹²² Για τη χρονολόγηση βλ. Malkin 1987, 84-5 με υποσημ. 394.

¹²³ Θουκ. 1.45.2. Βλ. επίσης IG I³ 364, στ. 9.

¹²⁴ IG I³ 46. Για μία νεότερη και συμπυκνωμένη επανέκδοση του ψηφίσματος για τη Βρέα, με νεοελληνική απόδοση και σχολιασμό, βλ. Ανεζήρη 2007, 81-3.

¹²⁵ Βλ. επίσης Ανεζήρη 2007, 83: «[...] έχουμε εδώ τη μοναδική επιγραφή που μας δίνει άμεσες λεπτομερείς πληροφορίες για τη διαδικασία ίδρυσης μιας αθηναϊκής εγκατάστασης εκτός Αττικής».

διάφορες μεταγενέστερες γραμματειακές πηγές,¹²⁶ οι οποίες ωστόσο δεν συμβάλλουν σε καμία περίπτωση στην ανασυγκρότηση της ιστορίας της.

Το αθηναϊκό ψήφισμα για την ίδρυση αποικίας στη Βρέα αναδεικνύεται ιδιαιτέρως αναλυτικό, καθώς περιέχει διάφορες επιμέρους διατάξεις αναφορικά με την εγκαθίδρυση της αποικίας. Η εκτεταμένη φθορά στους πρώτους του στίχους, που θα περιείχαν την αναφορά στον επώνυμο άρχοντα, δεν επιτρέπει την ακριβή χρονολόγηση του ψηφίσματος και, κατ' επέκταση, της ίδρυσης της αποικίας. Εντούτοις, βάσει παλαιογραφικών κριτηρίων, η επιγραφή θα μπορούσε να χρονολογηθεί περί την περίοδο 450-430.¹²⁷

Πέραν της ακριβούς χρονολόγησης της ίδρυσης της Βρέας, ένα εξίσου φλέγον ζήτημα είναι ο προσδιορισμός της τοποθεσίας που καταλάμβανε.¹²⁸ Παλαιότερα κυριαρχούσε η πεποίθηση πως η αποικία της Βρέας ταυτίζεται με την αθηναϊκή εγκατάσταση που, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, εγκαθίδρυσε ο Περικλής στη Θράκη, στο έδαφος των Βισαλτών, στέλνοντας εκεί 1.000 Αθηναίους για να κατοικήσουν μαζί τους.¹²⁹ Στο ψήφισμα για τη Βρέα γίνεται ρητή αναφορά στην περιφέρεια της Θράκης,¹³⁰ ενώ ο φόρος της Αργίλου, που βρισκόταν στη Βισαλτία,¹³¹ γνώρισε μείωση κατά το έτος 446, η οποία παραπέμπει στην υποδοχή αθηναϊκής εγκατάστασης. Οι υποστηρικτές, συνεπώς, της συγκεκριμένης ταύτισης χρονολογούν την ίδρυση της αποικίας της Βρέας, που σύμφωνα με την ερμηνεία τους εγκαθιδρύθηκε κοντά στην Άργιλο, περί το 446/5.¹³² Ωστόσο, η παραδοσιακή αυτή θέση έχει χάσει σημαντικό έδαφος στη βιβλιογραφία τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς μία πιο εύλογη υπόθεση είναι η περιοχή της Βρέας να ταυτίζεται με τη σημερινή Βεργιά, κοντά στα Νέα Σίλατα, στη δυτική ακτή

¹²⁶ Βλ. Ησύχ. «Βρέα»: *Κρατῖνος μέμνηται τῆς εἰς Βρέαν ἀποικίας. ἔστιν δὲ πόλις Θρακίας, εἰς ἣν Ἀθηναῖοι ἀποικίαν ἐξέπεμπον*. Στ. Βυζ. «Βρέα»: *πόλις [Θρακίας], εἰς ἣν ἀποικίαν ἐστείλαντο Ἀθηναῖοι. τὸ ἐθνικὸν ἔδει Βρεάτης. ἔστι δὲ Βρεαῖος παρὰ Θεοπόμπῳ εἰκοστῷ τρίτῳ*. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Κρατερός συμπεριέλαβε το ψήφισμα για τη Βρέα στο έργο του *Ψηφισμάτων Συναγωγή*, γεγονός που θα συνέβαλε στη δημοτικότητα της Βρέας μεταξύ των λεξικογράφων.

¹²⁷ ML, 132.

¹²⁸ Για το ζήτημα της τοποθεσίας της Βρέας βλ. επίσης Ανεζίρη 2007, 83.

¹²⁹ Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5. Για την ταύτιση αυτή βλ. ενδεικτικά Gomme 1945, 373· ATL III, 287-8· Jones 1957, 169· ML, 132-3· Meiggs 1999, 260· Figueira 2008, 443, 453· Igelbrink 2015, 265-7.

¹³⁰ IG I³ 46, στ. 20-1: *[περὶ τῶν πόλε]ον τῶν ἐπὶ Θράκης*.

¹³¹ Ηρόδ. 7.115.1.

¹³² Πρβλ. Mattingly 1963, 258: «The 'Bisaltian colony' is surely Amphipolis itself, since it is hardly credible that Plutarch should say nothing of this enterprise while scrupulously recording even the 250 cleruchs sent to Andros. His total of 1000 colonists tallies well with Thucydides' observation that the Athenian element at Amphipolis was small, the majority being allies from cities such as Argilos».

της Χαλκιδικής, βορειοδυτικά της Ποτίδαιας.¹³³ Η υπόθεση αυτή επιτρέπει μάλιστα μία ενδιαφέρουσα διόρθωση στο χωρίο του Θουκυδίδη 1.61.4, η οποία προσδίδει ένα μεγαλύτερο νόημα στο κείμενο, από «*Βέροια*» σε «*Βρέαν*», ενώ εναρμονίζεται με την αναφορά του Θεοπόμπου στη Βρέα στο πλαίσιο του εικοστού τρίτου βιβλίου των *Φιλιππικῶν* του,¹³⁴ βάσει της περιοχής στην οποία διαδραματίζονταν τα γεγονότα. Ο επαναπροσδιορισμός της θέσης της Βρέας καθιστά δυνατή επίσης μία αναθεώρηση της χρονολόγησης της ίδρυσής της. Το καταλληλότερο πλαίσιο παρέχει πλέον η δεκαετία του 430,¹³⁵ η οποία οδήγησε εν τέλει στη ρήξη της Αθήνας με την Ποτίδαια, τους συμμάχους του Βορρά, και τον Περδίκκα Β' της Μακεδονίας. Φαίνεται πως η απόφαση της Αθήνας να εγκαθιδρύσει μία αποικία στρατιωτικού χαρακτήρα στη δυτική ακτή της Χαλκιδικής αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες που επέφεραν την εξέλιξη αυτή. Η περιοχή εκείνη ήταν ιδανική για τη συγκρότηση μίας αθηναϊκής στρατιωτικής βάσης, που θα επέτρεπε την επόπτευση των συμμάχων, αλλά θα λειτουργούσε και ως ένα φράγμα και ορμητήριο εναντίον του Περδίκκα.¹³⁶

Ορισμένοι μελετητές, βασιζόμενοι στον στρατιωτικό της χαρακτήρα και την πολιτική της εξάρτηση από τη μητρόπολη, έχουν παρατηρήσει πως η Βρέα παρουσιάζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν σε κληρουχίες,¹³⁷ μερικοί μάλιστα

¹³³ Για την αναθεώρηση της θέσης της Βρέας και την τοποθέτησή της στη δυτική ακτή της Χαλκιδικής βλ. Woodhead 1952, 57-62· Asheri 1969, 337-40· Psoma 2009, 263-80· Psoma 2016, 55-7. Βλ. επίσης OR, 242-3· AIO, IG I³ 46 σημ. 1.

¹³⁴ Βλ. Στ. Βυζ. «*Βρέα*»: πόλις [*Θράκης*], εἰς ἣν ἀποικίαν ἐστείλαντο Ἀθηναῖοι. τὸ ἐθνικὸν ἔδει Βρεάτης. ἔστι δὲ Βρεαῖος παρὰ Θεοπόμπῳ εἰκοστῷ τρίτῳ.

¹³⁵ Για μία πρόταση ακριβούς χρονολόγησης για το ψήφισμα για τη Βρέα βλ. τα σχετικά άρθρα της Σ. Ψωμά. Αρχικά πρότεινε μία χρονολόγηση κατά την περίοδο 434-432 π.Χ. (Psoma 2009), την οποία κατόπιν συγκεκριμενοποίησε τοποθετώντας το ψήφισμα στο έτος 433 π.Χ. (Psoma 2016). Προσφύως συνέδεσε την απόφαση της Αθήνας να στείλει αποικία στη Βρέα με την επιμαχία της με την Κέρκυρα, ενώ την υλοποίηση της απόφασης αυτής και το ψήφισμα με την εκστρατεία στην Κέρκυρα και την επικράτηση στα Σύβοτα. Η ενίσχυση της Αθήνας με τον ισχυρότατο κερκυραϊκό στόλο τής δημιούργησε φιλοδοξίες για αποικιστική παρέμβαση στη Χαλκιδική, ενώ η επικράτηση στα Σύβοτα της εμφύσησε την απαραίτητη αυτοπεποίθηση προκειμένου να την πραγματοποιήσει. Η πρόταση της Σ. Ψωμά αναδεικνύεται πειστική και για έναν ακόμη λόγο. Η ειδική πρόσκληση προς τους θήτες και τους ζευγίτες (IG I³ 46, στ. 43-6), με τον αποκλεισμό των δύο ανώτερων εισοδηματικών τάξεων, υποδεικνύει πως ο αποικισμός της Βρέας δεν πρέπει να συγκίνησε ιδιαίτερα τους πιο ευκατάστατους Αθηναίους, οι οποίοι προφανώς δεν θα ήθελαν να διακυβεύουν τη σωματική τους ακεραιότητα επανδρώνοντας μία στρατιωτική αποικία στην επίμαχη δυτική Χαλκιδική. Η ψυχρή υποδοχή του εγχειρήματος πράγματι υποδηλώνει πως η περίοδος του ψηφίσματος υπήρξε λίαν τεταμένη στρατιωτικά, χωρίς προοπτικές αποκλιμάκωσης, ενισχύοντας περαιτέρω την πρόταση χρονολόγησης της Σ. Ψωμά. Για άλλες προτάσεις χρονολόγησης από ερευνητές που επίσης υποστήριζαν την τοποθέτηση της Βρέας στη Χαλκιδική βλ. Woodhead 1952 (439/8 π.Χ.)· OR 142 (δεκαετία 430 π.Χ.)· AIO, IG I³ 46 (440-432 π.Χ.). Βλ. επίσης Mari 2014, 101: «[...] la fondazione di Brea (insediamento ateniese da collocare in anni prossimi a quello di Anfipoli, ma in un'area più lontana di quanto si ritenesse in passato: cfr. § 7) [...]».

¹³⁶ Βλ. επίσης Psoma 2016, 56.

¹³⁷ Βλ. Ehrenberg 1939, 131.

την έχουν καταλέξει μεταξύ αυτών.¹³⁸ Εντούτοις, η επίσημη γλώσσα του ψηφίσματος της ίδρυσής της (IG I³ 46) δεν αφήνει πολλά περιθώρια να αμφισβητήσουμε τη φύση της: επρόκειτο περί αποικίας (στ. 9, 12-3, 33, 37-8), ενώ αυτοί που την επάνδρωσαν ήταν άποικοι (στ. 18, 23, 29, 45-6). Όπως έχει ήδη επισημανθεί, φαίνεται πως οι επιγραφές, σε αντίθεση με τις γραμματειακές πηγές, υπήρξαν συνεπείς ως προς τη χρήση της τεχνικής ορολογίας, και αυτό καταδεικνύεται από το γεγονός πως τραβούσαν μία σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο μορφών εγκατάστασης.¹³⁹ Πέραν, ωστόσο, του ρητού προσδιορισμού της ως αποικίας, η Βρέα εμφανίζει στοιχεία που οπωσδήποτε θα οδηγούσαν στο ίδιο συμπέρασμα. Την εγκαθίδρυση της εγκατάστασης επιφορτίστηκε οικιστής, ενώ η Αθήνα όρισε για τους αποδημούντες αποίκους της θρησκευτικές υποχρεώσεις,¹⁴⁰ περιζώνοντάς τους τοιουτοτρόπως με θρησκευτικούς δεσμούς, οι οποίοι παραδοσιακά συνείχαν τις αποικίες με τις μητροπόλεις τους, αλλά δεν μπορεί να παρατηρηθεί κάτι παρόμοιο και για την περίπτωση των κληρουχιών.¹⁴¹

Όσον αφορά τον οικιστή της Βρέας, τον Δημοκλείδη, παρά το γεγονός πως η Αθήνα τον όρισε «[αὐτο]κράτορα»,¹⁴² του παραχώρησε δηλαδή την απόλυτη πληρεξουσιότητα να εγκαθιδρύσει την αποικία, στην πραγματικότητα φρόντισε οι εξουσίες του να περιοριστούν, καθότι ἀπ[οικιστ/αί] τοποθετήθηκαν ως συνεργάτες του,¹⁴³ ενώ δέκα γεωνόμοι θα έπρεπε να εκλεγούν, ένας από κάθε φυλή, οι οποίοι θα διένειμαν τη γη.¹⁴⁴ Εξάλλου, οι σαφείς κατευθυντήριες γραμμές του ψηφίσματος σχετικά με ποικίλα ζητήματα που άπτονταν της εγκαθίδρυσης της αποικίας δεν παρείχαν στον οικιστή ευκαιρίες πρωτοβουλίας.¹⁴⁵

Μία ενδιαφέρουσα από άποψη αποικιστικής ορολογίας διάταξη του ψηφίσματος είναι αυτή που ορίζει πως οι στρατιώτες που έπρεπε να μεταβούν στη Βρέα ως έποικοι θα έπρεπε να το κάνουν εντός τριάντα ημερών μετά την άφιξή τους στην Αθήνα.¹⁴⁶ Το

¹³⁸ Για τον προσδιορισμό της Βρέας ως κληρουχίας βλ. ενδεικτικά Βάρτσος 1972, 103-4· Moreno 2007, 93 υποσημ. 78, 143.

¹³⁹ IG I³ 237, στ. 8-9. Βλ. επίσης Ehrenberg 1939, 131.

¹⁴⁰ IG I³ 46, στ. 15-7: *βοῦν δὲ καὶ π[ανθοπλ/ίαν ἀπά]γεν ἐς Παναθέναια τὰ μεγάλ[α καὶ ἐς Δ/ιονύσι]α φαλλόν.*

¹⁴¹ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 268.

¹⁴² IG I³ 46, στ. 12-3.

¹⁴³ IG I³ 46, στ. 8-9. Στη βιβλιογραφία έχουν παραλληλιστεί με την ομάδα των δέκα ανδρών που ανέλαβε την εγκαθίδρυση των Θουρίων σύμφωνα με το σχόλιο στο Αριστοφ. *Νεφέλαι* στ. 332, βλ. Graham 1964, 35.

¹⁴⁴ IG I³ 46, στ. 10-2.

¹⁴⁵ Βλ. επίσης Graham 1964, 35.

¹⁴⁶ IG I³ 46, στ. 30-3: *ὅσοι δ' ἂν γράφσοντα[ι ἐποικ/έσεν τῶ]ν στρατιοτῶν, ἐπειδὰν ἡέκοσ[ι Ἀθένα]ζε, τριά]κοντα ἑμερῶν ἐμ Βρέαι ἔναι ἐπ[οικέσ]οντας[.]*

απόσπασμα αυτό, αν και προϊόν αποκατάστασης στα κρίσιμα σημεία του, επιβεβαιώνει τη θέση πως οι έποικοι ήταν οι επιπρόσθετοι άποικοι, αυτοί δηλαδή που μετέβαιναν σε μία ήδη εγκαθιδρυμένη εγκατάσταση προς πληθυσμιακή ενίσχυσή της.

Το γεγονός πως η Βρέα καταλάμβανε μία επίμαχη τοποθεσία, και πως οι στρατιώτες που επρόκειτο να εγκατασταθούν σε αυτή ως έποικοι θα αποδεικνύονταν χρήσιμοι, καταδεικνύεται από την εντολή που καταγράφει το ψήφισμα σύμφωνα με την οποία οι πόλεις θα έπρεπε να παράσχουν άμεσα βοήθεια σε περίπτωση επίθεσης εναντίον των εδαφών των αποίκων, βάσει του συμφωνητικού που καταρτίστηκε για τις πόλεις της Θράκης.¹⁴⁷

Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η κατάληξη των αποίκων της Βρέας. Φαίνεται, πάντως, πως ο αποικισμός της περιοχής δεν έγινε δεκτός με θέρμη από τους ευπορότερους Αθηναίους. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από την τροπολογία που πρότεινε ο Φαντοκλής,¹⁴⁸ σύμφωνα με την οποία οι άποικοι θα έπρεπε να προέρχονται από τους θήτες και τους ζευγίτες. Ο περιορισμός αυτός θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μία ειδική πρόσκληση προς τις δύο αυτές κατώτερες εισοδηματικές τάξεις, που οφειλόταν στην έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους των δύο ανώτερων, διότι είναι εύλογο πως οι ευκατάστατοι Αθηναίοι δεν θα πρέπει να προθυμοποιήθηκαν να επανδρώσουν μία στρατιωτική αποικία στον απόμακρο και αφιλόξενο Βορρά.¹⁴⁹ Ενδεχομένως οι ενδοιασμοί των εύπορων Αθηναίων επιβεβαιώθηκαν και η κατάληξη της Βρέας ήταν άδοξη (αν πράγματι ποτέ εγκαθιδρύθηκε). Ωστόσο μία εξίσου πιθανή αλλά λιγότερο απαισιόδοξη υπόθεση είναι πως εν τέλει οι άποικοί της απορροφήθηκαν από κάποια άλλη αθηναϊκή εγκατάσταση, η οποία θα άφησε πίσω της ένα εντονότερο ιστορικό στίγμα.

Αποικίες εγκαθιδρυθείσες υπό την αιγίδα της Αθήνας

Ναύπακτος, 456/5 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, οι πολιορκούμενοι Μεσσήνιοι στην Ιθώμη μετά από δεκαετή αντίσταση δεν άντεξαν άλλο και συνθηκολόγησαν με τους Λακεδαιμονίους, με τον όρο να φύγουν από την Πελοπόννησο και να μην ξαναγυρίσουν ποτέ. Οι Μεσσήνιοι, λοιπόν, εγκατέλειψαν την Ιθώμη με τα παιδιά και τις γυναίκες τους, και οι Αθηναίοι, από έχθρα προς τους Σπαρτιάτες, τους υποδέχθηκαν και τους εγκατέστησαν στη Ναύπακτο, που μόλις είχαν καταλάβει από τους Οζόλες Λοκρούς.¹⁵⁰ Σύμφωνα με τον

¹⁴⁷ IG I³ 46, στ. 17-21. Η διατύπωση είναι αινιγματική οπότε μεταφέρθηκε εδώ επακριβώς.

¹⁴⁸ IG I³ 46, στ. 36-46.

¹⁴⁹ Για την ερμηνεία αυτή βλ. επίσης Igelbrink 2015, 391.

¹⁵⁰ Θουκ. 1.103.1-3.

Διόδωρο, ο οποίος επίσης μαρτυρά την εγκατάσταση των Μεσσηνίων στην πόλη, η Ναύπακτος κυριεύτηκε κατά την εκστρατεία του Τολμίδα περίξ της Πελοποννήσου (456/5 π.Χ.).¹⁵¹

Η εγκατάσταση των Μεσσηνίων στη Ναύπακτο δεν δύναται βεβαίως να θεωρηθεί αθηναϊκή αποικία,¹⁵² εντούτοις εντάσσεται στο πλαίσιο της αθηναϊκής αποικιστικής πολιτικής. Με την κίνηση αυτή η Αθήνα προβαλλόταν ως μία ισχυρή προστάτιδα δύναμη, που καθόριζε τις εξελίξεις στο πολιτικό σκηνικό της εποχής. Παράλληλα, χάρις στη συγκεκριμένη πρωτοβουλία η Αθήνα επάνδρωσε μία στρατηγική τοποθεσία στον Κορινθιακό Κόλπο με φίλα προσκείμενους κατοίκους, που θα ήταν κάτι παραπάνω από πρόθυμοι, ίσως και υποχρεωμένοι, τουλάχιστον σε ηθικό επίπεδο, να ευθυγραμμίζονται με τα συμφέροντά της.¹⁵³

Κολοφώνα, 447/6 π.Χ.

Στο αποσπασματικό ψήφισμα που καταγράφει τις ρυθμίσεις της Αθήνας για την Κολοφώνα γίνεται ρητή αναφορά σε οικιστές,¹⁵⁴ και πιθανότατα μνημονεύονται και οικήτορες,¹⁵⁵ ήτοι άποικοι, ενώ ενδεχομένως εμφανίζεται και η λέξη αποικία.¹⁵⁶ Το ψήφισμα αυτό χρονολογείται από την πλειονότητα των ερευνητών κατά το 447/6, ενώ οι φορολογικές μειώσεις που παρατηρούνται στην περιοχή κατά την ίδια περίοδο συνηγορούν επίσης υπέρ της εγκαθίδρυσης μίας αποικίας στα εδάφη της Κολοφώνας. Το 446 ο φόρος της Κολοφώνας μειώθηκε κατά το ήμισυ, από 3 τάλαντα σε 1 ½.¹⁵⁷ Παρόμοια μείωση απαντά και για την περίπτωση της γειτονικής Λεβέδου, ο φόρος της οποίας το 446 κατέβηκε από τα 3 τάλαντα σε 1.¹⁵⁸ Η μικρή πόλη Διός Ιερών, μεταξύ Λεβέδου και Κολοφώνας, φαίνεται πως επίσης γνώρισε κατά την ίδια περίοδο τη μείωση του φόρου της, καθότι το 447/6 ανερχόταν σε 1.000 δραχμές, ενώ όταν επανεμφανίστηκε στους καταλόγους το 443 είχε πέσει στις 500 δραχμές.¹⁵⁹ Μία ενδιαφέρουσα σύμπτωση είναι πως στο προαναφερθέν ψήφισμα καταγράφονται οικονομικές ρυθμίσεις για την Κολοφώνα, τη Διός Ιερών, και, ενδεχομένως, τη Λέβεδο.¹⁶⁰

¹⁵¹ Διόδ. 11.84.6-7. Για μία συνοπτική αναφορά στην εκστρατεία αυτή βλ. Θουκ. 1.108.5.

¹⁵² Kahrstedt 1931, 172.

¹⁵³ Για την εγκατάσταση των Μεσσηνίων στη Ναύπακτο βλ. επίσης Igelbrink 2015, 213-5.

¹⁵⁴ IG I³ 37, στ. 42. Βλ. επίσης στ. 20 που η λέξη εμφανίζεται ως προϊόν αποκατάστασης.

¹⁵⁵ IG I³ 37, στ. 23: [οί οίκέτ]ορες.

¹⁵⁶ IG I³ 37, στ. 45-6: [καί περί τέν ἀποικί]α]ν.

¹⁵⁷ ATL III, 282.

¹⁵⁸ ATL III, 282.

¹⁵⁹ ATL III, 282.

¹⁶⁰ IG I³ 37, στ. 26-7: [τὸ] δὲ ἀργύριον ὄφε[λόντων Κολοφόνιοι καὶ Λ/εβέδιο]ι καὶ Διοσιρῖται κ — — —. Βλ. επίσης ATL III, 283.

Οι συγγραφείς των *ATL* επί τη βάσει των παραπάνω δεδομένων υποστήριξαν πως η Αθήνα εγκαθίδρυσε στα εδάφη της Κολοφώνας αποικία, η πληθυσμιακή σύνθεση της οποίας είναι ωστόσο ασαφής. Πρόβαλαν την υπόθεση πως η αποικία επανδρώθηκε με έμπιστους προς την Αθήνα αποίκους από τη Μικρά Ασία, εντούτοις δεν απέκλεισαν το ενδεχόμενο μερικοί από τους αποίκους να ήταν Αθηναίοι.¹⁶¹ Αντιθέτως, ο Igelbrink θεώρησε πως η Αθήνα δεν εγκαθίδρυσε στην Κολοφώνα μία νέα εγκατάσταση, αλλά προέβη σε μία εικονική επανίδρυσή της ως αποικίας των Αθηναίων. Η σκηνοθετημένη επανίδρυση της Κολοφώνας βασίστηκε στην αυτοπροβολή της Αθήνας ως μητρόπολης των ιωνικών πόλεων, και αποσκοπούσε στη διασφάλιση της αφοσίωσης των Κολοφωνίων μέσω της περιζώσής τους με θρησκευτικούς δεσμούς, που παραδοσιακά συνέδεαν τη μητρόπολη με τις αποικίες της.¹⁶² Ωστόσο, η θέση του Igelbrink παραβλέπει πως η μείωση του φόρου που γνώρισε η Κολοφώνα και οι γειτονικές της πόλεις, η Λέβεδος και η Διός Ιερόν, παραπέμπει σε μία πραγματική εγκαθίδρυση μίας νέας εγκατάστασης, η οποία προφανώς καταπάτησε τα εδάφη των περιοχών αυτών και επέβαλε τη μείωση του φόρου τους. Η πιο πιθανή υπόθεση, λοιπόν, είναι πως στα εδάφη της Κολοφώνας ιδρύθηκε υπό την αιγίδα της Αθήνας αποικία, που απαρτίστηκε από πιστούς προς αυτή αποίκους, οι οποίοι προέρχονταν πιθανώς από τη Μικρά Ασία ή την Ιωνία· η συμμετοχή Αθηναίων αποίκων δεν μπορεί να αποκλειστεί, αλλά δεν υπάρχει κάποια ένδειξη που να την υποστηρίζει και φαντάζει ως εκ τούτου ελάχιστα πιθανή.¹⁶³

Νότιο, περ. 427 π.Χ.

Μετά την παρέμβαση του Ιταμάνους και των Περσών οι Κολοφώνιοι διασπάστηκαν σε δύο εστίες: στην άνω πόλη που κυριεύτηκε από τον Ιταμάνη και στην οποία παρέμεινε η φιλοπερσική μερίδα των Κολοφωνίων, και στο Νότιο στο οποίο κατέφυγαν και εγκαταστάθηκαν οι υπόλοιποι Κολοφώνιοι. Αλλά ακόμη και οι Κολοφώνιοι που εγκαταστάθηκαν στο Νότιο χωρίστηκαν σε δύο παρατάξεις και ήλθαν σε σύγκρουση. Η μία στράφηκε προς τον Πισσούθνη, τους Πέρσες και τους Κολοφωνίους της άνω πόλης, ενώ η άλλη παράταξη αυτοεξορίστηκε και στράφηκε προς τον Αθηναίο στρατηγό Πάχη.¹⁶⁴

¹⁶¹ *ATL* III, 282-3. Αναφορικά με τη θέση των συγγραφέων των *ATL* βλ. τον αντίλογο στο *ML*, 124, και την απάντηση στον αντίλογο αυτόν στο Bradeen και McGregor 1973, 98-9.

¹⁶² Igelbrink 2015, 241-4, 413.

¹⁶³ Βλ. Gomme 1945, 376· Brunt 1966, 77. Βλ. επίσης Meiggs 1999, 163: «Athenian settlements in Asia Minor need firmer evidence, for they have left no traces in the literary sources. [...] the settlers at Colophon may have been drawn from other parts of Ionia [...]».

¹⁶⁴ Θουκ. 3.34.1-2.

Ο Πάχης, μετά τη στρατιωτική επικράτησή του, παρέδωσε το Νότιο στους πιστούς Κολοφωνίους. Αργότερα οι Αθηναίοι έστειλαν οικιστές προκειμένου να επανιδρύσουν το Νότιο σύμφωνα με τους δικούς τους νόμους, και συγκέντρωσαν εκεί όλους τους Κολοφωνίους που είχαν διασκορπιστεί σε διάφορες πόλεις.¹⁶⁵ Με την επανίδρυση του Νοτίου η Αθήνα προβαλλόταν για μία ακόμη φορά ως μία ισχυρή προστατίδα δύναμη, ικανή να παρέμβει προκειμένου να προστατέψει τα συμφέροντα των πιστών Ιώνων, ενώ με την επάνδρωσή του με αφοσιωμένους προς αυτή Κολοφωνίους συγκροτούσε ένα προπύργιο αθηναϊκής επιρροής, σε μία τοποθεσία που βρισκόταν στα νοητά σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Περσίας.

Το γεγονός πως η Αθήνα δεν θεώρησε το Νότιο αποικία της με τη στενή σημασία του όρου καταδεικνύεται από τους καταλόγους της εξηκοστής, στους οποίους το Νότιο, όπως και η Κολοφώνα, εξακολούθησε να εμφανίζεται καταβάλλοντας φόρο προς την Αθήνα.¹⁶⁶ Αντιθέτως, οι αθηναϊκές εγκαταστάσεις που συγκροτήθηκαν μετά την ίδρυση της συμμαχίας δεν ήταν υπόχρεες καταβολής συμμαχικού φόρου. Το Νότιο, λοιπόν, αποτέλεσε μία αποικία που εγκαθιδρύθηκε μεν υπό την αιγίδα της Αθήνας και σύμφωνα με τα δικά της νομικά πρότυπα, αλλά εκλαμβανόταν ως μία αυτόνομη συμμαχική πόλη που έπρεπε να καταβάλλει φόρο.¹⁶⁷

Σκιώνη, 421 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, το καλοκαίρι του 421 οι Αθηναίοι κατέλαβαν με πολιορκία τη Σκιώνη, θανάτωσαν όλους τους στρατεύσιμης ηλικίας άνδρες, ανδραπόδισαν γυναίκες και παιδιά, και παραχώρησαν την πόλη στους Πλαταιείς προκειμένου να εγκατασταθούν εκεί.¹⁶⁸ Ο Διόδωρος εύστοχα επισημαίνει πως η σκληρή τιμωρία που επέβαλε η Αθήνα στους Σκιωναίους απέβλεπε στον εκφοβισμό και παραδειγματισμό όσων τυχόν σχεδίαζαν να αποστατήσουν, ενώ εξηγεί πως η παραχώρηση της Σκιώνης στους Πλαταιείς οφείλεται στο γεγονός πως εξαιτίας των Αθηναίων είχαν στερηθεί την πατρίδα τους.¹⁶⁹ Η συμπαράταξη των Πλαταίων, σταθερών και πιστών συμμάχων της Αθήνας, στο πλευρό των Αθηναίων στο πλαίσιο του Πελοποννησιακού Πολέμου αποδείχθηκε καταστροφική για την πόλη τους.¹⁷⁰ Γνωρίζουμε πως βρήκαν καταφύγιο στην

¹⁶⁵ Θουκ. 3.34.3-4.

¹⁶⁶ Βλ. IG I³ 285, col. I, στ. 94-5.

¹⁶⁷ Για την εγκατάσταση στο Νότιο βλ. επίσης ATL III, 282· ML, 124· Meiggs 1999, 163, 315· Figueira 2008, 447-8, 453· Igelbrink 2015, 355-9.

¹⁶⁸ Θουκ. 5.32.1.

¹⁶⁹ Διόδ. 12.76.3.

¹⁷⁰ Βλ. Θουκ. 3.52 και 68.

Αθήνα,¹⁷¹ ενώ από τις γραμματειακές πηγές συνάγεται το συμπέρασμα πως τους είχαν απονεμηθεί τα αθηναϊκά πολιτικά δικαιώματα.¹⁷²

Η Σκιώνη έχει ενίοτε θεωρηθεί αθηναϊκή αποικία,¹⁷³ ορισμένοι μάλιστα την καταλέγουν μεταξύ των αθηναϊκών κληρουχιών.¹⁷⁴ Οι απόψεις αυτές δεν βρίσκουν έρεισμα στις πηγές. Αν και, όπως φαίνεται, οι Πλαταιείς περιβλήθηκαν με τα αθηναϊκά πολιτικά δικαιώματα, εντούτοις δεν έπαψαν να είναι Πλαταιείς. Ο Θουκυδίδης διατυπώνει ρητά πως η Σκιώνη παραχωρήθηκε στους Πλαταιείς, καθιστώντας σαφές πως δεν ταυτίζονταν με Αθηναίους. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούμαστε από σχετική μαρτυρία του Ισοκράτη.¹⁷⁵ Είναι χαρακτηριστικό πως ο Θουκυδίδης στην έκθεσή του των συμμετεχόντων στη Σικελική Εκστρατεία δεν καταλέγει τους Πλαταιείς μεταξύ των αποίκων της Αθήνας, αλλά μεταξύ των συμμάχων της.¹⁷⁶ Θα ήταν ασφαλέστερο η Σκιώνη να θεωρηθεί εγκατάσταση των Πλαταιέων, που εγκαθιδρύθηκε υπό τη σκέπη της Αθήνας.

Η Σκιώνη έκειτο σε μία νευραλγική τοποθεσία του Βορείου Αιγαίου. Με την επάνδρωσή της με τους έμπιστους Πλαταιείς η Αθήνα αποκτούσε στην περιοχή μία ισχυρή βάση, επιβραβεύοντας παράλληλα τους προαναφερθέντες για την πίστη που σταθερά επέδειξαν και αποζημιώνοντάς τους για τις περιπέτειες στις οποίες τους περιέπλεξαν.

¹⁷¹ Ισοκρ. 4.109.

¹⁷² Θουκ. 3.55.3 και 63.2· [Δημ.] *Katà Neaίρας* 104-6· Ισοκρ. 12.94· Λυσ. 23.2.

¹⁷³ Kahrstedt 1931, 173· Figueira 2008, 440· Igelbrink 2015, 366-7.

¹⁷⁴ Βάρτσος 1972, 138-40.

¹⁷⁵ Ισοκρ. 4.109.

¹⁷⁶ Θουκ. 7.57.1-5.

Οι πρώτες χρονολογικά αθηναϊκές κληρουχίες*Σαλαμίνα, 508/7-506 π.Χ.;*

Την κληρουχία της Σαλαμίνας φαίνεται πως αφορά το παλαιότερο, κατά πολλούς μελετητές,¹⁷⁷ αθηναϊκό ψήφισμα που μας διασώζεται.¹⁷⁸ Η επιγραφή χρονολογείται από την πλειονότητα των μελετητών, κυρίως βάσει παλαιογραφικών χαρακτηριστικών, περί την περίοδο 510-500,¹⁷⁹ ωστόσο η ακριβής χρονολόγησή της δεν καθίσταται δυνατή· η ενεπίγραφη επιφάνειά της είναι αποσπασματική, ενώ ακόμη και το τμήμα που προσδιόριζε την πληθυσμιακή ομάδα στην οποία αναφερόταν το ψήφισμα απαιτεί αποκατάσταση. Για το σημείο αυτό της επιγραφής έχουν διατυπωθεί διάφορες προτάσεις συμπλήρωσης, *κληρόχος*,¹⁸⁰ *Ἀθηναίος*,¹⁸¹ *οἰκόντας*,¹⁸² *Ἀθηναῖον*.¹⁸³ Σχετικά προσφάτως, ένα νέο θραύσμα αποκάλυψε τα δύο τελευταία γράμματα της επίμαχης λέξης, *-λος*, περιορίζοντας το πεδίο των πιθανών συμπληρώσεων.¹⁸⁴ Οι επιγραφικά συμβατές επιλογές που απέμειναν είναι *κληρόχος* και *Ἀθηναίος*, εντούτοις η πρώτη πρόταση αναδεικνύεται πειστικότερη, εξού και η αποδοχή της από τους περισσότερους μελετητές, καθότι οι διατάξεις του ψηφίσματος εναρμονίζονται ιδανικά με την ύπαρξη κληρουχίας στο νησί.¹⁸⁵

Σύμφωνα με τις διατάξεις του ψηφίσματος, λοιπόν, ενθαρρυνόταν η διαμονή στη Σαλαμίνα αυτών στους οποίους απευθυνόταν το ψήφισμα,¹⁸⁶ ωστόσο καθίστατο σαφές πως οι φορολογικές και στρατιωτικές τους υποχρεώσεις απέναντι στην Αθήνα θα εξακολουθούσαν να υφίστανται,¹⁸⁷ ενώ περιοριζόταν η δυνατότητα εκμίσθωσης των

¹⁷⁷ Tod, 14· ML, 26· Βάρτσος 1972, 24· Cargill 1995, 2.

¹⁷⁸ IG I³ 1.

¹⁷⁹ Βλ. ML 14· Taylor 1997, 21· Igelbrink 2015, 153· AIO 1672.

¹⁸⁰ Tod 11· Luria 1964, 101· ML 14· Βάρτσος 1972, 28· IG I³ 1· HGIÜ I 23· AIO 1672.

¹⁸¹ Meritt 1941, 307· Taylor 1997, 74.

¹⁸² IG I² 1.

¹⁸³ Wade-Gery 1946, 104.

¹⁸⁴ Ματθαίου 1993, 9-14.

¹⁸⁵ Πρβλ. Graham 1964, 168 υποσημ. 6, που επεσήμανε ότι το περιεχόμενο του ψηφίσματος δεν επιτρέπει την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων, θεώρησε πως είναι απίθανο να αναφέρεται σε κληρούχους, και δεν συμπεριέλαβε τη Σαλαμίνα μεταξύ των κληρουχιών.

¹⁸⁶ IG I³ 1, στ. 1-2.

¹⁸⁷ IG I³ 1, στ. 2-3: *[Ἀθέ]νε/σι τελεῖν καὶ στρατ[εύεσθ]αι*.

εδαφών-κλήρων τους στο νησί.¹⁸⁸ Ιδίως η τελευταία διάταξη στέφει την πρόταση συμπλήρωσης *κληρόχος* επικρατέστερη σε σχέση με την *Ἀθιναίος*.

Υπάρχουν και άλλες μαρτυρίες που συνηγορούν υπέρ της ύπαρξης κληρουχίας στη Σαλαμίνα. Το ψήφισμα που εξέδωσε η Αθήνα περί το 386 αναφορικά με την οργάνωση της κληρουχίας της Λήμνου μνημονεύει την περίπτωση της Σαλαμίνας ως πρότυπο οργάνωσης και σημείο αναφοράς.¹⁸⁹ Το ψήφισμα για τη Λήμνο είναι αρκετά αποσπασματικό, εντούτοις στην ενεπίγραφη επιφάνειά του σώζεται περιορισμός της δυνατότητας εκμίσθωσης των κλήρων,¹⁹⁰ ο οποίος παραπέμπει άμεσα στη σχετική διάταξη του ψηφίσματος για τη Σαλαμίνα των τελών του 6^{ου} αι.¹⁹¹ Στο συμπέρασμα πως η Σαλαμίνα αποτέλεσε κληρουχία οδηγούμαστε επίσης από ένα σχόλιο στη δεύτερη ωδή των *Νεμεονίκων* του Πινδάρου, στο οποίο προβάλλεται η υπόθεση πως ο Τιμόδημος ο Αχαρνεύς υπήρξε ένας εκ *τῶν τὴν Σαλαμῖνα κατακληρουχισάντων Ἀθηναίων*.¹⁹² Ενδέχεται ο Τιμόδημος να μην συγκαταλεγόταν μεταξύ των κληρούχων της Σαλαμίνας, αλλά το σχόλιο αυτό δεν θα είχε προκύψει αν η Σαλαμίνα δεν είχε υπάρξει κληρουχία.¹⁹³

Η Σαλαμίνα κατά τον 7^ο και 6^ο αι. διήλθε μία περίοδο παλινδρόμησης μεταξύ Μεγάρων και Αθήνας, τα γεγονότα της οποίας, όπως και η χρονολογική τους ακολουθία, είναι σκιώδη και δεν μπορούν να αποκατασταθούν με βεβαιότητα. Η Σαλαμίνα ποτέ δεν προσαρτήθηκε στο αθηναϊκό κράτος,¹⁹⁴ ενώ στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη το 508/7 δεν συμπεριελήφθη στην κατά δήμους οργάνωση της Αττικής, συνεπώς δεν συγκρότησε τον δικό της δήμο.¹⁹⁵ Κατά την κλασική περίοδο, δηλαδή, οι Αθηναίοι κάτοικοι της Σαλαμίνας, οι Σαλαμίνιοι, παρέμεναν εγγεγραμμένοι στους δήμους της Αττικής,¹⁹⁶ και αυτό καταδεικνύεται από επιτύμβιες επιγραφές του 4^{ου} αι. που καταγράφουν τα δημοτικά τους.¹⁹⁷ Η Σαλαμίνα, λοιπόν, αντιμετωπιζόταν ως μία αθηναϊκή κτήση, όπως και οι υπόλοιπες κληρουχίες, επί των εδαφών της οποίας η Αθήνα

¹⁸⁸ IG I³ 1, στ. 3-7. Το ψήφισμα δεν επιβάλλει κάποια απαγόρευση αναφορικά με τη δυνατότητα πώλησης των κλήρων, εντούτοις βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε πως μία τέτοια ενέργεια θα αποκλειόταν εξ ορισμού, επειδή θα αντέβαινε στα σχέδια του κράτους.

¹⁸⁹ IG II² 30, fr. b, στ. 7: [*καθάπερ τοῖς ἐξ Σαλαμῖνᾶ*].

¹⁹⁰ IG II² 30, fr. b, στ. 3-4.

¹⁹¹ Βλ. επίσης Βάρτσος 1972, 28-9.

¹⁹² Σχόλιο στο Πίνδ. *Νεμεόνικοι* 2.20.

¹⁹³ Βλ. επίσης ML, 26-7· Βάρτσος 1972, 27· Igelbrink 2015, 169.

¹⁹⁴ Βλ. επίσης Andrewes 1982, 373.

¹⁹⁵ Βλ. Taylor 1997, 65, 73.

¹⁹⁶ Βλ. Taylor 1997, 64, 68.

¹⁹⁷ Βλ. για παράδειγμα SEG 26.162. Βλ. επίσης Διογ. Λαέρτ. 1.48. Βλ. ακόμη Igelbrink 2015, 163 με υποσημ. 155.

διέθετε κυριαρχικά δικαιώματα.¹⁹⁸ Μολαταύτα, ενδέχεται στο νησί να εξακολούθησαν να υπάρχουν αυτόχθονες Σαλαμίνιοι, όπως ίσως υποδηλώνει ένα λίαν αποσπασματικό ψήφισμα που χρονολογείται περί το 426/5 και αποδίδει, ενδεχομένως, προξενία σε έναν Σαλαμίνιο, μάλλον, και τους γιους του.¹⁹⁹

Δεν γνωρίζουμε πότε εγκαθιδρύθηκε η κληρουχία στη Σαλαμίνα, ενώ το ψήφισμα που αφορά τους κληρούχους της δεν συμβάλλει στη διαλεύκανση του συγκεκριμένου ζητήματος. Θα μπορούσε η εγκατάσταση των κληρούχων να έλαβε χώρα κατά την περίοδο της έκδοσης του ψηφίσματος, ή απλώς τότε να αποφασίστηκε να εφαρμοστούν αυτές οι νέες διατάξεις σε μία επί αρκετό χρόνο υφιστάμενη κληρουχία, ή να αναγραφούν σε λίθο ρυθμίσεις που ήδη τηρούνταν. Επειδή, ωστόσο, ο θεσμός των κληρουχιών συνδέεται με τις αρχές της ισονομίας και της ισότητας,²⁰⁰ θα μπορούσε να διατυπωθεί η θέση πως η κληρουχία της Σαλαμίνας εγκαθιδρύθηκε μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη το 508/7, εξάλλου πριν από το έτος αυτό δεν μαρτυρείται καμία περίπτωση βέβαιης αθηναϊκής κληρουχίας. Παράλληλα, αν πράγματι η Σαλαμίνα υπήρξε η πρώτη κληρουχία που αποτέλεσε το πρότυπο οργάνωσης και το σημείο αναφοράς για τις επόμενες, όπως υποδηλώνει το προαναφερθέν ψήφισμα του 4^{ου} αι. για τη Λήμνο και θεωρούν οι σύγχρονοι μελετητές,²⁰¹ αυτό συνεπάγεται πως θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά πριν από την εγκαθίδρυση της κληρουχίας στη Χαλκίδα το 506. Η εγκατάσταση της κληρουχίας στη Σαλαμίνα θα μπορούσε, συνεπώς, να χρονολογηθεί υποθετικά μεταξύ 508/7 και 506. Στη χρονολόγηση αυτή παραπέμπουν και οι πολιτικές περιστάσεις της περιόδου, καθώς τότε παρατηρείται μία εκτράχυνση των σχέσεων της Αθήνας με τη Σπάρτη, που θα υπαγόρευσε τη θωράκιση της Σαλαμίνας με την αποστολή Αθηναίων κληρούχων, καθότι τα Μέγαρα ήταν πάντοτε πρόθυμα να αποσπασουν τη νήσο από τα αθηναϊκά χέρια, και η σπαρτιατική βοήθεια θα αποδεικνυόταν πολύτιμη.²⁰²

¹⁹⁸ Βλ. Ηρόδ. 8.11.3, όπου πληροφορούμαστε πως οι Αθηναίοι κατά το 480 έδωσαν στον Αντίδωρο τον Λήμνιο γη στη Σαλαμίνα, διότι υπήρξε ο μόνος Έλληνας που αυτομόλησε από την περσική παράταξη στους Έλληνες.

¹⁹⁹ IG I³ 69. Βλ. Reiter 1991, 75-8. Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 164-5, 174.

²⁰⁰ Για την ισονομία του Κλεισθένη και τα ζητήματα που την αφορούν βλ. Bartzoka 2018, 78-81.

²⁰¹ Βλ. ML, 27.

²⁰² Βλ. επίσης ML, 27.

Χαλκίδα, 506 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, κατά το 506 οι Αθηναίοι μετά τη νίκη τους επί των Χαλκιδέων εγκατέστησαν 4.000 κληρούχους στα εδάφη των Ιπποβοτών, της τοπικής αριστοκρατίας που εξεδίωξαν.²⁰³

Δεύτερη και τελευταία φορά που πληροφορούμαστε για τους κληρούχους της Χαλκίδας είναι για το έτος 490. Τότε οι Ερετριείς προκειμένου να αποκρούσουν την επικείμενη περσική επίθεση ζήτησαν βοήθεια από τους Αθηναίους, οι οποίοι με τη σειρά τους έδωσαν τους 4.000 κληρούχους της χώρας των Ιπποβοτών. Ωστόσο, οι Αθηναίοι αυτοί (όπως χαρακτηριστικά τους αποκαλεί ο Ηρόδοτος), μετά την άφιξή τους, όταν τους πληροφόρησε μία εξέχουσα προσωπικότητα των Ερετριέων πώς είχαν τα πράγματα και τους ζήτησε να επιστρέψουν στην πατρίδα τους για να μην σκοτωθούν και εκείνοι, ακολούθησαν τη συμβουλή του και πέρασαν στον Ωρωπό.²⁰⁴

Οι κληρούχοι, λοιπόν, της πρώιμης κληρουχίας της Χαλκίδας αναδύονται στη γραμματειακή παράδοση περιβαλλόμενοι από την άλω θεμελιωδών χαρακτηριστικών που επρόκειτο να καθορίσουν το καθεστώς των κληρούχων καθ' όλη τη διάρκεια του 5^{ου} αι. Κατ' αρχάς παρουσιάζονται να εκπληρώνουν ενώπιον της μητρόπολης τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, ενώ ο τρόπος που τους διαχειρίστηκε η Αθήνα ύστερα από την έκκληση για βοήθεια από τους Ερετριείς καταδεικνύει πως προφανώς είχαν διατηρήσει την ιδιότητα των Αθηναίων πολιτών,²⁰⁵ άλλωστε το ίδιο συμπέρασμα ενισχύει ο σαφής χαρακτηρισμός «*Ἀθηναῖοι*» που τους απέδωσε ο Ηρόδοτος.

Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η κατάληξη της πρώιμης αθηναϊκής κληρουχίας στη Χαλκίδα. Σύμφωνα με την αφήγηση του Ηροδότου, το 480 Χαλκιδείς συμμετείχαν στις ναυμαχίες του Αρτεμισίου και της Σαλαμίνας με 20 πλοία που τους παραχώρησε η Αθήνα,²⁰⁶ και μία μερίδα των μελετητών θεωρεί πως ταυτίζονται με τους Αθηναίους κληρούχους.²⁰⁷ Εντούτοις, το φυσικότερο συμπέρασμα είναι οι Χαλκιδείς εκείνοι να υπήρξαν γηγενείς,²⁰⁸ καθώς, μεταξύ άλλων λόγων, ο Ηρόδοτος και στα δύο αποσπάσματα που αναφέρθηκε στους κληρούχους της χώρας των Ιπποβοτών τους χαρακτήρισε σαφώς ως κληρούχους,²⁰⁹ ενώ επιπλέον τους αποκάλεσε ρητώς Αθηναίους.²¹⁰

²⁰³ Ηρόδ. 5.77.2-3.

²⁰⁴ Ηρόδ. 6.100-101.1.

²⁰⁵ Βλ. Graham 1964, 169.

²⁰⁶ Ηρόδ. 8.1.2 και 46.2.

²⁰⁷ Βλ. Hammond 1956, 37 υποσημ. 18· Βάρτσος 1972, 34-7· Igelbrink 2015, 166, 180-2.

²⁰⁸ Βλ. Kirchhoff 1873, 18-9· Brunt 1966, 87.

²⁰⁹ Ηρόδ. 5.77.2 και 6.100.

²¹⁰ Ηρόδ. 6.100.3.

Συνεπώς, το πειστικότερο πλαίσιο για τη χρονολόγηση της αποσύνθεσης της κληρουχίας της Χαλκίδας παρέχει ο Πρώτος Περσικός Πόλεμος και το έτος 490.²¹¹

Η εγκαθίδρυση της κληρουχίας στη Χαλκίδα παρουσιάζεται ως ένα μέτρο που έλαβε η Αθήνα εναντίον των Χαλκιδέων μετά τη στρατιωτική τους εξουδετέρωση. Οι στρατιωτικές προκλήσεις του 506 εξελίχθηκαν σε έναν πρώτο θρίαμβο της νεοφυούς αθηναϊκής δημοκρατίας, στα χέρια της οποίας περιήλθαν τώρα τα εύφορα εδάφη της αριστοκρατίας της Χαλκίδας, τα οποία διένειμε σε 4.000 πολίτες της, επιβραβεύοντάς τους για τη συμβολή τους στην πολιτειακή αυτή αναμόρφωση και αναβαθμίζοντας το βιοτικό τους επίπεδο.

Λήμνος και Ίμβρος, περ. 500 π.Χ.

Πριν από τους Περσικούς Πολέμους, σε μία ασαφή χρονολογικά στιγμή που πρέπει να τοποθετείται μεταξύ 510 και 495,²¹² οι Αθηναίοι με επικεφαλής τον Μιλτιάδη τον Νεότερο κατέλαβαν τη Λήμνο, εξεδίωξαν τους Πελασγούς κατοίκους του νησιού και εγκατέστησαν Αθηναίους.²¹³ Η ίδια διαδικασία πιθανότατα ακολουθήθηκε και στη γειτονική Ίμβρο, όπως υποδηλώνουν τα χωρία του Ηροδότου 5.26 και 6.41,²¹⁴ αλλά και η συγκλίνουσα ιστορική πορεία των δύο νησιών.

Ο τύπος των αθηναϊκών εγκαταστάσεων που δέχθηκαν κατά την περίοδο αυτή τα δύο νησιά αμφισβητείται και έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτενέστατων συζητήσεων στη βιβλιογραφία. Για τη διαλεύκανση του ζητήματος στο επίκεντρο τίθενται τα δεδομένα που παρέχει η Λήμνος, τα οποία είναι επαρκέστερα σε σχέση με αυτά της Ίμβρου. Μία επιγραφή από τη Λήμνο, και συγκεκριμένα από την Ηφαιστία, που χρονολογείται βάσει παλαιογραφικών κριτηρίων στις αρχές του 5^{ου} αι., περιέχει έναν κατάλογο ονομάτων Λημνίων, πιθανόν στρατιωτών που έπεσαν σε μάχη, διαρθρωμένων σύμφωνα με τις αθηναϊκές φυλές των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη.²¹⁵ Η επιγραφή αυτή, εντούτοις, δεν μπορεί να κομισθεί ως πειστικό επιχείρημα υπέρ της υπόθεσης πως οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν εκείνη την περίοδο στη Λήμνο διατήρησαν την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη και ήταν συνεπώς κληρούχοι, καθώς, όπως έχει επισημανθεί, η υιοθέτηση των αθηναϊκών φυλών δεν συνεπάγεται απαραίτητα και τη

²¹¹ Βλ. επίσης Brunt 1966, 87· Gauthier 1966, 66· Moreno 2007, 93-4.

²¹² Βλ. Gomme 1945, 375 υποσημ. 1· ATL III, 290· Βάρτσος 1972, 66.

²¹³ Ηρόδ. 6.136.2 και 140.

²¹⁴ Βλ. επίσης Jones 1957, 172.

²¹⁵ IG I³ 1477. Βλ. Ehrenberg 1939, 129-30· ATL III, 290-1· Jones 1957, 172· Graham 1964, 177-8· Βάρτσος 1972, 67-8.

διατήρηση των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων,²¹⁶ ενώ ήταν συχνό φαινόμενο οι αποικίες να υιοθετούν τις φυλές της μητρόπολης.²¹⁷

Μία αναθηματική επιγραφή σε κορινθιακό κράνος της ύστερης αρχαϊκής περιόδου που βρέθηκε στην Ολυμπία πληροφορεί τους αναγνώστες της πως η ανάθεση έγινε από τους Αθηναίους με τα λάφυρα από τη Λήμνο.²¹⁸ Η ανάθεση χρονολογείται στις αρχές του 5^{ου} αι. και συνδέεται με την αθηναϊκή κατάκτηση της Λήμνου. Έχει προσφάτως διατυπωθεί η θέση πως η επιγραφή καταδεικνύει πως οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στη Λήμνο αυτοπροσδιορίζονταν ως Αθηναίοι,²¹⁹ ωστόσο δεν είναι σαφές ποιος κρύβεται πίσω από την ανάθεση, καθώς θα μπορούσε κάλλιστα να είχε γίνει από Αθηναίους που συμμετείχαν στη στρατιωτική επιχείρηση για την κατάληψη της Λήμνου αλλά δεν εγκαταστάθηκαν στο νησί, ή από το ίδιο το αθηναϊκό κράτος. Εντούτοις, ακόμη και αν πίσω από την ανάθεση πράγματι βρίσκονταν οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στη Λήμνο, η χρήση του εθνικού τους θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως δήλωση του τόπου καταγωγής τους, χωρίς να προϋποθέτει πως διατήρησαν την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη και ήταν συνεπώς κληρούχοι.²²⁰ Το μόνο που αποδεικνύει η συγκεκριμένη αναθηματική επιγραφή είναι η ιστορικότητα της εκστρατείας των Αθηναίων εναντίον της Λήμνου.

Λιγότερο ασαφής αναδεικνύεται μία σχετικά προσφάτως ανευρεθείσα επιγραφική μαρτυρία, η οποία δεν λαμβάνεται υπόψιν από το μεγαλύτερο τμήμα της βιβλιογραφίας. Στο ιερό της Νεμέσεως στον Ραμνούντα της Αττικής ήλθαν στο φως θραύσματα κορινθιακού κράνους που έφερε στικτή αναθηματική επιγραφή σύμφωνα με την οποία η ανάθεση στη Νέμεση έγινε από τους Ραμνουσίους που κατοικούσαν στη Λήμνο.²²¹ Η επιγραφή χρονολογείται στις αρχές του 5^{ου} αι., ενώ παρουσιάζει μάλιστα τα ίδια τεχνοτροπικά και παλαιογραφικά χαρακτηριστικά με αυτή στο κορινθιακό κράνος που

²¹⁶ Βλ. Berve 1937, 51 κ.εξ. Βλ. επίσης Graham 1964, 178· Βάρτσος 1972, 68.

²¹⁷ RE, 1002 (λέξη «Phyle»). Βλ. επίσης Graham 1964, 178· Βάρτσος 1972, 68.

²¹⁸ IG I³ 1466, στ. 1-2: *Ἀθηναῖοι / [τ]ῶν ἐγ Λέμν[ο]*. Βλ. Graham 1964, 175. Βλ. επίσης IG I³ 518 (στ. 1: *[Ἀθηναῖοι(?) τ]ῶν ἐγ Λέμνο(?)*), η οποία βρέθηκε στην Ακρόπολη των Αθηνών.

²¹⁹ Igelbrink 2015, 189.

²²⁰ Ένα εθνικό, σε αντίθεση με ένα δημοτικό, δεν περικλείει απαραίτητως πολιτικές συνυποδηλώσεις. Για παράδειγμα, τόσο ο Θουκυδίδης (βλ. 7.57.2), όσο και επιγραφικές μαρτυρίες (βλ. IG I³ 1164 και IG I³ 1165), αποδίδουν σε Αθηναίους κληρούχους ένα εθνικό βάσει είτε του στρατιωτικού αποσπάσματος στο οποίο εντάσσονταν (Ehrenberg 1939, 132), είτε του τόπου κατοικίας τους (ATL III, 293). Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει πως ένα εθνικό δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην και τη διατήρηση των τοπικών πολιτικών δικαιωμάτων.

²²¹ IG I³ 522bis, στ. 1: *Ραμνόσιοι ἡοὶ ἐν Λέμν[ο] ἀνέ[θεσαν Νεμ]έσει*. Βλ. Πετράκος 1999, 77-8. Βλ. επίσης Rausch 1999, 13-7 (ο οποίος, ωστόσο, βασιζόμενος σε δεδομένα του 3^{ου} και του 2^{ου} αι., και απορρίπτοντας αυτά του 5^{ου} και του 4^{ου}, θεωρεί πως το δημοτικό Ραμνούσιοι δεν είναι δηλωτικό διατήρησης αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων, βλ. ιδίως σ. 14)· Igelbrink 2015, 190-2, 402.

βρέθηκε στην Ολυμπία. Η αναθηματική επιγραφή από τον Ραμνούντα συμβάλλει καθοριστικά στην επίλυση του χρόνιου προβλήματος του προσδιορισμού του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Λήμνο. Η επιγραφή αποκαλύπτει πως οι Αθηναίοι της Λήμνου παρέμειναν εγγεγραμμένοι στους δήμους τους, με τους οποίους διατήρησαν μάλιστα στενές σχέσεις. Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, ήταν συχνό φαινόμενο οι αποικίες να υιοθετούν τις φυλές της μητρόπολής τους, αλλά δεν μπορεί να παρατηρηθεί κάτι παρόμοιο και για τους πολυάριθμους δήμους· θα ήταν μία τουλάχιστον ιδιότυπη επιλογή πολιτικής οργάνωσης μία αποικία να υιοθετήσει τους δήμους της μητρόπολής της, ενώ στην περίπτωση μας το γεγονός πως οι Ραμνούσιοι της Λήμνου προέβησαν σε ανάθεση στον Ραμνούντα της Αττικής φανερώνει πως δεν επρόκειτο για απλή υιοθέτηση των δήμων της Αθήνας στη νέα εγκατάσταση, αλλά παραμονή των κατοίκων στους ήδη υπάρχοντες αθηναϊκούς. Παράλληλα, δεν νοείται οι πολίτες μίας αυτόνομης αποικίας να παραμένουν εγγεγραμμένοι στους δήμους της μητρόπολής τους. Η επιγραφική μαρτυρία από τον Ραμνούντα οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι Αθηναίοι της Λήμνου διατήρησαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα και τις στενές σχέσεις τους με τους δήμους τους και την Αθήνα, και συγκρότησαν συνεπώς κληρουχία.

Τα ίδια δεδομένα πρέπει να ισχύουν και για την επιγραφικά αφανή γειτονική Ίμβρο. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα πως ο Θουκυδίδης συμπεριλαμβάνει τους Λημνίους και τους Ιμβριούς, από κοινού με τους Αιγινήτες και τους Ιστιαίους, μεταξύ των «ἀποίκων» (με την ευρύτερη σημασία του όρου, χωρίς η συγκεχυμένη ορολογία του να αποκλείει πως ήταν κληρούχοι) της Αθήνας που συμμετείχαν στο πλευρό της στη Σικελική Εκστρατεία.²²² Αξίζει να σημειωθεί πως οι χαρακτηρισμοί «Λήμνιοι καὶ Ἰμβριοι», και ούτω καθεξής, δεν είναι δηλωτικοί του τόπου καταγωγής τους ή της κατοχής των τοπικών πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά του στρατιωτικού αποσπάσματος στο οποίο εντάσσονταν,²²³ ή του τόπου κατοικίας τους.²²⁴

Το συμπέρασμα πως οι Λήμνιοι, και κατ' επέκταση οι Ίμβριοι, παρέμειναν εγγεγραμμένοι στους δήμους τους και υπήρξαν συνεπώς κληρούχοι έρχεται σε αντίφαση με το γεγονός πως αμφότεροι κατέβαλλαν φόρο στο πλαίσιο της Συμμαχίας της Δήλου.²²⁵ Στην αντίληψη των μελετητών η καταβολή συμμαχικού φόρου, η οποία

²²² Θουκ. 7.57.2.

²²³ Ehrenberg 1939, 132.

²²⁴ ATL III, 293.

²²⁵ Στον κατάλογο της εξηκοστής του 452/1 οι Λέμνιοι καταβάλλουν ένα ποσό που αντιστοιχεί σε 9 τάλαντα φόρου (IG I² 261, col. I, στ. 3). Μετά το 450/49 οι πόλεις της Λήμνου Ηφαιστία και Μύρινα πληρώνουν ξεχωριστά τον φόρο που τους αναλογεί. Οι Ίμβριοι εμφανίζονται για πρώτη φορά κατά

προσιδιάζει στη θέση των συμμάχων, είναι ασυμβίβαστη με τη διατήρηση της ιδιότητας του Αθηναίου πολίτη και με το καθεστώς των κληρούχων.²²⁶ Πράγματι, οι κληρουχίες δεν πλήρωναν συμμαχικό φόρο, αλλά πρέπει να επισημανθεί πως ούτε οι αθηναϊκές αποικίες που δημιουργήθηκαν μετά την ίδρυση της συμμαχίας ήταν υπόχρεες καταβολής φόρου. Επομένως, το γεγονός πως οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι κατέβαλλαν φόρο είναι παράδοξο οπωσδήποτε, είτε είχαν συγκροτήσει κληρουχίες είτε αποικίες, αν συγκριθεί με τα δεδομένα που επικρατούσαν μετά την ίδρυση της συμμαχίας. Εντούτοις, η πληρωμή εκ μέρους τους του φόρου δεν είναι ένα επιχείρημα επαρκές προκειμένου να αντικρούσει τη βάσιμη πλέον θέση πως είχαν διαμορφώσει κληρουχίες. Πιθανότατα ο κανονισμός που ίσχυε κατά τη σύσταση της συμμαχίας αναφορικά με την καταβολή του φόρου από τις αθηναϊκές αποικίες και κληρουχίες ήταν διαφορετικός και τροποποιήθηκε αργότερα, ή η Λήμνος και η Ίμβρος εκλήφθηκαν ως ειδικές περιπτώσεις. Γνωρίζουμε, για παράδειγμα, πως οι Λήμνιοι μείδισαν το 480.²²⁷ Ωστόσο, το πιο πιθανό είναι οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι, αν και είχαν συγκροτήσει κληρουχίες, να συμπεριλήφθηκαν στην αποτίμηση του Αριστείδη επί τη βάσει σαφώς προσδιορισμένων και κοινώς αποδεκτών λόγων, τους οποίους σήμερα αγνοούμε. Η απόφαση αυτή θα μπορούσε να βασίζεται στο γεγονός πως είχαν αντικαταστήσει κοινότητες που ειδάλλως θα συνεισέφεραν σημαντικά ποσά, ή να οφείλεται στο ότι είχαν συγκροτήσει οι ίδιοι κοινότητες με τη δική τους τοπική αυτοδιοίκηση,²²⁸ η οποία ήταν απαραίτητη λόγω της απόστασής τους.²²⁹ Οπωσδήποτε, πάντως, η απόφαση οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι να καταβάλλουν φόρο διατηρήθηκε με το πέρασμα των δεκαετιών και φαίνεται πως τηρήθηκε ως μία νομική σύμβαση ακόμη και μετά την προσέλευση του δεύτερου κύματος κληρούχων στα δύο νησιά, στα μέσα του αιώνα.

Αξίζει επιπλέον να αναφερθεί πως οι αθηναϊκές εγκαταστάσεις στη Λήμνο και την Ίμβρο παρουσιάζουν χαρακτηριστικά που ενισχύουν τη θέση πως αποτέλεσαν

μόνας στον κατάλογο της εξηκοστής για το έτος 447/6 (*IG* I³ 265, col. II, στ. 112), ενώ οι συγγραφείς των *ATL* θεωρούν πως η Ίμβρος είχε αρχικά ομαδοποιηθεί με τη Χερσόνησο (*ATL* III, 289-90).

²²⁶ Βλ. *ATL* III, 290· Jones 1957, 172· Graham 1964, 177· Brunt 1966, 80-1· Βάρτσος 1972, 67.

²²⁷ Ηρόδ. 8.11.3 και 82.2. Βλ. επίσης Brunt 1966, 81.

²²⁸ Βλ. επίσης Ehrenberg 1939, 135-6.

²²⁹ Στο συμπέρασμα πως οι Αθηναίοι της Λήμνου και της Ίμβρου συγκρότησαν κοινότητες με τη δική τους τοπική αυτοδιοίκηση οδηγούμαστε από το γεγονός πως συμμετείχαν στις αθηναϊκές επιχειρήσεις με τα δικά τους στρατιωτικά αποσπάσματα, τα οποία προσδιορίζονταν σαφώς ως «Λήμνιοι και Ίμβριοι», αλλά επίσης και από τη φράση «τῇ αὐτῇ φωνῇ καὶ νομίμοις ἔτι χρώμενοι» στο Θουκ. 7.57.2.

κληρουχίες, διότι επανδρώθηκαν αποκλειστικά από Αθηναίους πολίτες, οι οποίοι αξιοποίησαν έναν προϋπάρχοντα οικιστικό ιστό, χωρίς να μαρτυρείται η δράση οικιστή.²³⁰

Η κατάληψη της Λήμνου και της Ίμβρου αποτέλεσε μία πολύτιμη επιτυχία για την Αθήνα, η οποία σημειώθηκε μάλιστα σε ένα πρώιμο χρονολογικά στάδιο και σε μία περιοχή σχετικά απομακρυσμένη για τις ναυτικές δυνατότητες των Αθηναίων κατά την περίοδο εκείνη. Η συμβολή του Μιλτιάδη, τυράννου της Χερσονήσου, στην κατάκτηση αυτή είναι προφανής. Με την αποστολή Αθηναίων κληρούχων στα δύο νησιά και τη μετατροπή τους σε προεκτάσεις του αθηναϊκού κράτους, η Αθήνα κατάφερε να αυξήσει σημαντικά τα καλλιεργήσιμα εδάφη της, και να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο των νευραλγικών αυτών νήσων, οι οποίες θα λειτουργούσαν πλέον ως αθηναϊκές στρατιωτικές και εμπορικές βάσεις, σε μία περιοχή που επόπτευε τα στενά του Ελλησπόντου και το Βόρειο Αιγαίο συλλήβδην.

Οι κληρουχίες του Κίμωνα

Ηιόνα, 476/5 π.Χ.;

Μία από τις πρώτες επιχειρήσεις που ανέλαβαν οι Αθηναίοι μετά την ίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου ήταν η πολιορκία και κατάληψη της Ηιόνας, στις εκβολές του Στρυμόνα. Η περιοχή αποτελούσε, από κοινού με τον Δορίσκο, προπύργιο των Περσών στη Θράκη.²³¹ Οι Αθηναίοι, με στρατηγό τον Κίμωνα, εκπόρθησαν την Ηιόνα και ανδραπόδισαν τους κατοίκους της.²³² Ο Ηρόδοτος περιγράφει την ηρωική και μέχρις εσχάτων αντίσταση που πρόβαλε εναντίον των Αθηναίων ο Πέρσης διοικητής της πόλης Βόγης.²³³ Ο Πλούταρχος παρουσιάζει την πολιορκία της Ηιόνας από μία αθηνοκεντρική σκοπιά, ενώ προσθέτει πως ο Κίμων παραχώρησε στους Αθηναίους την εύφορη γη της για εγκατάσταση.²³⁴

Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ηιόνα αναδεικνύεται ζήτημα ακανθώδες, που η πλειονότητα των μελετητών αντιπαρέρχεται,²³⁵ ενώ ορισμένοι έχουν μάλιστα αμφισβητήσει αν πράγματι υπήρξε αθηναϊκή εγκατάσταση στην πόλη, δεδομένου

²³⁰ Ο τύπος των πρώιμων αθηναϊκών εγκαταστάσεων στη Λήμνο και στην Ίμβρο αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικίες: ATL III, 289-93· Jones 1957, 172· Graham 1964, 174-8· Brunt 1966, 80-1· Βάρτσος 1972, 67-8 (η επίδραση της αφήγησης του Graham είναι αισθητή, ωστόσο ο Βάρτσος 1972, 60 απέρριψε τη βάσιμη θέση πως ο Μιλτιάδης κατέλαβε τότε και την Ίμβρο, και συνεπώς θεώρησε μόνο την πρώιμη εγκατάσταση στη Λήμνο αποικία)· Hammond 1986, 193 (για τη Λήμνο). Κληρουχίες: Ehrenberg 1939, 129-30, 135-7, 143· Moreno 2009, 215-6· Igelbrink 2015, 184-95.

²³¹ Βλ. Gomme 1945, 281.

²³² Θουκ. 1.98.1. Βλ. επίσης Διόδ. 11.60.1-2.

²³³ Ηρόδ. 7.107.1-2.

²³⁴ Πλούτ. *Κίμων* 7.1-3. Αναφορά στην εγκατάσταση γίνεται και στο 8.2.

²³⁵ Βλ. ενδεικτικά Meiggs 1999, 260. Βλ. επίσης Βάρτσος 1972, 46 υποσημ. 1.

ότι μόνο ο Πλούταρχος αναφέρεται σε αυτή.²³⁶ Βέβαια, η θέση πως η Ηιόνα επανδρώθηκε με Αθηναίους κρίνεται επικρατέστερη, καθότι η πόλη λειτούργησε ως αθηναϊκή στρατιωτική και εμπορική βάση,²³⁷ ενώ είναι εύλογο οι Αθηναίοι να θέλησαν να διασφαλίσουν την παρουσία τους σε μία περιοχή στρατηγική, που διέθετε παράλληλα ξυλεία και μεταλλεύματα. Εντούτοις, ο ακριβής προσδιορισμός της φύσης της εγκατάστασης αυτής δεν είναι δυνατόν να γίνει με απόλυτη βεβαιότητα, λόγω της ανεπάρκειας των δεδομένων. Η Ηιόνα δεν κατέβαλλε συμμαχικό φόρο, μολαταύτα το στοιχείο αυτό δεν είναι δηλωτικό κληρουχικού χαρακτήρα,²³⁸ διότι ούτε οι αθηναϊκές αποικίες που ιδρύθηκαν μετά τη συγκρότηση της συμμαχίας πλήρωναν φόρο.²³⁹ Λαμβάνοντας, ωστόσο, υπόψιν ότι η εγκατάσταση έλαβε χώρα στο έδαφος μίας ήδη υφιστάμενης πόλης, χωρίς να μαρτυρείται η εμπλοκή οικιστή, και σε μία περίοδο που ο θεσμός των κληρουχιών ήταν ήδη δοκιμασμένος και δημοφιλής, και υπολογίζοντας παράλληλα την αμιγώς αθηναϊκή προέλευση των εγκατασταθέντων, θα μπορούσε να διατυπωθεί η πρόταση πως η Ηιόνα αποτέλεσε, ενδεχομένως, κληρουχία.²⁴⁰

Σκύρος, 476/5 π.Χ.;

Ύστερα από την κατάληψη της Ηιόνας υπό τη στρατηγία του Κίμωνα, οι Αθηναίοι έπλευσαν κατά της Σκύρου, εκτόπισαν τους γηγενείς κατοίκους της, τους Δόλοπες, και εγκατέστησαν στο νησί Αθηναίους.²⁴¹ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο λόγος για τον οποίον ο Κίμων κατέλαβε τη Σκύρο και εξεδίωξε τους Δόλοπες ήταν πως επιδίδονταν κατά παράδοση σε πειρατεία και ληστρικές επιδρομές.²⁴² Με την επέμβασή του αυτή, λοιπόν, κατά τη μαρτυρία του Πλουτάρχου, ο Κίμων καθάρισε το Αιγαίο Πέλαγος από την ανεπιθύμητη πειρατική δράση των Δολόπων, ενώ εκμεταλλεύτηκε την περίσταση προκειμένου να πραγματοποιήσει τη μετακομιδή των οστών του Θησέα από τη Σκύρο στην Αθήνα.²⁴³

²³⁶ Kahrstedt 1931, 162 υποσημ. 4.

²³⁷ Βλ. Θουκ. 4.102.3: *ὥρμῶντο δὲ ἐκ τῆς Ἡϊόνος, ἣν αὐτοὶ εἶχον ἐμπόριον ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ ποταμοῦ ἐπιθαλάσσιον*. Βλ. επίσης Θουκ. 5.6.1.

²³⁸ Πρβλ. Βάρτσος 1972, 46, που θεωρεί πως η μη καταβολή φόρου στην Αθήνα συνεπάγεται διατήρηση αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων, και ως εκ τούτου κληρουχικό χαρακτήρα, ένα επιχείρημα που επαναλαμβάνεται καθ' όλη την έκταση του έργου του.

²³⁹ ATL III, 286.

²⁴⁰ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ηιόνα αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: Figueira 2008, 440· Igelbrink 2015, 200-3. Κληρουχία: Βάρτσος 1972, 45-7· Moreno 2009, 216.

²⁴¹ Θουκ. 1.98.1-2. Βλ. επίσης Διόδ. 11.60.2.

²⁴² Πλούτ. *Κίμων* 8.3-5.

²⁴³ Πλούτ. *Κίμων* 8.5-6. Βλ. επίσης Πλούτ. *Θησεύς* 36.1-2. Ο Θουκυδίδης δεν αναφέρει κάτι για το επείσοδο αυτό. Ο Zaccarini 2015 έχει εύστοχα υποστηρίξει πως η ιστορία της μετακομιδής των οστών του

Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Σκύρο αμφισβητείται, ενώ ο προσδιορισμός του αναδεικνύεται εγχείρημα δύσκολο εξαιτίας των ισχνών αρχαιολογικών και γραμματειακών καταλοίπων που άφησε πίσω της η εγκατάσταση. Η Σκύρος στο πλαίσιο της Συμμαχίας της Δήλου δεν κατέβαλλε φόρο, ωστόσο αυτό δεν συνεπάγεται πως ήταν κληρουχία, όπως έχει ενίοτε υποστηριχθεί,²⁴⁴ καθώς ούτε οι αθηναϊκές αποικίες που ιδρύθηκαν μετά τη σύσταση της συμμαχίας πλήρωναν φόρο.²⁴⁵ Η ασαφής ορολογία των αρχαίων συγγραφέων επίσης δεν συμβάλλει στη διαλεύκανση του ζητήματος. Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί το ουδέτερο ρήμα *οίκίζω*,²⁴⁶ όπως επίσης και ο Πλούταρχος.²⁴⁷ Ο Διόδωρος επέλεξε το ρήμα *κατακληρουχέω*,²⁴⁸ το οποίο, εντούτοις, του ήταν ιδιαίτερος προσφιλές και το χρησιμοποιούσε αδιακρίτως του τύπου της εγκατάστασης.²⁴⁹ Ο Διόδωρος αναφέρει επίσης πως στην «κατακληρούχηση» της Σκύρου συνέβαλε Αθηναίος *κτίστης*. Το στοιχείο αυτό θα μπορούσε να υποδηλώνει πως η Σκύρος ήταν αποικία, ωστόσο η ασάφεια της ορολογίας και η χρονική απόσταση του Διοδώρου δεν επιτρέπουν την εξαγωγή αυτού του συμπεράσματος. Η συμβολή *κτίστη* θα μπορούσε να είναι προϊόν παρανόησης της μεταγενέστερης παράδοσης, ή να δόθηκε αυτός ο χαρακτηρισμός σε έναν αξιωματούχο που είχε αναλάβει τη διανομή των κλήρων.²⁵⁰ Γνωρίζουμε εξάλλου πως κατά τον 4^ο αι. υπήρξαν οικιστές που ανέλαβαν εγκαθίδρυση κληρουχίας.²⁵¹

Κατά τον 4^ο αι. η Σκύρος, από κοινού με τη Λήμνο και την Ίμβρο, αποτελούσαν με βεβαιότητα αθηναϊκές κληρουχίες, όπως καταδεικνύει το πλούσιο επιγραφικό υλικό της εποχής.²⁵² Ήδη από τις αρχές του 4^{ου} αι. η Λήμνος, η Ίμβρος και η Σκύρος θεωρούνταν «αρχαίες» κτήσεις της Αθήνας, αυτός άλλωστε ήταν και ο λόγος για τον οποίον αποδόθηκαν και επισήμως στους Αθηναίους στο πλαίσιο της Ανταλκιδείου Ειρήνης.²⁵³ Το γεγονός πως οι τρεις αυτές νήσοι εκλαμβάνονταν ως παραδοσιακές κτήσεις της

Θησέα από τη Σκύρο είναι εν πολλοίς προϊόν της μεταγενέστερης παράδοσης, που διαμορφώθηκε σταδιακά από τα τέλη του 4^{ου} αι. και εξής.

²⁴⁴ Βλ. Gomme 1945, 281· Βάρτσος 1972, 50· Hornblower 1991, 150.

²⁴⁵ ATL III, 286.

²⁴⁶ Θουκ. 1.98.2: *ἔπειτα Σκυῖρον... ἡνδραπόδισαν καὶ ὤκισαν αὐτοί*. Για την ουδετερότητα του ρήματος αυτού βλ. Ehrenberg 1952, 145· Jones 1957, 172.

²⁴⁷ Πλούτ. *Κίμων* 8.3: *ὠκισαν δὲ καὶ Σκυῖρον*.

²⁴⁸ Διόδ. 11.60.2: *καὶ κτίστην Ἀθηναῖον καταστήσας κατεκληρούχησε τὴν χώραν*.

²⁴⁹ Βλ. Figueira 1991, 55.

²⁵⁰ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 204-5.

²⁵¹ Βλ. Jones 1957, 172· Graham 1964, 185.

²⁵² Βλ. Jones 1957, 171.

²⁵³ Ξεν. *Ελληνικά* 5.1.31: *τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφεῖναι πλὴν Λήμνου καὶ Ἰμβρου καὶ Σκύρου: ταύτας δὲ ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων*.

Αθήνας καταδεικνύει πως κατά τον 5^ο αι. αποτελούσαν προεκτάσεις του αθηναϊκού κράτους, και, κατ' επέκταση, δεν είχαν συγκροτήσει αυτόνομες κοινότητες. Οδηγούμεστε, λοιπόν, στο συμπέρασμα πως δεν υπήρξαν αποικίες, αλλά κληρουχίες. Γνωρίζουμε, επιπροσθέτως, πως περί το 500 π.Χ. εγκαταστάθηκαν στη Λήμνο και στην Ίμβρο κληρουχίες, θα ήταν παράδοξο συνεπώς το 476/5 να επιλεγόταν για τη Σκύρο ένας διαφορετικός τύπος εγκατάστασης. Εξάλλου, η αθηναϊκή εγκατάσταση στη Σκύρο παρουσιάζει χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν πράγματι σε κληρουχία, καθότι επανδρώθηκε αμιγώς από Αθηναίους, ενώ αξιοποιήθηκε ένας προϋπάρχων οικοδομικός ιστός.²⁵⁴

Η διακριτική ύπαρξη της κληρουχίας της Σκύρου κατά τον 5^ο αι. —όσον αφορά το στίγμα της στις γραμματειακές πηγές και τα αρχαιολογικά της κατάλοιπα— θα μπορούσε να εξηγηθεί από την υπόθεση πως ο αριθμός των Αθηναίων που εγκαταστάθηκαν στο νησί ήταν σχετικά περιορισμένος.²⁵⁵

Με την κατάληψη της Σκύρου και την εγκατάσταση Αθηναίων στο νησί η Αθήνα συγκρότησε ένα προπύργιο αθηναϊκής παρουσίας στην καρδιά του Αιγαίου Πελάγους. Λόγω της νευραλγικής της θέσης, η Σκύρος μπορούσε να λειτουργήσει ως μία ιδανική στρατιωτική και εμπορική βάση, που θα επόπτευε την κυκλοφορία στο Αιγαίο και θα διασφάλιζε εμπορικές οδούς. Παράλληλα, με την κατάκτηση του νησιού η Αθήνα διέκρινε τα καλλιεργήσιμα εδάφη της. Μετά τη Λήμνο, την Ίμβρο, και την Ηιόνα, η Σκύρος ερχόταν να εμπλουτίσει περαιτέρω τη συλλογή των κληρουχιών της Αθήνας, ενώ το Αιγαίο μετατρέποταν σταδιακά σε αθηναϊκή λίμνη.

Οι κληρουχίες του Τολμίδα

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Περικλής έστειλε στη Χερσόνησο 1.000 κληρούχους, στη Νάξο 500, και στην Άνδρο τους μισούς από αυτούς, ήτοι 250.²⁵⁶ Στον Διόδωρο επαναλαμβάνεται η πληροφορία πως ο Περικλής διένειμε σε 1.000 πολίτες κλήρους από τα εδάφη της Χερσονήσου· και κατά την ίδια περίοδο, συνεχίζει ο Διόδωρος, ο έτερος στρατηγός, ο Τολμίδης, πέρασε στην Εύβοια και μοίρασε τα εδάφη αυτής και της Νάξου σε άλλους 1.000 πολίτες.²⁵⁷ Από τα χωρία αυτά συνάγεται το συμπέρασμα

²⁵⁴ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Σκύρο αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: Ehrenberg 1952, 145· Jones 1957, 173· Figueira 1991, 55· Figueira 2008, 440· Garland 2014, 251· Igelbrink 2015, 203-9, 382. Κληρουχία: Gomme 1945, 281· Βάρτσος 1972, 48-51· Hornblower 1991, 150· Moreno 2007, 143, 322, 339· Moreno 2009, 216.

²⁵⁵ Βλ. επίσης Figueira 1991, 179.

²⁵⁶ Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

²⁵⁷ Διόδ. 11.88.3.

πως τα επιτεύγματα των δύο στρατηγών εν μέρει συγχέονται, καθώς σύμφωνα με τον Διόδωρο η κληρουχία της Νάξου εγκαταστάθηκε από τον Τολμίδα, ενώ κατά τον Πλούταρχο από τον Περικλή. Η σχετική μαρτυρία του Πausanias, που μας πληροφορεί πως ο Τολμίδης *έσῆγαγε μὲν ἐς Εὐβοίαν καὶ Νάξον Ἀθηναίων κληρούχους*,²⁵⁸ ενισχύει το κύρος της πληροφορίας του Διοδώρου, και μας επιτρέπει να αποδώσουμε στον Τολμίδα την εγκαθίδρυση της κληρουχίας στη Νάξο. Στην αφήγησή του ο Πλούταρχος συνδέει την εγκατάσταση της κληρουχίας στη Νάξο με αυτή στην Άνδρο, οι οποίες πράγματι υπάγονται στο ίδιο χρονολογικό πλαίσιο βάσει των καταλόγων της εξηκοστής, και φαίνεται λοιπόν πως θα πρέπει να χρεωθούν και οι δύο στον Τολμίδα.²⁵⁹ Φαίνεται, επίσης, πως ο αριθμός των 1.000 πολιτών στους οποίους διένειμε εδάφη ο Τολμίδης σύμφωνα με τον Διόδωρο θα πρέπει να μοιραστεί μεταξύ της Νάξου (500 σύμφωνα με τον Πλούταρχο), της Άνδρου (250 σύμφωνα με τον Πλούταρχο), και μίας απροσδιόριστης περιοχής (ή περιοχών) στην Εύβοια (οι υπόλοιποι 250).²⁶⁰

Οι κληρουχίες του Τολμίδα στην Εύβοια και στις Κυκλάδες

Κάρυστος, περ. 453/2 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Διόδωρο και τον Πausanias ο Τολμίδης εγκατέστησε κληρούχους στην Εύβοια.²⁶¹ Η περιοχή που τους δέχθηκε δεν διευκρινίζεται, εντούτοις οι κατάλογοι της εξηκοστής ως προς αυτό το ζήτημα αποδεικνύονται πολύτιμοι. Καθότι η απόσπαση ενός τμήματος των εδαφών μίας συμμαχικής περιοχής απορροφούσε τους πόρους της, η Αθήνα προέβαινε σε μία ανάλογη, αν και όχι απαραίτητα εφάμιλλη, μείωση του φόρου της προκειμένου να εξισορροπηθεί η εκμύζηση αυτή. Βάσει των φορολογικών μεταπτώσεων, λοιπόν, το μέρος της Εύβοιας που γνώρισε την εγκαθίδρυση κληρουχίας στα εδάφη του ήταν η Κάρυστος.

Πριν από τη δημοσίευση ενός νέου θραύσματος, τα δεδομένα που είχαμε διαθέσιμα για την Κάρυστο ήταν ότι το 451/0 κατέβαλε 7 ½ τάλαντα,²⁶² αλλά 5 τάλαντα το 450/49,²⁶³ και συνεπώς οι μελετητές τοποθετούσαν την εγκατάσταση της κληρουχίας στο έτος 450.²⁶⁴ Ωστόσο, το νέο θραύσμα στον κατάλογο της εξηκοστής για το έτος

²⁵⁸ Πaus. 1.27.5.

²⁵⁹ Βλ. επίσης Igelbrink 2015, 222, 226-7, 229.

²⁶⁰ Βλ. επίσης Jones 1957, 170.

²⁶¹ Διόδ. 11.88.3· Πaus. 1.27.5.

²⁶² IG I³ 262, col. I, στ. 23.

²⁶³ IG I³ 263, col. IV, στ. 26.

²⁶⁴ Για την παλαιότερη θεωρία περί εγκατάστασης κληρουχίας στην Κάρυστο το 450 π.Χ. βλ. Jones 1957, 170-1· Meiggs 1999, 123, 260, 530, 566.

454/3 αποκάλυψε πως κατά το έτος αυτό η Κάρυστος κατέβαλε φόρο 12 ταλάντων.²⁶⁵ Στους καταλόγους των επόμενων δύο ετών οι Καρύστιοι δεν σώζονται στην ενεπίγραφη επιφάνεια, μολαταύτα το έτος 451/0 καταβάλλουν τα 7 ½ τάλαντα. Η σημαντική μείωση που παρατηρείται μπορεί να αιτιολογηθεί επαρκώς, σύμφωνα με τους μελετητές, μόνο με την εγκατάσταση κληρουχίας στο έδαφος της Καρύστου, η οποία έλαβε χώρα μέχρι το 451/0. Ο Διόδωρος τοποθέτησε χρονολογικά τη διανομή των εδαφών της Εύβοιας και της Νάξου από τον Τολμίδα κατά το 453/2, χρονολόγηση που παλαιότερα θεωρείτο πως θα μπορούσε να απορριφθεί χωρίς ενδοιασμούς.²⁶⁶ Το νέο θραύσμα, εντούτοις, επιβεβαιώνει τη χρονολογία του Διοδώρου για την περίπτωση της Εύβοιας, καθώς μας οδηγεί σε μία χρονολόγηση για την εγκατάσταση της κληρουχίας στην Κάρυστο κατά τα έτη 453/2 ή 452/1, και συνεπώς πράγματι γύρω στην περίοδο που αναφέρει ο Διόδωρος.²⁶⁷

Νάξος, 450 π.Χ.;

Σύμφωνα με τον Διόδωρο και τον Πausανία ο Τολμίδης εγκατέστησε κληρούχους στο έδαφος της Νάξου.²⁶⁸ Ο Πλούταρχος αποδίδει το συγκεκριμένο επίτευγμα στον Περικλή,²⁶⁹ αντικείμενο του σχετικού του έργου, αλλά η πληροφορία του αυτή μπορεί να απορριφθεί, όχι όμως και η λεπτομέρειά του πως οι κληρούχοι της Νάξου ήταν 500, αριθμός που είναι συμβατός με αυτόν που παραδίδει ο Διόδωρος για Εύβοια και Νάξο (1.000).

²⁶⁵ Για το νέο θραύσμα βλ. Meritt 1972, 411. Βλ. επίσης IG I³ 259, col. II, στ. 16.

²⁶⁶ Για τη σχετική συζήτηση βλ. Meiggs 1999, 121-2, 456.

²⁶⁷ Για το νέο θραύσμα και τα νέα δεδομένα που έφερε για την περίπτωση της Καρύστου βλ. επίσης Moreno 2007, 96 με υποσημ. 91. Στην υποσημείωση, εντούτοις, κάνει ένα λάθος, καθώς το ποσό των 7 ½ ταλάντων σώζεται για το έτος 451/0 και όχι για το 450/49, όταν οι Καρύστιοι κατέβαλαν 5 τάλαντα (IG I³ 263, col. IV, στ. 26). Προφανώς η μείωση που απαντά στον κατάλογο του 450/49 θα πρέπει πλέον να αποδοθεί στις γενικότερες μειώσεις που παρατηρούνται κατά το έτος αυτό, ή σε έναν ακριβέστερο επαναπροσδιορισμό του φόρου. Οι συγγραφείς των ATL, οι οποίοι δεν έλαβαν υπόψιν την περίπτωση της Καρύστου, θεώρησαν πως οι κληρουχίες του Τολμίδα στην Εύβοια εντοπίζονται στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια, και υποστήριξαν υποθετικά πως ο Τολμίδης εγκατέστησε κληρουχίες στις περιοχές αυτές στο πλαίσιο της στρατηγικής του για την εκστρατεία της Βοιωτίας, και τις χρονολόγησαν τον χειμώνα του 447/6 ή την άνοιξη του 446, πριν από την εξέγερση της Εύβοιας (ATL III, 294). Πρέπει να σημειώσουμε πως η θέση αυτή είναι καθαρά υποθετική και δεν βρίσκει έρεισμα ούτε στους καταλόγους της εξηκοστής εκείνης της περιόδου ούτε στις γραμματειακές πηγές. Συνεπώς, η εικασία πως η εγκατάσταση κληρούχων στην Εύβοια από τον Τολμίδα προκάλεσε σύντομα την εξέγερση του νησιού (Brunt 1966, 81) οφείλεται στην επίδραση των συγγραφέων των ATL και είναι αβάσιμη. Βέβαια, δεδομένων των σχετικά χαμηλών ποσών που κατέβαλαν για το έτος 448/7 η Χαλκίδα (5 τάλαντα) και η Ερέτρια (πιθανόν 6 τάλαντα), δεν πρέπει να αποκλείουμε το ενδεχόμενο να είχαν γνωρίσει ενωρίτερα την εγκατάσταση από τον Τολμίδα κληρουχιών στα εδάφη τους, ενδεχομένως κατά την ίδια περίοδο με την εγκαθίδρυση της κληρουχίας της Καρύστου.

²⁶⁸ Διόδ. 11.88.3· Πaus. 1.27.5.

²⁶⁹ Πλούτ. Περικλῆς 11.5.

Οι κατάλογοι της εξηκοστής επαληθεύουν τις μαρτυρίες των γραμματειακών πηγών αναφορικά με την εγκαθίδρυση κληρουχίας στη Νάξο. Στους καταλόγους της εξηκοστής, λοιπόν, το πρώτο ποσό των Ναξίων που σώζεται στην ενεπίγραφη επιφάνεια ανάγεται στο έτος 448/7,²⁷⁰ όταν κατέβαλαν 6 $\frac{2}{3}$ τάλαντα. Το ποσό αυτό είναι χαμηλό αναλογικά με το μέγεθος και τις οικονομικές δυνατότητες της Νάξου, που υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα νησιά των Κυκλάδων, και προφανώς αποτελεί προϊόν μείωσης του οφειλόμενου φόρου, η οποία επήλθε μετά την εγκατάσταση της κληρουχίας.²⁷¹

Η εγκατάσταση της κληρουχίας στη Νάξο βάσει των καταλόγων της εξηκοστής θα πρέπει να χρονολογηθεί πριν από το 447, εντούτοις το καλύτερο χρονολογικό πλαίσιο για να την τοποθετήσουμε παρέχει το έτος 450, όταν εγκαθιδρύθηκε και η κληρουχία στην Άνδρο.²⁷²

Άνδρος, 450 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Περικλής έστειλε στη Νάξο 500 κληρούχους, και στην Άνδρο τους μισούς από αυτούς, 250.²⁷³ Όπως εξετάστηκε παραπάνω, τα επιτεύγματα αυτά θα πρέπει να αποδοθούν αμφότερα στον Τολμίδα.

Η εγκαθίδρυση κληρουχίας στην Άνδρο τεκμηριώνεται μέσα από τους καταλόγους της εξηκοστής, οι οποίοι επιτρέπουν μάλιστα μία ακριβή χρονολόγησή της. Οι Άνδριοι κατέβαλαν 12 τάλαντα το 451/0,²⁷⁴ αλλά 6 τάλαντα το 450/49 και εξής,²⁷⁵ συνεπώς η εγκατάσταση της κληρουχίας θα πρέπει να χρονολογηθεί το 450.²⁷⁶ Ο οφειλόμενος φόρος της Άνδρου, λοιπόν, μειώθηκε από την Αθήνα κατά το ήμισυ, προκειμένου να αντισταθμιστεί η άντληση πόρων από τη νεοσυσταθείσα κληρουχία.

Ο Βάρτσος θεώρησε πως, αναλογικά με το μέγεθος του νησιού και τη σημαντική μείωση του φόρου που γνώρισε, ο μικρός αριθμός των 250 κληρούχων που παραδίδει ο Πλούταρχος δεν αντιπροσωπεύει τον πραγματικό αριθμό αυτών που στάλθηκαν στην Άνδρο, που θα πρέπει να ήταν μεγαλύτερος.²⁷⁷ Στην πραγματικότητα, απλά μαθηματικά επιβεβαιώνουν την ορθότητα της πληροφορίας του Πλουτάρχου, αλλά και την

²⁷⁰ IG I³ 264, col. III, στ. 25.

²⁷¹ Το ποσό που κατέβαλλε η Νάξος πριν δεχθεί την εγκατάσταση κληρουχίας στα εδάφη της κατά μία εκτίμηση ήταν γύρω στα 9 τάλαντα, βλ. ATL III, 287.

²⁷² Για τη συγκεκριμένη χρονολόγηση της εγκατάστασης της κληρουχίας στη Νάξο βλ. ATL III, 287· Meiggs 1999, 121-3, 260, 425, 530· Igelbrink 2015, 221-3.

²⁷³ Πλούτ. Περικλῆς 11.5.

²⁷⁴ IG I³ 262, col. I, στ. 19.

²⁷⁵ IG I³ 263, col. IV, στ. 22.

²⁷⁶ Βλ. Gomme 1945, 380· Meiggs 1999, 121, 159· Garland 2014, 245. Βλ. επίσης Sauciuc 1914, 60-3.

²⁷⁷ Βάρτσος 1972, 59.

οικονομική σοφία της Αθήνας. Αν οι 250 Αθηναίοι κληρούχοι της Άνδρου, όπως οι κληρούχοι της Λέσβου που θα εξεταστούν παρακάτω, εκμίσθωσαν τους κλήρους τους στους γηγενείς με αντάλλαγμα ένα ετήσιο ενοίκιο 200 δραχμών για κάθε κλήρο, αυτό συνεπάγεται πως θα απομυζούσαν από το νησί κάθε χρόνο ένα ποσό 8.3 ταλάντων, το οποίο εναρμονίζεται με τον αριθμό των 6 ταλάντων που αφαιρέθηκαν από τις ετήσιες φορολογικές υποχρεώσεις της Άνδρου.²⁷⁸

Δεν γνωρίζουμε τις περιστάσεις που οδήγησαν την Αθήνα να εγκαθιδρύσει κληρουχίες στην Κάρυστο, στη Νάξο και στην Άνδρο. Εντούτοις, η περίοδος στο πλαίσιο της οποίας εντάσσονται χαρακτηρίστηκε από την εκδήλωση μίας πολιτικής κρίσης στην καρδιά του Αιγαίου. Μετά τη μεταφορά του θησαυροφυλακίου από τη Δήλο το 454/3, η Αθήνα μετατράπηκε στο κέντρο της ηγεμονίας της, και του αιγαιακού κόσμου συλλήβδην.²⁷⁹ Η υλοποίηση αυτού του οράματος δεν πρέπει να χαροποίησε ιδιαίτερα τους νησιώτες,²⁸⁰ που έβλεπαν την Αθήνα να εξελίσσεται σε κάτι διαφορετικό από αυτό που είχε υποσχεθεί.²⁸¹ Η Κάρυστος και η Νάξος είχαν και στο παρελθόν προβάλει αντίσταση στην Αθήνα, και είχαν λάβει και τότε τη δέουσα απάντηση. Πιθανόν, λοιπόν, η εγκαθίδρυση κληρουχιών στις τρεις αυτές περιοχές του Αιγαίου να αποτέλεσε αντίδραση της Αθήνας ενώπιον αποσχιστικών τάσεων, ή, πιο συγκεκριμένα, εντάσεων με τις αντίθεςες τοπικές αριστοκρατίες (αν κρίνουμε από το παράδειγμα των Ιπποβοτών της Χαλκίδας), τα εδάφη των οποίων πληρούσαν όλες τις προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση προσοδοφόρων κληρουχιών.²⁸²

Αναφορικά με τον τύπο των αθηναϊκών εγκαταστάσεων στην Κάρυστο, στη Νάξο και στην Άνδρο, ίσως να είναι περιττό το ζήτημα αυτό να τίθεται υπό εξέταση. Ο Πλούταρχος κάνει λόγο για αποστολή κληρούχων στη Νάξο και στην Άνδρο,²⁸³ ο Πausanias με τη σειρά του αναφέρεται σε εισαγωγή Αθηναίων κληρούχων στην Εύβοια και στη Νάξο,²⁸⁴ ενώ ο Διόδωρος μνημονεύει τη διανομή εδαφών της Εύβοιας και της

²⁷⁸ Βλ. επίσης Brunt 1966, 85· Figueira 1991, 196.

²⁷⁹ Βλ. Constantakopoulou 2007, 69-70.

²⁸⁰ Βλ. επίσης Meiggs 1999, 242.

²⁸¹ Βλ. επίσης Sauciuc 1914, 61: «Die Phorossteigerung und die im Jahre 454 erfolgte Verlegung der Bundeskasse von Delos nach Athen sowie die langen, verlustreichen Kriege hatten unter den Bündnern vielfach Unzufriedenheit wachgerufen. Einzelne Bundesstädte hatten sich zeitweilig oder dauernd von der athenischen Herrschaft losgesagt und Athen sah sich veranlaßt, im Jahre 450 einigen Bündnern den Phoros herabzusetzen [...]».

²⁸² Η πρόταση στο Βάρτσος 1972, 57 ότι ο Περικλής εγκατέστησε κληρουχία στην Άνδρο γιατί θυμήθηκε τον μηδισμό της το 490 φαντάζει αντικειμενικά ρηχή.

²⁸³ Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

²⁸⁴ Πaus. 1.27.5.

Νάξου σε πολίτες.²⁸⁵ Αλλά και πέρα από την ορολογία των γραμματειακών πηγών, που πράγματι τις περισσότερες φορές τείνει να είναι ανακριβής, δεν νοείται η εγκαθίδρυση μίας αποικίας στο έδαφος μίας κατοικούμενης ελληνίδας πόλης.²⁸⁶ Παράλληλα, όπως έχει παρατηρηθεί, ο αριθμός των 250 ή 500 πολιτών δεν είναι αρκετός προκειμένου να συγκροτηθεί μία αυτόνομη αποικία.²⁸⁷

Οι κληρουχίες του Περικλή

Οι κληρουχίες του Περικλή στο Βόρειο Αιγαίο

Χερσόνησος, 447/6 π.Χ.

Σύμφωνα με τον Διόδωρο και τον Πλούταρχο, ο Περικλής εγκατέστησε στη Χερσόνησο 1.000 Αθηναίους.²⁸⁸ Ο Πλούταρχος εκθέτει παρακάτω περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με την εξόρμηση αυτή του Περικλή: από όλες του τις εκστρατείες, αυτή στη Χερσόνησο ήταν η πιο αγαπημένη, καθώς αποδείχθηκε σωτήρια για τους Έλληνες της περιοχής· όχι μόνο εμφύσησε ζωή και ρώμη στις εκεί πόλεις με την εγκατάσταση των 1.000 γενναίων Αθηναίων εποίκων, αλλά ολοκλήρωσε και οχυρωματικά έργα στον ισθμό που κράτησαν μακριά τους Θράκες, οι οποίοι είχαν ρημάξει τη χώρα με τις επιδρομές τους.²⁸⁹

Ο Διόδωρος τοποθετεί χρονολογικά την εγκατάσταση των Αθηναίων πολιτών στη Χερσόνησο κατά το έτος 453/2, ενώ ο Πλούταρχος κατά την περίοδο της πολιτικής έριδας μεταξύ του Περικλή και του Θουκυδίδη του Μελησίου, ήτοι δεκαετία του 440. Οι κατάλογοι της εξηκοστής συνηγορούν υπέρ της χρονολόγησης του Πλουτάρχου, ενώ επιτρέπουν έναν ακριβέστερο χρονολογικό προσδιορισμό. Κατά την πρώτη περίοδο οι *Χερρονησῖται* καταβάλλουν από κοινού ως συντέλεια 18 τάλαντα, εντούτοις από το έτος 447/6 οι πόλεις της Χερσονήσου κατακερματίζονται και ο φόρος τους, που αποδίδουν πλέον κατά μόνας, μειώνεται δραματικά, καθώς κυμαίνεται στα 2 τάλαντα συνολικά. Η συντριπτική μείωση του φόρου της Χερσονήσου συνδέεται βάσιμα από τους μελετητές με την εγκατάσταση των 1.000 Αθηναίων πολιτών,²⁹⁰ η οποία, βάσει των δεδομένων των καταλόγων της εξηκοστής, μπορεί να χρονολογηθεί κατά το

²⁸⁵ Διόδ. 11.88.3.

²⁸⁶ Βλ. Graham 1964, 191.

²⁸⁷ Jones 1957, 171.

²⁸⁸ Διόδ. 11.88.3· Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

²⁸⁹ Πλούτ. *Περικλῆς* 19.1-2.

²⁹⁰ Βλ. Ehrenberg 1939, 126· ATL III, 59, 289-90· Jones 1957, 171· Graham 1964, 178-9· Βάρτσος 1972, 87-8· Meiggs 1999, 160, 530· Figueira 2008, 446· Igelbrink 2015, 231.

447/6.²⁹¹ Βέβαια, η δραστική μείωση του φόρου που γνώρισαν κατά το έτος αυτό οι πόλεις της Χερσονήσου δεν δύναται να αιτιολογηθεί επαρκώς αποκλειστικά από την υποδοχή της αθηναϊκής εγκατάστασης, αλλά πιθανότατα οφείλεται και στις καταστροφές που είχαν προξενήσει στην περιοχή οι δηώσεις των βαρβάρων, και, ενδεχομένως, στον συνυπολογισμό της αθηναϊκής καταγωγής ενός τμήματος του πληθυσμού της Χερσονήσου, απότοκο της αποικιστικής δράσης του Μιλτιάδη του Πρεσβύτερου.²⁹²

Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Χερσόνησο θεωρείται ασαφής. Η εξέταση της ορολογίας των γραμματειακών πηγών δεν οδηγεί σε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα. Ο Ανδοκίδης,²⁹³ και ο Αισχίνης,²⁹⁴ συγκαταλέγουν τη Χερσόνησο, από κοινού με τη Νάξο και την Εύβοια, μεταξύ των αποικιών της Αθήνας κατά τον 5^ο αι., ωστόσο προφανώς χρησιμοποιούν τον όρο όχι με την τεχνική του σημασία, αλλά με την ευρύτερη, οπότε η μαρτυρία τους δεν είναι διαφωτιστική επί του ζητήματος. Ο Διόδωρος χρησιμοποιεί το ρήμα *κατακληρουχέω*,²⁹⁵ το οποίο, εντούτοις, επιλέγει ακόμη και για εγκαταστάσεις που δεν ήταν κληρουχίες.²⁹⁶ Ο Πλούταρχος αναφέρεται δύο φορές στους 1.000 Αθηναίους που εγκαταστάθηκαν στη Χερσόνησο· τη μία φορά τους χαρακτηρίζει ως *κληρούχους*,²⁹⁷ ενώ την άλλη ως *έποίκους*.²⁹⁸ Οι δύο αυτοί όροι δεν είναι αντιφατικοί μεταξύ τους, καθότι ο όρος *έποικοι* σήμαινε τους επιπρόσθετους αποίκους, αυτούς δηλαδή που εγκαθίσταντο σε μία περιοχή προς πληθυσμιακή ενίσχυσή της, χωρίς ωστόσο να είναι δηλωτικός ενός συγκεκριμένου τύπου εγκατάστασης. Στην πραγματικότητα, οι όροι που άντλησε από την πηγή του ο Πλούταρχος αναδεικνύονται εν προκειμένω ακριβείς βάσει της επίσημης ορολογίας του 5^{ου} αι., ενώ συγκλίνουν υπέρ της θέσης πως οι Αθηναίοι που στάλθηκαν στη Χερσόνησο υπήρξαν κληρούχοι. Για την επιβεβαίωση, μολαταύτα, αυτού του συμπεράσματος δεν αρκεί η αναξιόπιστη ορολογία των γραμματειακών πηγών.

Το γεγονός πως η άφιξη των Αθηναίων στη Χερσόνησο προκάλεσε τη μείωση του φόρου της περιοχής δεν συνεπάγεται πως ήταν κληρούχοι, καθώς μία τέτοια μείωση θα μπορούσε να επέλθει ακόμη και αν ήταν άποικοι.²⁹⁹ Βασιζόμενος στον στρατιωτικό

²⁹¹ Βλ. ATL III, 289-90.

²⁹² Βλ. Brunt 1966, 79, 85.

²⁹³ Ανδοκ. 3.9. Η αυθεντικότητα του λόγου του Ανδοκίδη *Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης* έχει αμφισβητηθεί, βλ. Harris 2000.

²⁹⁴ Αισχίν. 2.175.

²⁹⁵ Διόδ. 11.88.3.

²⁹⁶ Βλ. Jones 1957, 171· Figueira 1991, 55.

²⁹⁷ Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

²⁹⁸ Πλούτ. *Περικλῆς* 19.1.

²⁹⁹ Βλ. Jones 1957, 171.

χαρακτήρα της εγκατάστασης που υποδηλώνει ο Πλούταρχος, ο Igelbrink συμπέρανε πως πιθανότατα οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στη Χερσονήσο ήταν κληρούχοι.³⁰⁰ Ωστόσο ο στρατιωτικός προσανατολισμός μίας αθηναϊκής εγκατάστασης δεν προϋποθέτει απαραίτητως πως ήταν κληρουχία, όπως καταδεικνύει η περίπτωση της αποικίας της Βρέας, αλλά μία συνεξέταση και των υπόλοιπων χαρακτηριστικών της εγκατάστασης στη Χερσονήσο πράγματι οδηγεί στο συμπέρασμα πως υπήρξε κληρουχία, επιβεβαιώνοντας τη μαρτυρία του Πλουτάρχου.³⁰¹ Κατ' αρχάς δεν παραδίδεται η δράση οικιστή, αλλά το σημαντικότερο στοιχείο, που παραπέμπει στον παρασιτικό χαρακτήρα των κληρουχιών, είναι πως η εγκατάσταση έλαβε χώρα στο έδαφος ήδη κατοικούμενων ελληνίδων πόλεων· όπως έχει επισημανθεί, η εγκαθίδρυση μίας αυτόνομης αποικίας στο έδαφος μίας υφιστάμενης ελληνίδας πόλης παραβίαζε τους άγραφους αποικιστικούς κανόνες της αρχαιότητας.³⁰²

Η γενική μείωση του φόρου των πόλεων της Χερσονήσου οδηγεί εκ πρώτης όψεως στο συμπέρασμα πως οι Αθηναίοι διαχύθηκαν στην περιοχή. Εντούτοις, η Καρδία, μία από τις σημαντικότερες πόλεις της Χερσονήσου, μετά τη διάλυση της συντέλειας παραδόξως δεν εμφανίζεται στους καταλόγους να καταβάλλει κατά μόνας φόρο· η πιο λογική υπόθεση είναι πως αποτέλεσε την κύρια βάση της αθηναϊκής παρουσίας στην περιοχή,³⁰³ εξάλλου η θέση της, στον λαιμό της χερσονήσου, διευκόλυνε την εκτέλεση των στρατιωτικών καθηκόντων των Αθηναίων κληρούχων, και την απόθεση τυχόν θρακικών επιδρομών, οι οποίες θα πρέπει να συνέβαλαν αποφασιστικά στη γενική μείωση του φόρου που παρατηρείται.

Με την αποστολή Αθηναίων κληρούχων στη Χερσονήσο η Αθήνα όχι μόνο προβαλλόταν ως προστάτιδα δύναμη των ελληνίδων πόλεων της περιοχής ενάντια στην επιθετικότητα των βαρβάρων, αλλά συγκροτούσε επίσης ένα προπύργιο αθηναϊκής παρουσίας σε ένα νευραλγικό σημείο που ήλεγχε τον Ελλήσποντο και τις εμπορικές του οδούς. Παράλληλα, αποκτούσε πρόσβαση στα εξαγωγίμα προϊόντα της ίδιας της Χερσονήσου, η οποία διέθετε μάλιστα τεράστιες ποσότητες σίτου.

³⁰⁰ Igelbrink 2015, 233.

³⁰¹ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Χερσονήσο αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: Figueira 1991, 178· Figueira 2008, 508. Κληρουχία: Ehrenberg 1939, 126· Gomme 1945, 373, 376· ATL III, 289-90 (ωστόσο παραδέχθηκαν πως βάσει των διαθέσιμων δεδομένων δεν είναι δυνατός ο βέβαιος προσδιορισμός της φύσης της εγκατάστασης)· Jones 1957, 171, 173-4 (υποστήριξε τη θέση όχι αβασανίστως)· Graham 1964, 178-9· Brunt 1966, 85· Βάρτσος 1972, 86-8· Meiggs 1999, 530· Moreno 2007, 143, 316· Moreno 2009, 214· Igelbrink 2015, 230-5.

³⁰² Graham 1964, 191.

³⁰³ Βλ. επίσης Figueira 2008, 446· Igelbrink 2015, 234-5.

Λήμνος και Ίμβρος, 447/6 π.Χ.;

Περί το 500 π.Χ. η Λήμνος και η Ίμβρος, μετά την εκδίωξη του γηγενούς πληθυσμού τους, δέχθηκαν στα εδάφη τους αθηναϊκές κληρουχίες. Φαίνεται, εντούτοις, πως η Αθήνα προέβη σε μία δεύτερη αποικιστική παρέμβαση στα δύο νησιά γύρω στα μέσα του αιώνα. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούνται οι μελετητές από την εξέταση των καταλόγων της εξηκοστής.³⁰⁴ Οι Λήμνιοι για το έτος 452/1 κατέβαλαν 9 τάλαντα. Όταν εμφανίζονται με βεβαιότητα ξανά, κατά το έτος 447/6, εκπροσωπούνται από τις δύο κυριότερες πόλεις τους, την Ηφαιστία και τη Μύρινα, ενώ ο κατακερματισμός αυτός συνοδεύεται από μείωση του φόρου. Είναι χαρακτηριστικό πως για το έτος 444/3 οι Ηφαιστιείς και οι Μυρινάιοι πλήρωσαν συνολικά 4 ½ τάλαντα, ο φόρος τους δηλαδή σε σχέση με το 452/1 μειώθηκε κατά το ήμισυ. Η δραματική αυτή μείωση αποδίδεται εύλογα από τους μελετητές στην εγκατάσταση ενός δεύτερου κύματος κληρούχων. Οι Ίμβριοι, που πιθανόν αρχικά είχαν ομαδοποιηθεί με τη Χερσόνησο, εμφανίζονται για πρώτη φορά κατά μόνας στους καταλόγους της εξηκοστής κατά το έτος 447/6, όταν κατέβαλαν 1 τάλαντο.³⁰⁵ Το ποσό αυτό είναι χαμηλό και υποδηλώνει πως η Ίμβρος γνώρισε κατά την ίδια περίοδο παρόμοιες εξελίξεις με τη γειτονική Λήμνο, εξάλλου η ιστορική πορεία των δύο νήσων και η δράση τους συγκλίνει.

Η αποσπασματικότητα των καταλόγων της εξηκοστής δεν επιτρέπει τον ακριβή χρονολογικό προσδιορισμό της δεύτερης αποικιστικής παρέμβασης της Αθήνας στη Λήμνο και στην Ίμβρο· χονδρικά θα μπορούσε να τοποθετηθεί μεταξύ 452/1 και 447/6. Ωστόσο, το προσφορότερο πλαίσιο για μία ακριβή χρονολόγησή της παρέχει το έτος 447/6· κατά το έτος αυτό απαντά για πρώτη φορά με βεβαιότητα ο φορολογικός κατακερματισμός της Λήμνου, ενώ τότε παρουσιάζεται για πρώτη φορά κατά μόνας στους καταλόγους η Ίμβρος. Εντούτοις, οι συμπτώσεις δεν τελειώνουν εκεί, καθότι κατά το έτος 447/6 έλαβε χώρα και ο φορολογικός κατακερματισμός της Χερσονήσου λόγω της εγκατάστασης των Αθηναίων κληρούχων στην περιοχή. Φαίνεται πως ο Περικλής δεν περιορίστηκε στην αποστολή κληρούχων μόνο στη χειμαζόμενη Χερσόνησο, αλλά ανέλαβε την πληθυσμιακή ενίσχυση όλου του άξονα Λήμνος-Ίμβρος-Χερσόνησος, παρά το γεγονός πως τα δύο νησιά συγκροτούσαν ήδη αθηναϊκές κληρουχίες. Φαίνεται, λοιπόν, πως οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι κλήθηκαν να παραχωρήσουν εδάφη τους για την

³⁰⁴ Για την εγκατάσταση κληρουχιών στη Λήμνο και στην Ίμβρο κατά τα μέσα του αιώνα βλ. Kirchhoff 1873, 34· Ehrenberg 1939, 128-9· ATL III, 290-3· Ehrenberg 1952, 146-8· Graham 1964, 178-84· Brunt 1966, 80-1· Βάρτσος 1972, 60-2, 68-74· Meiggs 1999, 424-5, 530· Igelbrink 2015, 235-41.

³⁰⁵ ATL III, 289-90.

εγκατάσταση ενός νέου κύματος κληρούχων. Ως αντιστάθμισμα γνώρισαν τη σημαντική μείωση του φόρου τους, τον οποίον ωστόσο έπρεπε να συνεχίσουν προφανώς να καταβάλλουν, ως μία νομική σύμβαση που κατοχυρώθηκε κατά τη συγκρότηση της συμμαχίας.

Υπάρχει ένας μη ευκαταφρόνητος αριθμός δεδομένων που αποδεικνύουν την ύπαρξη κληρούχων στη Λήμνο και την Ίμβρο κατά το δεύτερο ήμισυ του 5^{ου} αι. Ο όρος του Ευαινέτου από τον αθηναϊκό δήμο της Ερχίας που βρέθηκε στη Λήμνο και χρονολογείται στο δεύτερο ήμισυ του 5^{ου} αι. υποδεικνύει την ύπαρξη κληρουχίας στο νησί.³⁰⁶ Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούμαστε από τη σταθερή συμπαράταξη των Λημνίων και των Ιμβρίων στο πλευρό των Αθηναίων σε διάφορες στρατιωτικές τους επιχειρήσεις. Όταν ξέσπασε η εξέγερση της Λέσβου το 428, Ίμβριοι και Λήμνιοι προσέτρεξαν σε βοήθεια των Αθηναίων.³⁰⁷ Λήμνιοι και Ίμβριοι ήταν παρόντες στην Αθήνα κατά την ανάληψη από τον Κλέωνα της στρατηγίας της εκστρατείας της Πύλου το 425.³⁰⁸ Κατά την εκστρατεία του Κλέωνα στην Αμφίπολη το 422, ο Βρασίδας, όταν τους είδε να ξεκινούν, απέφυγε να συγκρουστεί με τους ποιοτικά ανώτερους Αθηναίους που είχαν μαζί τους τους καλύτερους Λημνίους και Ιμβρίους.³⁰⁹ Τέλος, ο Θουκυδίδης καταλέγει τους Λημνίους και τους Ιμβρίους, από κοινού με τους Αιγινήτες και τους Ιστιαίους, μεταξύ των «ἀποίκων» της Αθήνας που συμμετείχαν στο πλευρό της κατά τη Σικελική Εκστρατεία.³¹⁰ Πρέπει να σημειωθεί πως εν προκειμένω ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τον όρο *ἀποικοί*, ως συνήθως, όχι με την τεχνική του σημασία, αλλά με την ευρύτερη. Δύο επιγραφές προερχόμενες από την Αθήνα, που καταγράφουν πιθανότατα καταλόγους πεσόντων και χρονολογούνται κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, επιβεβαιώνουν περαιτέρω την έντονη στρατιωτική συνεισφορά των Λημνίων.³¹¹ Η πρώτη περιλαμβάνει έναν κατάλογο ονομάτων διαρθρωμένων σύμφωνα με τις αττικές φυλές κάτω από την κεφαλίδα «*Λημνίων ἐγ Μυρίν/[ης]*».³¹² Η δεύτερη επιγραφή φέρει τίτλο που προσδιορίζει την αττική φυλή και ακολουθούν ο υπότιτλος «*Λήμνιοι*» με μία σειρά ονομάτων.³¹³ Η πρώτη επιγραφή δεν άγει σε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα αναφορικά με το νομικό καθεστώς των συγκεκριμένων Λημνίων, διότι η διατήρηση των φυλών

³⁰⁶ Για την επιγραφή αυτή βλ. Graham 1963, 127-8. Βλ. επίσης Graham 1964, 180-1.

³⁰⁷ Θουκ. 3.5.1.

³⁰⁸ Θουκ. 4.28.4.

³⁰⁹ Θουκ. 5.8.2.

³¹⁰ Θουκ. 7.57.2.

³¹¹ Για τις επιγραφές αυτές βλ. κυρίως Ehrenberg 1939, 132· Graham 1964, 179-80.

³¹² IG I³ 1164.

³¹³ IG I³ 1165.

της μητρόπολης δεν συνεπάγεται απαραίτητως και τη διατήρηση των πολιτικών δικαιωμάτων της. Εντούτοις, οι Λήμνιοι της δεύτερης επιγραφής φαίνεται πως θα συνυπήρχαν με Αθηναίους πολίτες της ίδιας φυλής, εξομοίωση που υποδηλώνει πως είχαν διατηρήσει τα αθηναϊκά πολιτικά δικαιώματα και ήταν συνεπώς κληρούχοι. Πρέπει στο πλαίσιο αυτό να επισημανθεί πως ο χαρακτηρισμός «*Λήμνιοι*» που απαντά στις γραμματειακές και επιγραφικές πηγές δεν προσδιορίζει άτομα που ήταν στην πραγματικότητα Λήμνιοι ως προς την καταγωγή ή τα πολιτικά τους δικαιώματα, αλλά είναι απλά δηλωτικός του στρατιωτικού αποσπάσματος στο οποίο εντάσσονταν,³¹⁴ ή του τόπου κατοικίας τους.³¹⁵

Οι παραπάνω μαρτυρίες επιβεβαιώνουν την ύπαρξη κληρουχιών στη Λήμνο και στην Ίμβρο στο δεύτερο ήμισυ του 5^{ου} αι., αλλά δεν επαληθεύουν κατ' ανάγκην την ιστορικότητα του δεύτερου κύματος κληρούχων στα δύο νησιά που συνάγεται από τους καταλόγους της εξηκοστής, καθότι στα προαναφερθέντα δρώμενα θα μπορούσαν κάλλιστα να έχουν πρωταγωνιστήσει οι απόγονοι των κληρούχων που εγκαταστάθηκαν στη Λήμνο και στην Ίμβρο στις αρχές του αιώνα. Μία ένδειξη πως πράγματι μία δεύτερη αποστολή (και μάλιστα μεγάλοπνοη) κληρούχων στάλθηκε στα δύο νησιά περί τα μέσα του αιώνα παρέχεται κατά έναν παράδοξο τρόπο από ένα στοιχείο που δεν έχει αξιοποιηθεί κατάλληλα από την αποικιστική βιβλιογραφία. Σύμφωνα με τον Πausανία, μεταξύ των αναθημάτων που φιλοξενούσε η Ακρόπολη βρισκόταν και το πιο αξιοθαύμαστο έργο του Φειδία, το άγαλμα της Αθηνάς Λημνίας, που έλαβε το όνομά της από τους αναθέτες της.³¹⁶ Η μαρτυρία του Πausανία δεν μας διαφωτίζει ιδιαίτερα αναφορικά με τις περιστάσεις της ανάθεσης, εντούτοις οι μελετητές χρονολογούν το έργο περί το 450 και το συνδέουν με την εγκατάσταση των Αθηναίων κληρούχων στη Λήμνο κατά την περίοδο αυτή,³¹⁷ και πράγματι αυτή φαντάζει η πιο πειστική περίπτωση.

Η Αθηνά Λημνία, λοιπόν, συνηγορεί υπέρ της υπόθεσης πως πράγματι ένα δεύτερο κύμα κληρούχων στάλθηκε στη Λήμνο περί τα μέσα του αιώνα. Και οι κληρούχοι αυτοί είχαν κάθε λόγο να είναι ευγνώμονες και να προβούν στην εντυπωσιακή αυτή ανάθεση, διότι μάλιστα, σε αντίθεση με τους ήδη εγκατεστημένους κληρούχους, οι ίδιοι δεν επρόκειτο να καταβάλλουν φόρο στην Αθήνα. Ίσως να είναι φαινομενικά

³¹⁴ Ehrenberg 1939, 132.

³¹⁵ ATL III, 293.

³¹⁶ Πaus. 1.28.2.

³¹⁷ Βλ. Hartswick 1983, 342-3. Για την Αθηνά Λημνία βλ. επίσης Palagia 1987, 81-4.

παράδοξο πως στη Λήμνο, όπως και στην Ίμβρο, θα συνυπήρχαν δύο ομάδες κληρούχων με διαφορετικό φορολογικό καθεστώς, ωστόσο η παρατήρηση αυτή δεν πρέπει να μας προβληματίζει ιδιαίτερα. Πιθανότατα οι κληρούχοι που προέρχονταν από την πρώτη κληρουχική εγκατάσταση που έλαβε χώρα περί το 500 ήταν δεσμευμένοι να τηρούν μία νομική σύμβαση που καθιερώθηκε κατά τη σύσταση της συμμαχίας και επέβαλλε την πληρωμή του φόρου, ενώ οι κληρούχοι του δεύτερου κύματος που εγκαταστάθηκαν όταν ο σχετικός κανονισμός είχε τροποποιηθεί δεν είχαν αυτή την υποχρέωση. Οι κληρούχοι της πρώτης εγκατάστασης στη Λήμνο ήταν συγκεντρωμένοι στις πόλεις της Ηφαιστίας και της Μύρινας, απ' όπου κατέβαλλαν τον μειωμένο φόρο που τους αναλογούσε. Είναι αδύνατον να εξακριβώσουμε αν οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι που αναφέρονται στις πηγές προέρχονταν από το πρώτο ή το δεύτερο κύμα κληρούχων στα νησιά, αλλά η πιο πιθανή υπόθεση είναι πως αναλάμβαναν από κοινού δράση. Πάντως η έντονη στρατιωτική συνδρομή τους είναι εντυπωσιακή· εντούτοις, αν η Αθήνα δεν είχε λάβει την πρωτοβουλία να στείλει επιπρόσθετους κληρούχους στα δύο νησιά, πιθανόν οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι να ήταν ανύπαρκτοι στις πηγές μας, όπως ακριβώς οι κληρούχοι της Σκύρου και της Χερσονήσου.

Οι κληρουχίες του Περικλή στην Εύβοια

Ιστιαία, 446 π.Χ.

Κατά το 446 οι Αθηναίοι με επικεφαλής τον Περικλή κατέπνιξαν την εξέγερση της Εύβοιας και υπέταξαν ολόκληρο το νησί. Με όλες τις πόλεις της Εύβοιας προχώρησαν σε συμφωνίες, με εξαίρεση την Ιστιαία, τους κατοίκους της οποίας εξεδίωξαν από την πατρίδα τους και εγκατέστησαν στα εδάφη τους Αθηναίους.³¹⁸ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο λόγος πίσω από τη σκληρή μεταχείριση των Ιστιαίων ήταν πως είχαν θανατώσει το πλήρωμα ενός αττικού πλοίου που είχαν αιχμαλωτίσει.³¹⁹ Κατά τον Θεόπομπο, οι Ιστιαίοι μετακινήθηκαν στη Μακεδονία, και 2.000 Αθηναίοι εγκαταστάθηκαν στον Ωρεό.³²⁰ Ο Διόδωρος παραδίδει πως οι Αθηναίοι που στάλθηκαν στην Ιστιαία ήταν 1.000.³²¹

Ο προσδιορισμός του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ιστιαία απαιτεί τη συνεξέταση όλων των διαθέσιμων δεδομένων. Ορισμένοι μελετητές,³²² βασιζόμενοι

³¹⁸ Θουκ. 1.114.3.

³¹⁹ Πλούτ. Περικλῆς 23.2.

³²⁰ Στράβ. 10.1.3 (= Θεόπομπος *FGrHist* 115 F387).

³²¹ Διόδ. 12.22.2.

³²² Βλ. για παράδειγμα *ATL* III, 288 με υποσημ. 67· Jones 1957, 169.

στην ορολογία του Θουκυδίδη, και στην πεποίθηση πως αυτή υπήρξε συνεπής, κατέλεξαν την Ιστιαία μεταξύ των αθηναϊκών αποικιών, γιατί ο ιστορικός προσήψε στους Αθηναίους που εγκαταστάθηκαν εκεί τον χαρακτηρισμό «*ἄποικοι*».³²³ Εντούτοις, ο Θουκυδίδης μάς πληροφορεί πως το 411 ολόκληρη η Εύβοια εξεγέρθηκε με εξαίρεση τον Ωρεό, καθότι, όπως χαρακτηριστικά εξηγεί, αυτόν τον κατοικούσαν οι ίδιοι οι Αθηναίοι.³²⁴ Η επιλογή της λέξης αυτής ενδέχεται να προδίδει κάτι παραπάνω από την καταγωγή αυτών που εγκαταστάθηκαν στην Ιστιαία, θα μπορούσε δηλαδή να υποδεικνύει τη διατήρηση των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων.

Η ορολογία των υπόλοιπων γραμματειακών πηγών είναι εξίσου ασαφής και δεν επιτρέπει την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων αναφορικά με το είδος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ιστιαία. Ο Διόδωρος κάνει λόγο για αποστολή αποικίας στην Ιστιαία, συμπληρώνοντας πως οι Αθηναίοι *τὴν τε πόλιν καὶ τὴν χώραν κατεκληρούχησαν*.³²⁵ Το ρήμα *κατακληρουχέω* δεν έρχεται απαραίτητως σε αντίφαση με την εγκαθίδρυση αποικίας, καθώς και αυτή προϋποθέτει τον τεμαχισμό της γης σε κλήρους και τη διανομή τους στους αποίκους,³²⁶ παρ' όλ' αυτά η ορολογία ιδίως των πολύ μεταγενέστερων συγγραφέων θα πρέπει να προσεγγίζεται με επιφυλακτικότητα. Η μαρτυρία του Πλουτάρχου επίσης δεν είναι διαφωτιστική επί του ζητήματος καθώς διατυπώνει πως ο Περικλής *Ἔστιεῖς δὲ πάντας ἀναστήσας ἐκ τῆς χώρας Ἀθηναίους κατώκισε*.³²⁷

Οι γραμματειακές πηγές δεν στέκονται ικανές προκειμένου να διαλευκάνουν το ζήτημα της φύσης της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ιστιαία. Ωστόσο προς αυτή την κατεύθυνση συμβάλλει το επιγραφικό υλικό. Σήμερα διασώζεται σε αποσπασματική μορφή η επιγραφή που κατέγραφε τις ρυθμίσεις της Αθήνας για την Ιστιαία μετά την εγκατάσταση των Αθηναίων.³²⁸ Η φθορά είναι εκτεταμένη, και δεν έχει επιτρέψει την επιβίωση ούτε ενός πλήρους στίχου, ενώ οι διατάξεις δεν επιδέχονται βέβαιη αποκατάσταση. Μολαταύτα, η επιγραφή περιέχει λέξεις-κλειδιά που σκιαγραφούν μία εικόνα για το πολιτικό καθεστώς της Ιστιαίας μετά την άφιξη των Αθηναίων. Από την αποσπασματική επιγραφή, λοιπόν, προκύπτει πως η πόλη μετατράπηκε σε μικρογραφία της Αθήνας, καθώς όπως φαίνεται επενδύθηκε με πολιτικούς θεσμούς κατά το πρότυπο

³²³ Θουκ. 7.57.2.

³²⁴ Θουκ. 8.95.7. Πρβλ. ATL III, 295: «the Hestiaians were colonists (ἄποικοι) only and no longer Athenians themselves».

³²⁵ Διόδ. 12.22.2.

³²⁶ Βλ. επίσης Jones 1957, 169.

³²⁷ Πλούτ. Περικλῆς 23.2.

³²⁸ IG I³ 41.

της, αποκτώντας για παράδειγμα τη δική της βουλή και δικαστήριο.³²⁹ Τα χαρακτηριστικά αυτά θα μπορούσε να είναι συμβατά με μία αποικία, εντούτοις οι Αθηναίοι της Ιστιαίας φαίνεται πως επιφορτίστηκαν με φορολογικές υποχρεώσεις ενώπιον της Αθήνας που προσιδιάζουν σε Αθηναίους πολίτες, διότι φαίνεται πως ήταν υπόχρεοι καταβολής *χρεμάτων έσφο[ράς]*.³³⁰ Στο πλαίσιο ενός αθηναϊκού ψηφίσματος η πιο εύλογη υπόθεση είναι η εισφορά αυτή να ταυτίζεται με τον πολεμικό φόρο της Αθήνας, ο οποίος επιβαλλόταν σε Αθηναίους πολίτες.³³¹ Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούμαστε από το περιεχόμενο του αμέσως παραπάνω στίχου, ο οποίος καταγράφει τις λέξεις «*τέϊ κυρίαι έκ[κλεσιαί]»*,³³² η οποία εκκλησία πιθανότατα ταυτίζεται με αυτή της Αθήνας,³³³ στη δικαιοδοσία της οποίας προφανώς υπάγονταν οι Αθηναίοι της Ιστιαίας, οι οποίοι όπως όλα δείχνουν είχαν διατηρήσει την ιδιότητα των Αθηναίων πολιτών και ήταν συνεπώς κληρούχοι. Η περίπτωση της Ιστιαίας είναι εξόχως ενδιαφέρουσα καθώς παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά των κληρουχιών του 4^{ου} αι.,³³⁴ οι οποίες επίσης μετατρέπονταν σε μικρογραφίες της Αθήνας υιοθετώντας τους πολιτικούς της θεσμούς. Μάλιστα, έχει παρατηρηθεί πως ορισμένες φράσεις που απαντούν στην υπό εξέταση επιγραφή, όπως «*ho έχς ηεστιαίας*»,³³⁵ ή «*τὸν οἰκόντον [έν ηεστ/ιαίαι]*»,³³⁶ θυμίζουν παρόμοιες εκφράσεις που χρησιμοποιούνταν σε επιγραφές του 4^{ου} αι. για να αναφερθούν στους Αθηναίους κληρούχους των εκάστοτε περιοχών.³³⁷

Προς περαιτέρω ενίσχυση της θέσης πως η αθηναϊκή εγκατάσταση στην Ιστιαία υπήρξε κληρουχία,³³⁸ θα πρέπει να παρατηρηθεί πως οι Αθηναίοι που την επάνδρωσαν, οι Ιστιαίοι, είχαν απέναντι στην Αθήνα τις παραδοσιακές υποχρεώσεις των κληρούχων: εκτός από τη φορολογική επιβάρυνση που τεκμηριώνεται από την καταβολή της

³²⁹ Βλ. IG I³ 41, στ. 58 και 88-110. Βλ. επίσης Ehrenberg 1952, 146· Moreno 2007, 97-8 με υποσημ. 100· Igelbrink 2015, 249.

³³⁰ IG I³ 41, στ. 38.

³³¹ Για τους μελετητές που υποστήριξαν πως πρόκειται για την πολεμική εισφορά της Αθήνας που επιβαλλόταν σε Αθηναίους πολίτες βλ. Ehrenberg 1952, 146· Graham 1964, 171-2· Figueira 1991, 69-70· Igelbrink 2015, 250. Πρβλ. Moreno 2007, 114-5, που έκρινε πιθανό να πρόκειται για εισφορά σε είδος και συγκεκριμένα σε σιτάρι.

³³² IG I³ 41, στ. 37.

³³³ Graham 1964, 172.

³³⁴ Brunt 1966, 78.

³³⁵ IG I³ 41, στ. 55.

³³⁶ IG I³ 41, στ. 107-8.

³³⁷ Graham 1964, 171. Βλ. για παράδειγμα IG XII 8, 4, στ. 1-2: *ὁ δῆ[[μος ὁ] Ἀθ[ην]αίων ὁ ἐ[ν Μυρ]ίνει οἰκῶν*.

³³⁸ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ιστιαία αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: ATL III, 288· Jones 1957, 169, 173· Figueira 1991, 55, 69· Figueira 2008, 509. Κληρουχία: Ehrenberg 1952, 148· Graham 1964, 170-2, 191· Brunt 1966, 78· Βάρτσος 1972, 94-7· Hornblower 1991, 186· Moreno 2007, 97-9, 317· Igelbrink 2015, 249-50.

έσφο[ράς],³³⁹ παρουσιάζονται να εκπληρώνουν τα στρατιωτικά τους καθήκοντα προς την Αθήνα στο πλαίσιο της Σικελικής Εκστρατείας. Ο Θουκυδίδης, λοιπόν, συγκαταλέγει τους Ιστιαίους, από κοινού με τους Λημνίους, τους Ιμβρίους και τους Αιγινήτες, μεταξύ των «*ἀποίκων*» της Αθήνας που πολέμησαν στο πλευρό της στη Σικελία.³⁴⁰ Η χρήση του συγκεκριμένου όρου δεν αποκλείει πως οι τέσσερις αυτές κοινότητες ήταν κληρουχίες, καθώς προφανώς χρησιμοποιείται όχι με την αυστηρά τεχνική του σημασία, αλλά με την ευρύτερη· εξάλλου ο Θουκυδίδης δεν ένιωθε τη δέσμευση να χρησιμοποιεί με συνέπεια την επίσημη αποικιστική ορολογία της εποχής,³⁴¹ όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την επίσημη γλώσσα των επιγραφών. Παράλληλα, ο Θουκυδίδης παραδίδει μία ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια, διότι αναφέρει πως η Λήμνος, η Ίμβρος, η Αίγινα και η Ιστιαία μοιράζονταν με την Αθήνα την ίδια γλώσσα και τους ίδιους θεσμούς.³⁴² Η πληροφορία αυτή μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως, όπως η Ιστιαία, και οι υπόλοιπες τρεις κληρουχίες είχαν επενδυθεί με πολιτικές δομές κατά το πρότυπο της Αθήνας, μετατρεπόμενες τοιουτοτρόπως σε κοινότητες με τοπική αυτοδιοίκηση, οι οποίες, εντούτοις, βρίσκονταν σε άμεση εξάρτηση από τη μητρόπολη.

Η Ιστιαία υπήρξε η μοναδική κληρουχία της περιόδου πριν από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο που εγκαθιδρύθηκε στο έδαφος μίας ελληνίδας πόλης μετά την ολοκληρωτική εκδίωξη του γηγενούς πληθυσμού της.³⁴³ Η πρακτική αυτή επρόκειτο να λάβει ενδημικές διαστάσεις κατά τη διάρκεια του προαναφερθέντος πολέμου. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο οι Αθηναίοι προχώρησαν σε αυτή την πράξη εναντίον των Ιστιαίων ως απάντηση για τη βαρβαρότητα που επέδειξαν απέναντι σε Αθηναίους αιχμαλώτους.³⁴⁴ Ωστόσο, η εκτόπιση των Ιστιαίων και η κατάληψη της στρατηγικής περιοχής τους συνεπάγονταν προφανώς πολλαπλά οφέλη για την Αθήνα, από πολιτική και οικονομική σκοπιά.

Χαλκίδα και Ερέτρια, 446 π.Χ.

Μετά την καταστολή της εξέγερσης της Εύβοιας και την υποταγή της το 446, οι Αθηναίοι διευθέτησαν την κατάσταση συνάπτοντας συμφωνίες με τις πόλεις του νησιού, με εξαίρεση βέβαια την προαναφερθείσα περίπτωση της Ιστιαίας, οι κάτοικοι της

³³⁹ Σημειωτέον πως οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στην Ιστιαία δεν κατέβαλλαν συμμαχικό φόρο στο πλαίσιο της Συμμαχίας της Δήλου, βλ. *ATL* III, 289.

³⁴⁰ Θουκ. 7.57.2.

³⁴¹ Βλ. Ehrenberg 1952.

³⁴² Θουκ. 7.57.2: *καὶ αὐτοῖς τῇ αὐτῇ φωνῇ καὶ νομίμοις ἔτι χρώμενοι*.

³⁴³ Βλ. επίσης Figueira 1991, 194.

³⁴⁴ Πλούτ. *Περικλῆς* 23.2.

οποίας εκτοπίστηκαν.³⁴⁵ Οι δύο επιγραφές που κατέγραφαν τους όρους των συμφωνιών της Αθήνας με την Ερέτρια και τη Χαλκίδα αντίστοιχα έχουν διασωθεί, η πρώτη βέβαια σε λίαν αποσπασματική μορφή.³⁴⁶

Ο Θουκυδίδης στο πλαίσιο των μέτρων που έλαβε η Αθήνα στον απόηχο της κατάνιξης της εξέγερσης της Εύβοιας δεν αναφέρεται σε εγκαθίδρυση αθηναϊκής εγκατάστασης στη Χαλκίδα ή στην Ερέτρια, αλλά μνημονεύει αποκλειστικά την κατάληψη της Ιστιαίας.³⁴⁷ Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για το σχετικό χωρίο του Διοδώρου,³⁴⁸ όπως και του Πλούταρχου.³⁴⁹ Εντούτοις, ο Πλούταρχος παραδίδει μία σημαντική λεπτομέρεια, καθώς αναφέρει πως ο Περικλής μετά την υποταγή της Εύβοιας εξεδίωξε από τη Χαλκίδα την αριστοκρατία της, τους πλούσιους και περίφημους Ιπποβότες. Η πληροφορία αυτή του Πλουτάρχου συμπληρώνεται ιδανικά από σχετική μαρτυρία του Αιλιανού, σύμφωνα με την οποία οι Αθηναίοι, μετά την επικράτησή τους εναντίον των Χαλκιδέων, τεμάχισαν (*κατεκληρούχησαν*) τη γη των Ιπποβοτών σε 2.000 κλήρους, αφιέρωσαν στην Αθηνά εδάφη στο Δηλάντιο πεδίο, και τα υπόλοιπα τα εκμίσθωσαν σύμφωνα με τους όρους που αναγράφονταν στις στήλες που έστεκαν κοντά στη Βασιλειο Στοά.³⁵⁰

Ωστόσο, οι μελετητές θεωρούν τη μαρτυρία του Αιλιανού προβληματική και αμφισβητούν την αποδεικτική ισχύ της αναφορικά με την εγκαθίδρυση κληρουχίας στη Χαλκίδα, επειδή, κατά τους ίδιους, οι κληρούχοι δεν εκμίσθωναν τη γη τους.³⁵¹ Η στάση αμφισβήτησης ενώπιον του χωρίου του Αιλιανού είναι εύλογη, καθώς οι υπόλοιπες ενδείξεις που συνηγορούν υπέρ της εγκατάστασης κληρουχίας στη Χαλκίδα ή στην Ερέτρια θα μπορούσαν να θεωρηθούν αμφίσημες. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, *ἐνιοι δ' ὑπ' Ἀθηναίων ἀποικισθῆναι φασὶ τὴν Ἰστιάϊαν ἀπὸ τοῦ δήμου τοῦ Ἰστιαίων, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ Ἐρετρίων τὴν Ἐρέτριαν*.³⁵² Μολαταύτα η μαρτυρία αυτή θα μπορούσε να κριθεί αινιγματική, και εξαιτίας της χρονολογικής της απόστασης αναξιόπιστη. Ένα σχόλιο στον στίχο 213 των *Νεφελῶν* του Αριστοφάνη αναφέρει πως μετά την

³⁴⁵ Θουκ. 1.114.3.

³⁴⁶ IG I³ 39 και IG I³ 40. Η παραδοσιακή, επικρατούσα και πιο πειστική χρονολόγηση των δύο επιγραφών είναι στο 446/5, ωστόσο έχει προταθεί και μία χαμηλή χρονολόγηση στο 424/3. Βλ. AIO 1257 και AIO, IG I³ 40.

³⁴⁷ Θουκ. 1.114.3.

³⁴⁸ Διόδ. 12.22.2.

³⁴⁹ Πλούτ. Περικλῆς 23.2.

³⁵⁰ Αιλ. Ποικίλη Ἱστορία 6.1.

³⁵¹ Βλ. για παράδειγμα Meiggs 1999, 566: «[...] if Aelian's text is sound it is barely reconcilable with either cleruchy or colony. [...] cleruchs and colonists do not lease their land».

³⁵² Στράβ. 10.1.3.

κατάπνιξη της εξέγερσης της Εύβοιας οι Αθηναίοι *έκληρούχησαν δέ αυτήν*.³⁵³ Εντούτοις, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως ο σχολιαστής είχε κατά νου την περίπτωση της Ιστιαίας. Ο Ανδοκίδης αναφέρει πως η Αθήνα κατείχε τη Χερσόνησο, τη Νάξο, και περισσότερο από τα δύο τρίτα της Εύβοιας, ενώ αν απαριθμούσε και τις άλλες αθηναϊκές εγκαταστάσεις θα ήταν μακρός ο λόγος.³⁵⁴ Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος πως οι κληρουχίες της Καρύστου και της Ιστιαίας είναι αρκετές για να δικαιολογήσουν αυτή την αναφορά, ενώ δεν είναι απαραίτητο η Αθήνα να είχε εγκαθιδρύσει κληρουχίες σε όλα τα εδάφη που κατείχε στην Εύβοια. Από τα μέσα περίπου του 5^{ου} αι. παρατηρείται στην Ερέτρια ένας ασυνήθιστα υψηλός αριθμός αττικών ληκύθων και χοών, ενώ είναι χαρακτηριστικό πως τα αντικείμενα αυτά κάνουν αισθητή την παρουσία τους μέχρι το 411, όταν η Αθήνα έχασε τον έλεγχο της Εύβοιας.³⁵⁵ Θα μπορούσε κανείς να προβάλει το αντεπιχείρημα πως τα αρχαιολογικά αυτά δεδομένα δεν προϋποθέτουν την εγκαθίδρυση κληρουχίας στην Ερέτρια, αλλά ενδεχομένως οφείλονται σε άλλους παράγοντες. Γνωρίζουμε πως η Αθήνα παραχώρησε κατά τον 5^ο αι. στους Ευβοείς το δικαίωμα της επιγαμίας.³⁵⁶ Παρ' όλ' αυτά, η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να οφείλεται στην ύπαρξη των κληρουχιών της Καρύστου και της Ιστιαίας, χωρίς να υποδηλώνει απαραίτητως πως το φαινόμενο είχε επεκταθεί περαιτέρω. Μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης της Εύβοιας, η Χαλκίδα και η Ερέτρια γνώρισαν τη μείωση του φόρου τους, από 5 σε 3 τάλαντα για τη Χαλκίδα και από πιθανόν 6 σε 3 για την Ερέτρια.³⁵⁷ Η φορολογική αυτή μετάπτωση είναι παράδοξη, καθώς από όσο γνωρίζουμε δεν επιβλήθηκαν από την Αθήνα οικονομικές κυρώσεις, όπως αποζημίωση.³⁵⁸ Συνεπώς, η φορολογική μείωση που γνώρισαν μετά την εξέγερσή τους η Χαλκίδα και

³⁵³ Σχόλιο στο Αριστοφ. *Νεφέλαι* στ. 213: *ὑπὸ γὰρ ἡμῶν παρετάθη: εἰς φόρον ἐξετάθη, πλείονα φόρον παρέχουσα. δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἡπλώσθαι. ἐκληρούχησαν δὲ αὐτὴν Ἀθηναῖοι, κρατήσαντες αὐτῆς.*

³⁵⁴ Ανδοκ. 3.9. Η αυθεντικότητα του λόγου του Ανδοκίδη *Περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης* έχει αποτελέσει αντικείμενο αμφισβήτησης, βλ. Harris 2000.

³⁵⁵ Green και Sinclair 1970, 522-7. Βλ. επίσης Moreno 2007, 100.

³⁵⁶ Λυσ. 34.3. Τα κίνητρα πίσω από την παραχώρηση της επιγαμίας στους Ευβοείς είναι ανοικτά σε ερμηνείες, ωστόσο έχει υποστηριχθεί πως απέβλεπε είτε στην ενίσχυση του αριθμού των Αθηναίων πολιτών (ATL III, 295), ή/και στη μετακύλιση ευβοϊκών ιδιωτικών γαιών σε αθηναϊκά χέρια (Moreno 2007, 100).

³⁵⁷ ATL III, 294-5.

³⁵⁸ Βέβαια, το γεγονός πως οι πηγές δεν αναφέρουν την επιβολή αποζημίωσης δεν σημαίνει κατ' ανάγκην πως αυτή δεν υπήρξε. Βλ. επίσης Picard 2000, 64: «Pour avoir négocié avant de devoir capituler ou d'être prise d'assaut, Thasos bénéficie des garanties d'un traité en bonne et due forme [...]. Un résumé nous en a été transmis par Thucydide (I.101) : [...]. La mention formelle d'un remboursement indique que pour Athènes la révolte d'un Allié est un acte criminel qui la contraint à des dépenses indues, dont elle exige la restitution. Cette position de principe est confirmée par d'autres textes (en particulier, Thucydide, I.117, à propos de Samos et III.46, où elle est présentée comme une règle générale). Il semble que Thucydide passe sous silence certaines clauses qui devaient lui paraître banales, comme la remise d'otages».

η Ερέτρια θα μπορούσε να αιτιολογηθεί επαρκώς μόνο από την κατάσχεση τμήματος των εδαφών τους· εντούτοις, η κατάσχεση αυτή δεν συνεπάγεται απαραίτητα την εγκαθίδρυση κληρουχιών. Στην επιγραφή που καταγράφει τους όρους της συμφωνίας της με τη Χαλκίδα, η Αθήνα όριζε πως οι ξένοι στη Χαλκίδα θα πλήρωναν τους φόρους τους στη Χαλκίδα, όπως ακριβώς οι Χαλκιδείς, με εξαίρεση εκείνους που, ενώ έμεναν εκεί, κατέβαλλαν τους φόρους τους στην Αθήνα, ή είχαν λάβει ατέλεια από την Αθήνα.³⁵⁹ Έχουν διατυπωθεί ποικίλες προτάσεις αναφορικά με το ζήτημα της ταύτισης των ξένων που αναφέρονται στο ψήφισμα,³⁶⁰ ωστόσο προφανώς δεν αποτελούσαν μία ενιαία και μονολιθική ομάδα κατοίκων, αλλά περιλάμβαναν διάφορες κατηγορίες. Παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις ορισμένων μελετητών,³⁶¹ δεν πρέπει να αποκλείουμε το ενδεχόμενο τουλάχιστον κάποιοι από αυτούς που διέμεναν στη Χαλκίδα αλλά πλήρωναν τους φόρους τους στην Αθήνα να ήταν Αθηναίοι κληρούχοι.³⁶²

Αν και τα παραπάνω στοιχεία ασφαλώς δεν αποτελούν βέβαιες αποδείξεις πως εγκαταστάθηκαν κληρούχοι στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια μετά την καταστολή της εξέγερσης της Εύβοιας, ομολογουμένως συνιστούν επαρκείς ενδείξεις πως οι δύο αυτές περιοχές γνώρισαν τότε την εγκαθίδρυση κληρουχιών στα εδάφη τους. Η σημαντικότερη μαρτυρία έγκειται στο χωρίο του Αιλιανού, το οποίο έχει παρανοηθεί από τους σύγχρονους μελετητές, στην αντίληψη των οποίων είναι ασυμβίβαστη η ιδιότητα του κληρούχου με την έννοια της εκμίσθωσης,³⁶³ επειδή παραβλέπουν το παράδειγμα της Λέσβου. Η κληρουχία που εγκαταστάθηκε στη Χαλκίδα το 446 φαίνεται πως παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τη μεταγενέστερη περίπτωση της κληρουχίας της Λέσβου του 427. Τα εδάφη της Λέσβου τεμαχίστηκαν σε 3.000 κλήρους, εκ των οποίων οι 300 αποδόθηκαν στους θεούς.³⁶⁴ Σύμφωνα με τον Αιλιανό, τα εδάφη των Ιπποβοτών της Χαλκίδας τεμαχίστηκαν σε 2.000 κλήρους, μερικοί εκ των οποίων, πιθανότατα η δεκάτη όπως στη Λέσβο,³⁶⁵ αφιερώθηκαν στην Αθηνά.³⁶⁶ Οι Αθηναίοι τους υπόλοιπους κλήρους στη Χαλκίδα τους εκμίσθωσαν, σύμφωνα με τους όρους που αναγράφονταν

³⁵⁹ IG I³ 40, στ. 52-7. Η διατύπωση και η γραμματική του συγκεκριμένου αποσπάσματος της επιγραφής είναι προβληματικές (βλ. Balcer 1978, 65-6), μολαταύτα το νόημα γίνεται αντιληπτό.

³⁶⁰ Για το ζήτημα αυτό και την ποικιλία των προτάσεων βλ. ενδεικτικά Balcer 1978, 66-8.

³⁶¹ Βλ. Vedder 1978, 238: «One thing, however, is certain: the *xenoi* cannot possibly have been Athenian cleruchs»· Meiggs 1999, 180, 566-7· Igelbrink 2015, 254-5.

³⁶² Βλ. ATL III, 297· Brunt 1966, 88· Moreno 2007, 99.

³⁶³ Βλ. Nesselhauf 1933, 133-40· ATL III, 295-6· Brunt 1966, 89· Smarczyk 1990, 99· Meiggs 1999, 566· Moreno 2007, 99 με υποσημ. 108· Igelbrink 2015, 255-6.

³⁶⁴ Θουκ. 3.50.2.

³⁶⁵ Βλ. επίσης Jones 1957, 171.

³⁶⁶ Αιλ. Ποικίλη Ιστορία 6.1.

στις στήλες που έστεκαν κοντά στη Βασίλειο Στοά. Οι συγγραφείς των *ATL* προχώρησαν σε σχετική διόρθωση στο χωρίο του Αιλιανού, προτείνοντας πως αυτό που εννοούσε ήταν πως η Αθήνα εκμίσθωσε μόνο τα ιερά τεμένη, ενώ την υπόλοιπη γη τη μοίρασε κανονικά μεταξύ των κληρούχων.³⁶⁷ Στην πραγματικότητα, το νόημα της μαρτυρίας του Αιλιανού είναι σαφές, στερείται μόνο μίας μικρής διευκρίνισης: οι Αθηναίοι, εννοεί ως κληρούχοι, εκμίσθωσαν τους κλήρους τους στη χώρα των Ιπποβοτών. Το χωρίο αυτό δεν είναι σε καμία περίπτωση προϊόν σύγχυσης που επιδέχεται διόρθωση, ενώ η πληροφορία που καταγράφει δεν είναι καθόλου παράδοξη, καθώς βρίσκει το παράλληλό της στην περίπτωση της κληρουχίας της Λέσβου. Οι κληρούχοι της Λέσβου εκμίσθωσαν τους κλήρους τους στους Λεσβίους, προκειμένου να καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη, έναντι ενός ενοικίου 2 μνων ετησίως για κάθε κλήρο.³⁶⁸ Πιθανότατα, λοιπόν, και οι κληρούχοι της Χαλκίδας εκμίσθωσαν τους κλήρους τους σε γηγενείς Χαλκιδείς, ενώ οι στήλες που κατέγραφαν τους όρους της εκμίσθωσης στις οποίες αναφέρεται ο Αιλιανός πιθανότατα συμπεριλάμβαναν και το συμφωνηθέν ετήσιο ενοίκιο που θα έπρεπε να καταβάλλουν οι Χαλκιδείς και να εισπράττουν οι Αθηναίοι κληρούχοι. Βάσει αυτών, δεν είναι παράξενο πως οι γραμματειακές πηγές, ακόμη και ο ίδιος ο Αιλιανός, δεν καταγράφουν την εγκατάσταση Αθηναίων στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια, σε αντίθεση με την περίπτωση της Ιστιαίας, διότι η εκμίσθωση των κλήρων κατέστησε μία τέτοια ενέργεια περιττή. Οι κληρούχοι ενδέχεται να μην εγκατέλειψαν την Αθήνα, ή να μετέβησαν στην Εύβοια και να εγκαταστάθηκαν εκεί για βραχύ χρονικό διάστημα ή και καθόλου. Μπορεί να μην έλαβε χώρα εγκατάσταση κληρούχων στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια, υπήρξε όμως εγκαθίδρυση κληρουχιών στις περιοχές αυτές, όπως μαρτυρά το χωρίο του Αιλιανού για την περίπτωση της Χαλκίδας. Μία αθηναϊκή κληρουχία συνίστατο από κλήρους, ενώ, όπως αποδεικνύεται, η ύπαρξή της δεν καθοριζόταν από την παραμονή ή μη των κληρούχων στους κλήρους τους. Φαίνεται, λοιπόν, πως οι κληρούχοι της Χαλκίδας και της Ερέτριας είχαν την επιλογή να παραμείνουν στην Αθήνα και να αντλούν από εδώ το εισόδημα που τους απέφεραν οι κλήροι τους, όπως οι κληρούχοι της Λέσβου. Η δυνατότητα αυτή βέβαια δεν πρέπει να ήταν διαθέσιμη για τους κληρούχους της κληρουχίας της Ιστιαίας, η οποία απέκτησε τις δικές της πολιτικές δομές, και προφανώς θα προϋπέθετε την εγκατάσταση και παραμονή των κληρούχων της στη νέα κοινότητα.

³⁶⁷ *ATL* III, 295-6. Βλ. επίσης Moreno 2007, 99 με υποσημ. 108, που συμφώνησε με την ερμηνεία που πρότειναν για το χωρίο.

³⁶⁸ Θουκ. 3.50.2.

Η μαρτυρία του Αιλιανού αφορά αποκλειστικά την εγκαθίδρυση κληρουχίας στη Χαλκίδα, ωστόσο βάσιμα μπορούμε να υποστηρίξουμε πως τα ίδια δεδομένα ίσχυαν και για την Ερέτρια, καθώς οι σχετικές επιγραφές μάς επιτρέπουν να υποθέσουμε πως οι όροι που επιβλήθηκαν στις δύο πόλεις ήταν παρόμοιοι,³⁶⁹ ενώ μετά την εξέγερση της Εύβοιας γνώρισαν αμφότερες τη μείωση των φόρων τους, που έπεσαν στο χαμηλότερο ποσό των 3 τάλαντων.³⁷⁰

Το απόγειο του θεσμού των κληρουχιών και η κατάκτηση της Εύβοιας συνδέθηκε με το όνομα του Περικλή. Οι κωμικοί ποιητές της εποχής ανέφεραν χαρακτηριστικά πως λόγω της πολιτικής του ο λαός, σαν αφηνιασμένο άλογο, δεν ήθελε πια να υπακούει σε κανένα χαλινάρι, αλλά δάγκωνε την Εύβοια και ποδοπατούσε τα νησιά.³⁷¹ Στις Νεφέλες του Αριστοφάνη, η γεωμετρία παρουσιάζεται ως επινόηση δημοκρατική και χρήσιμη (*σόφισμα δημοτικὸν καὶ χρήσιμον*) για τη μέτρηση της κληρουχικής γης, που χρησιμοποιήθηκε από τον λαό και τον Περικλή για τον τεμαχισμό της Εύβοιας.³⁷²

Οι κληρουχίες του Περικλή στον Εύξεινο Πόντο και στην Προποντίδα

Πιθανότατα μετά την εξέγερση της Σάμου και, κατά την ίδια περίοδο, την αποσκίρτηση του Βυζαντίου, και πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, ήτοι περί τα μέσα της δεκαετίας του 430,³⁷³ ο Περικλής ανέλαβε μία μεγαλειώδη εκστρατεία στον Εύξεινο Πόντο, κατά την οποία επέδειξε στοργή προς τις ελληνίδες πόλεις της περιοχής, ενώ στους εκεί βαρβάρους το μέγεθος της δύναμης και το θάρρος των αθηναϊκών δυνάμεων, που κυριεύσαν ολόκληρη τη θάλασσα.³⁷⁴

Μολαταύτα, όχι μόνο η χρονολόγηση, αλλά και η ίδια η ιστορικότητα της εκστρατείας αυτής έχουν αποτελέσει αντικείμενα εκτενών συζητήσεων μεταξύ των σύγχρονων μελετητών. Ο Θουκυδίδης δεν ενέταξε στην αφήγησή του κάποια σχετική αναφορά, ενώ η μόνη γραμματειακή πηγή που θίγει τη συγκεκριμένη εξόρμηση είναι ο

³⁶⁹ IG I³ 39 και IG I³ 40. Βλ. επίσης Meiggs 1999, 566.

³⁷⁰ Η υπόθεση περί εγκατάστασης κληρουχιών σε Χαλκίδα και Ερέτρια μετά την εξέγερση του 446 διχάζει τους μελετητές. Υπέρ: ATL III, 294-7· Jones 1957, 171· Βάρτσος 1972, 92-3· Erxleben 1975, 91· Moreno 2007, 99-100. Κατά: Nesselhauf 1933, 133-40· Βάρτσος 1972, 41 (στο κεφάλαιο της Ερέτριας τάσσεται υπέρ της εγκαθίδρυσης κληρουχιών σε Χαλκίδα και Ερέτρια κατά το 446, στο κεφάλαιο της Χαλκίδας παραδόξως τάσσεται κατά της εγκατάστασης κληρουχίας στη Χαλκίδα κατά το 446)· Balcer 1978, 22· Figueira 1991, 258-60· Meiggs 1999, 180, 566-8· Zelnick-Abramovitz 2004, 332-3· Figueira 2008, 458· Igelbrink 2015, 252-64.

³⁷¹ Πλούτ. Περικλῆς 7.5-6.

³⁷² Αριστοφ. Νεφέλαι στ. 202-13. Βλ. επίσης Moreno 2007, 96-7 με υποσημ. 93. Οι στίχοι αυτοί επίσης υποδεικνύουν πως η Ιστιαία δεν υπήρξε η μοναδική πόλη της Εύβοιας που γνώρισε την εγκατάσταση κληρουχίας στα εδάφη της μετά την καταστολή της εξέγερσης του νησιού το 446.

³⁷³ Βλ. Stadter 1989, 216.

³⁷⁴ Πλούτ. Περικλῆς 20.1.

πολύ μεταγενέστερος Πλούταρχος.³⁷⁵ Βέβαια, ο λεπτομερειακός χαρακτήρας της μαρτυρίας του, σε συνδυασμό με τα ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα, δεν δικαιώνουν τις ενστάσεις ορισμένων ερευνητών αναφορικά με τη γνησιότητα της εκστρατείας.³⁷⁶ Ο Λάμαχος που άφησε πίσω στη Σινώπη ο Περικλής με δεκατρία πλοία ήταν προφανώς το γνωστό ιστορικό πρόσωπο, που μάλιστα όπως φαίνεται είχε αναπτύξει μία ιδιαίτερη εξειδίκευση στον χώρο του Εύξεινου Πόντου, καθώς, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, το 424 ανέλαβε εκεί μία νέα αποστολή, αυτή τη φορά οικονομικής φύσεως και ατυχούς έκβασης.³⁷⁷ Ωστόσο και ο τύραννος της Σινώπης Τιμησίλαος αποδεικνύεται πραγματικό πρόσωπο, διότι ένα αποσπασματικό αλλά λίαν προσεγμένο ψήφισμα που σώζεται από την Ολβία αποδίδει τιμές (πολιτεία, ατέλεια, γης έγκτησις) στον ίδιο και, πιθανόν, στον αδελφό του.³⁷⁸ Αν και η ακριβής χρονολόγηση του ψηφίσματος είναι αμφισβητήσιμη και δεν είναι συνεπώς δυνατόν να εξακριβωθεί αν εκδόθηκε πριν ή μετά την εκδίωξη του Τιμησιλάου και του κύκλου του από τον Λάμαχο, τουλάχιστον επιβεβαιώνει την ιστορικότητα του τυράννου, ενισχύοντας τη μαρτυρία του Πλουτάρχου. Επιπροσθέτως, ένας κατάλογος πεσόντων που χρονολογείται κατά τη δεκαετία του 430 καταγράφει αθηναϊκές απώλειες *έν [Σιν]όπει*.³⁷⁹ Παράλληλα, αρχαιολογικά τεκμήρια από τη Σινώπη, που χρονολογούνται από τις αρχές του 4^{ου} αι., μαρτυρούν την ύπαρξη αθηναϊκής επιρροής, επιβεβαιώνοντας εμμέσως την ιστορικότητα της εγκαθίδρυσης αθηναϊκής κληρουχίας στην πόλη, και της εκστρατείας του Περικλή στον Εύξεινο Πόντο.³⁸⁰ Επιπλέον, υπό την πίεση των συνθηκών του πολέμου, η Αθήνα συμπεριέλαβε στην επανεκτίμηση του φόρου του 425 τουλάχιστον 40 πόλεις της περιοχής του Εύξεινου Πόντου.³⁸¹ Φαίνεται, λοιπόν, πως η Αθήνα πράγματι μετά το πλήγμα της αποσκίρτησης του Βυζαντίου θέλησε να διασφαλίσει την πρόσβασή της στους σιτοβολώνες των ακτών της Μαύρης Θάλασσας. Αξίζει επίσης να αναφερθεί πως το 438/7 αναρρήθηκε στον θρόνο του βασιλείου του Κιμμερίου Βόσπορου, εγκαινιάζοντας μία νέα

³⁷⁵ Πλούτ. *Περικλῆς* 20.1-2. Δεν γνωρίζουμε από ποια πηγή άντλησε τις πληροφορίες αυτές ο Πλούταρχος, αλλά ο Stadter 1989, 217 επισημαίνει ότι ενδεχομένως να ήταν ο Έφορος, παρά τη σιωπή του Διοδώρου.

³⁷⁶ Η Ferrarese 1974, 7-19 υποστήριξε ότι η εκστρατεία αυτή είναι προϊόν της αντιμακεδονικής προπαγάνδας του 4^{ου} αι. Ο Mattingly 1996, 151-7 αμφισβήτησε την ιστορικότητα της εκστρατείας του Λαμάχου στον Εύξεινο Πόντο κατά τη δεκαετία του 430, θεωρώντας πως η εκδίωξη του τυράννου και των ακολούθων του έγινε στο πλαίσιο της αποστολής του Λαμάχου το 424 (Θουκ. 4.75.1-2), αλλά δεν συνοδεύτηκε με εγκαθίδρυση αθηναϊκών εγκαταστάσεων σε Σινώπη, Αμισό, Αστακό.

³⁷⁷ Θουκ. 4.75.1-2. Βλ. επίσης Stadter 1989, 219· Hornblower 1996, 246-7.

³⁷⁸ SEG 31.701 = IG *Dolbia* 5. Βλ. επίσης Stadter 1989, 219· Braund 2005, 83-4.

³⁷⁹ IG I³ 1180, στ. 3 κ.εξ. Βλ. επίσης Stadter 1989, 216-7· Hornblower 1996, 245· Braund 2005, 81.

³⁸⁰ Fedoseev 2002, 189-200.

³⁸¹ IG I³ 71, col. IV, στ. 126 κ.εξ. Βλ. επίσης Stadter 1989, 217· Braund 2005, 84.

δυναστεία, ο Σπάρτακος,³⁸² ο προσεταιρισμός του οποίου θα ήταν μία επωφελής πρωτοβουλία εκ μέρους της Αθήνας.

Σινώπη, περ. μέσα δεκαετίας 430 π.Χ.

Στο πλαίσιο της εκστρατείας του στον Εύξεινο Πόντο και των αγαθοεργιών του απέναντι στις εκεί ελληνίδες πόλεις, ο Περικλής άφησε στους κατοίκους της Σινώπης δεκατρία πλοία και στρατιώτες μαζί με τον Αθηναίο στρατηγό Λάμαχο για την καταπολέμηση του τυράννου της πόλης, του Τιμησιλάου. Μετά την εκδίωξη του τυράννου και των ακολούθων του, ο Περικλής προώθησε ψήφισμα σύμφωνα με το οποίο 600 Αθηναίοι εθελοντές θα έπλεαν στη Σινώπη για να κατοικήσουν εκεί μαζί με τους Σινωπείς, αφού θα μοίραζαν μεταξύ τους τα σπίτια και τη γη που είχαν αφήσει πίσω τους ο Τιμησίλαος και οι συνεργάτες του.³⁸³

Η Σινώπη, αποικία της Μιλήτου που ιδρύθηκε κατά τον 7^ο αι.,³⁸⁴ βρισκόταν σε μία νευραλγική τοποθεσία, στη μέση των νοτίων παραλίων του Εύξεινου Πόντου, και αποτελούσε ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο. Η εσωτερική πολιτική κρίση που προφανώς διερχόταν περί τα μέσα της δεκαετίας του 430 προσέφερε την πολύτιμη ευκαιρία στην Αθήνα να εμφυτεύσει στην περιοχή μία αθηναϊκή εγκατάσταση, οι επιδιώξεις της οποίας δεν πρέπει να ήταν αποκλειστικά αλτρουιστικές. Με την εγκατάσταση αυτή δημιουργήθηκε ένας θύλακας αθηναϊκής παρουσίας και επιρροής, που θα τόνωνε τις εμπορικές επαφές της Αθήνας με τον Εύξεινο Πόντο, και θα εξασφάλιζε την πρόσβαση της στα πλούσια εμπορεύματά του, που δεν περιορίζονταν μονάχα στο σιτάρι.³⁸⁵

Αναφορικά με τον τύπο της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Σινώπη,³⁸⁶ τα χαρακτηριστικά της παραπέμπουν σε κληρουχία. Η σημαντικότερη απόσταση που τη χώριζε από τη μητρόπολη πράγματι δεν συνάδει με τον χαρακτήρα των κληρουχιών, ωστόσο ο προσδιορισμός της ως κληρουχίας φαντάζει ασφαλέστερος, καθότι δεν νοείται η εγκαθίδρυση αποικίας στο έδαφος μίας ήδη υφιστάμενης πόλης,³⁸⁷ οι κάτοικοι της οποίας μάλιστα δεν εκδιώχθηκαν ολοκληρωτικά. Έχει διατυπωθεί η θέση πως οι 600

³⁸² Διόδ. 12.31.1. Βλ. επίσης Gomme 1945, 367-8· Stadter 1989, 217.

³⁸³ Πλούτ. *Περικλής* 20.1-2.

³⁸⁴ Stadter 1989, 218-9.

³⁸⁵ Βλ. Braund 2005, 84.

³⁸⁶ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Σινώπη αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: Jones 1957, 170, 173. Κληρουχία: Moreno 2007, 143, 164-6 με υποσημ. 113· Igelbrink 2015, 313-8.

³⁸⁷ Βλ. Graham 1964, 191: «a colony which became a new Greek state was out of the question when the settlement was on the land of an existing Greek city [...] and there is, in fact, no example of anything but a cleruchy being founded in these circumstances».

Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στη Σινώπη έγιναν πιθανότατα Σινωπείς.³⁸⁸ Κατά την άποψη του γράφοντος είναι αδιανόητο η Αθήνα να έστειλε στη Σινώπη 600 πολίτες της με την προοπτική να αφομοιωθούν και να γίνουν Σινωπείς· στην περίπτωση αυτή δεν θα έπρεπε να γίνεται λόγος για αθηναϊκό αποικισμό, αλλά απλώς για αθηναϊκή μετανάστευση. Η πιο λογική υπόθεση, λοιπόν, είναι πως οι Αθηναίοι της Σινώπης διατήρησαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα στο νέο τους περιβάλλον, και εξυπηρετούσαν από εκεί ως κληρούχοι τα πολιτικά, στρατιωτικά και οικονομικά-εμπορικά συμφέροντα της μακρινής τους πατρίδας.

Αρχαιολογικά ευρήματα από τη Σινώπη που χρονολογούνται από τις αρχές του 4^{ου} αι. υποδεικνύουν την επιρροή που άσκησε η Αθήνα στην πόλη.³⁸⁹

Αμισός, περ. μέσα δεκαετίας 430 π.Χ.

Πιθανόν στο πλαίσιο της εκστρατείας του Περικλή στον Εύξεινο Πόντο εντάσσεται και η αποστολή Αθηναίων εποίκων στην Αμισό, η οποία επίσης βρίσκεται στα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας (σημερινή Σαμψούντα), αλλά ανατολικότερα της Σινώπης. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, που αντλεί ρητά από τον Θεόπομπο, η πόλη υπήρξε αποικία των Μιλησίων, κατόπιν περιέπεσε υπό τον έλεγχο των Καππαδόκων, και, κατά τρίτον, εποικίστηκε από έναν Αθηνοκλή και τους Αθηναίους και μετονομάστηκε σε Πειραιά.³⁹⁰ Η μαρτυρία του Θεοπόμπου επιβεβαιώνεται από νομίσματα της Αμισού του 4^{ου} αι., που προσδιορίζουν την πόλη ως Πειραιά, ενώ ως οπισθότυπο φέρουν την αθηναϊκή γλαύκα.³⁹¹ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο και τον Αππιανό,³⁹² η αθηναϊκή εγκατάσταση στην πόλη χρονολογείται κατά την περίοδο της ακμής της αθηναϊκής θαλασσοκρατίας. Το πειστικότερο πλαίσιο για την ακριβή χρονολόγησή της παρέχει η εκστρατεία της Αθήνας στον Εύξεινο Πόντο περί τα μέσα της δεκαετίας του 430, όταν την εγκατάσταση Αθηναίων πολιτών γνώρισε και η Σινώπη δυτικότερα.

Αναφορικά με τον προσδιορισμό του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αμισό,³⁹³ οι γραμματειακές πηγές αποδεικνύονται ασαφείς. Πιο ακριβής στην ορολογία του, όπως είναι εύλογο, λόγω της μικρότερης χρονολογικής απόστασής του από τον

³⁸⁸ Jones 1957, 170: «The 600 Athenian settlers at Sinope [...] presumably became Sinopians».

³⁸⁹ Fedoseev 2002, 189-200.

³⁹⁰ Στράβ. 12.3.14 (= Θεόπομπ. *FGrHist* 115 F389).

³⁹¹ Head 1911, 496. Βλ. επίσης Meiggs 1999, 198.

³⁹² Πλούτ. *Λούκουλλος* 19.6· Αππ. *Μιθριδάτειος* 83.

³⁹³ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αμισό αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: Jones 1957, 170, 173. Κληρουχία: Moreno 2007, 143, 165 υποσημ. 113· Igelbrink 2015, 310-3.

5^ο αι., υπήρξε ο Θεόπομπος, που αξιοποίησε το ρήμα *ἐποικίζω*,³⁹⁴ καθώς πράγματι οι Αθηναίοι ενίσχυσαν τον πληθυσμό μίας ήδη εγκαθιδρυμένης και κατοικημένης πόλης· εντούτοις, το ρήμα αυτό είναι συμβατό και με τους δύο τύπους αθηναϊκής εγκατάστασης, οπότε δεν διαφωτίζει ιδιαίτερα το ζήτημα. Γνωρίζουμε πως η εγκαθίδρυση μίας αποικίας ήταν συνυφασμένη με τον ρόλο του οικιστή. Ο Θεόπομπος αναφέρει πως η Αμισός εποίκιστηκε από τον Αθηνοκλή και τους Αθηναίους, αλλά η ταύτιση του Αθηνοκλή αυτού με οικιστή είναι ιστορικά αυθαίρετη,³⁹⁵ καθώς δεν του προσδίδεται ένας τέτοιος χαρακτηρισμός, ενώ το ρήμα που χρησιμοποιείται δεν συνάδει με την ερμηνεία αυτή, καθώς υποδηλώνει πως ο αναφερόμενος ήταν απλώς ο αρμόδιος για τον εποίκισμό των Αθηναίων. Ο Πλούταρχος και ο Αρριανός χαρακτήρισαν την Αμισό ως αποικία των Αθηναίων,³⁹⁶ ωστόσο μηδαμινή σημασία έχουν οι μαρτυρίες τους, δεδομένης της συγκεχυμένης ορολογίας ιδίως των ύστερων συγγραφέων. Παράλληλα, όπως προαναφέρθηκε, η εγκατάσταση μίας αποικίας στα εδάφη μίας ήδη εγκαθιδρυμένης και κατοικούμενης πόλης συγκρούεται με τις ελληνικές αποικιστικές πρακτικές.³⁹⁷ Ως εκ τούτου, η Αμισός, από κοινού με τη Σινώπη, θα ήταν ασφαλέστερο να καταλογιστούν μεταξύ των αθηναϊκών κληρουχιών, διότι εναρμονίζονται ιδανικά με τον παρασιτικό τους χαρακτήρα.³⁹⁸

Η μετονομασία της Αμισού σε Πειραιά, όπως επιβεβαιώνεται από νομίσματα που εξέδωσε η πόλη κατά τον 4^ο αι., και η εμφάνιση σε αυτά της γλαύκας, αποτελούν απόλυτη έκφραση της ισχυρής αθηναϊκής επιρροής, η οποία μετέβαλε τον αυτοπροσδιορισμό της ταυτότητας της πόλης. Η εγκατάσταση Αθηναίων στο σημαντικό εμπορικό αυτό κέντρο υπήρξε καταλυτική για την εξέλιξη αυτή.

Αστακός, περ. μέσα δεκαετίας 430 π.Χ.

Με την εκστρατεία του Περικλή στον Εύξεινο Πόντο φαίνεται πως συνδέεται και η εγκατάσταση Αθηναίων εποίκων στην Αστακό, πόλη στα νοτιοανατολικά παράλια της Προποντίδας, στην περιοχή της Βιθυνίας, κοντά στη Χαλκηδόνα και στο στόμιο του

³⁹⁴ Στράβ. 12.3.14: *τρίτον δ' ὑπ' Ἀθηνοκλέους καὶ Ἀθηναίων ἐποικισθεῖσαν Πειραιᾶ μετονομασθῆναι*.

³⁹⁵ Για τον χαρακτηρισμό του Αθηνοκλή ως οικιστή βλ. Mattingly 1996, 154.

³⁹⁶ Πλούτ. *Λούκουλλος* 19.6 (*ἥν δ' ἡ πόλις Ἀθηναίων ἀποικος*)· Αρρ. *Περίπλους Εὐξείνου Πόντου* 22 (*Ἀμισός, πόλις Ἑλληνίς, Ἀθηναίων ἀποικος*).

³⁹⁷ Graham 1964, 191.

³⁹⁸ Ο Igelbrink 2015, 312-3 θεωρεί πως ο στρατιωτικός χαρακτήρας της εκστρατείας παραπέμπει στην εγκατάσταση στην Αμισό κληρουχίας. Αυτό είναι ένα μοτίβο που επαναλαμβάνεται συχνά στην επιχειρηματολογία του για τον προσδιορισμό του τύπου των επιμέρους εγκαταστάσεων. Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί πως ο στρατιωτικός χαρακτήρας μίας εγκατάστασης δεν είναι δηλωτικός της κληρουχικής της φύσης, όπως καταδεικνύει το παράδειγμα της αποικίας της Βρέας.

Θρακικού Βοσπόρου. Σύμφωνα με τον Μέμωνα, η Αστακός υπήρξε αποικία των Μεγαρέων που ιδρύθηκε στα τέλη του 8^{ου} αι.· οι πολλές επιθέσεις από τους γείτονές της και οι συγκρούσεις την εξασθένησαν, αλλά μετά την αποστολή εποίκων από τους Αθηναίους, προκειμένου να ενισχύσουν τους Μεγαρείς, απαλλάχθηκε από τις συμφορές της και γνώρισε μεγάλη δόξα και ισχύ.³⁹⁹ Ο Διόδωρος προβαίνει σε σύντομη σχετική μνεία· παρά την ασάφεια της διατύπωσής του, καθώς παρουσιάζει την εγκατάσταση σαν να ιδρύθηκε για πρώτη φορά από τους Αθηναίους, εντούτοις η αξία της μαρτυρίας του έγκειται στο γεγονός πως τη χρονολογεί στο 435/4.⁴⁰⁰ Η αθηναϊκή εγκατάσταση στην Αστακό απαντά και στο έργο του Στράβωνα, με μία επίσης συγκεκριμένη διατύπωση, προϊόν συγχώνευσης διαφόρων ιστορικών περιόδων.⁴⁰¹

Σύμφωνα με τον Διόδωρο, λοιπόν, η αθηναϊκή εγκατάσταση στην Αστακό χρονολογείται στα μέσα της δεκαετίας του 430, και το πειστικότερο πλαίσιο για την εξόρμηση αυτή παρέχει η εκστρατεία στον Εύξεινο Πόντο. Οι κατάλογοι της εξηκοστής πιθανότατα αποτυπώνουν τη δύσκολη περίοδο των βαρβαρικών δηώσεων και της εξασθένησης που προηγήθηκε της αθηναϊκής αποστολής των εποίκων και την οποία σκιαγραφεί ο Μέμων. Το 450 ο φόρος της Αστακού μειώθηκε από 9.000 σε 1.000 δραχμές,⁴⁰² ενώ μετά το 444/3 η πόλη δεν παρουσιάζεται στους καταλόγους,⁴⁰³ και η απουσία αυτή θα συνεχιστεί και μετά την εγκατάσταση των Αθηναίων. Φαίνεται πως οι βαρβαρικές καταστροφές στην πόλη κατέστησαν την αθηναϊκή ενίσχυση απολύτως απαραίτητη, ενώ ακόμη και μετά την αποστολή των εποίκων η Αθήνα, όπως είναι εύλογο, δεν απαίτησε φόρο. Με μία λιγότερο αλτρουιστική διατύπωση, η κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Αστακός προσέφερε το πρόσχημα για μία αθηναϊκή αποικιστική παρέμβαση στη στρατηγικής σημασίας περιοχή αυτή.

³⁹⁹ Μέμν. FGrHist 434 F12: *Τὴν Ἀστακὸν δὲ Μεγαρέων ὥκισαν ἄποικοι ὀλυμπιάδος ἰσταμένης ἰζ'...* Αὕτη πολλὰς ἐπιθέσεις παρὰ τε τῶν ὁμορουντῶν ὑποστᾶσα καὶ πολέμοις πολλάκις ἐκτρυχωθεῖσα, Ἀθηναίων αὐτὴν μετὰ Μεγαρέας ἐπωκηκόντων ἔληξέ τε τῶν συμφορῶν καὶ ἐπὶ μέγα δόξης καὶ ἰσχύος ἐγένετο.

⁴⁰⁰ Διόδ. 12.34.5: *ἅμα δὲ τούτοις πραττομένοις ἔκτισαν οἱ Ἀθηναῖοι πόλιν ἐν τῇ Προποντίδι τὴν ὀνομαζομένην Ἀστακόν.*

⁴⁰¹ Στράβ. 12.4.2: *ἦν δ' ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ καὶ Ἀστακὸς πόλις, Μεγαρέων κτίσμα καὶ Ἀθηναίων καὶ μετὰ ταῦτα Δοιδαλοῦ, ἀφ' ἧς καὶ ὁ κόλπος ὠνομάσθη.*

⁴⁰² Βλ. ATL III, 288 υποσημ. 68.

⁴⁰³ Βλ. Gomme 1945, 368.

Όσον αφορά τον προσδιορισμό του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αστακό,⁴⁰⁴ η ορολογία που χρησιμοποίησε ο Μέμων αποδεικνύεται ακριβής,⁴⁰⁵ καθώς πράγματι επρόκειτο για αθηναϊκό εποικισμό, οι Αθηναίοι δηλαδή επεδίωξαν την πληθυσμιακή ενίσχυση της ήδη κατοικούμενης αυτής πόλης με την εγκατάσταση εποίκων. Η αποστολή εποίκων βέβαια δεν είναι δηλωτική ενός συγκεκριμένου τύπου εγκατάστασης, ωστόσο, όπως ήδη προαναφέρθηκε, δεν νοείται η εγκαθίδρυση μίας αποικίας στα εδάφη μίας ήδη υφιστάμενης και κατοικούμενης ελληνίδας πόλης, οπότε οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στην Αστακό θα ήταν ασφαλέστερο να θεωρηθούν κληρούχοι. Οι κληρούχοι αυτοί θα συνέβαλλαν στην απόκρουση των βαρβαρικών επιθέσεων,⁴⁰⁶ αλλά και στην αποκατάσταση της ευημερίας στην πόλη, ενώ φυσικά θα υπηρέτούσαν τα συμφέροντα της πατρίδας τους σε μία νευραλγική τοποθεσία στην Προποντίδα, διασφαλίζοντας εκεί την αθηναϊκή παρουσία και επιρροή.

Οι κληρουχίες του Πελοποννησιακού Πολέμου

Αίγινα, 431 π.Χ.

Κατά το καλοκαίρι του 431 οι Αθηναίοι, κατηγορώντας τους πως υπήρξαν από τους κύριους υπαιτίους για την έκρηξη του πολέμου, εξεδίωξαν όλους τους κατοίκους της Αίγινας και εγκατέστησαν στο νησί Αθηναίους.⁴⁰⁷

Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αίγινα αμφισβητείται μεταξύ των μελετητών. Ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει τους Αθηναίους που εγκαταστάθηκαν στο νησί ως *εποίκους* σε δύο διαφορετικές περιστάσεις,⁴⁰⁸ ενώ τους καταλέγει μεταξύ των «*ἀποίκων*» της Αθήνας που συμμετείχαν στο πλευρό της κατά τη Σικελική Εκστρατεία.⁴⁰⁹ Βάσει των συγκεκριμένων χωρίων, και της πεποίθησης πως ο Θουκυδίδης υπήρξε συνεπής στη χρήση της τεχνικής ορολογίας, οι συγγραφείς των *ATL* διατύπωσαν ανεξέταστα τη θέση πως η Αίγινα ήταν αποικία.⁴¹⁰ Εντούτοις, η ασαφής ορολογία του

⁴⁰⁴ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αστακό αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: *ATL* III, 288· Jones 1957, 170. Κληρουχία: Moreno 2007, 143, 165 υποσημ. 113· Igelbrink 2015, 307-10.

⁴⁰⁵ O Gomme 1945, 368 επισημαίνει πως ο Μέμων είχε ως πηγή του τον Νύμφι, τον ιστορικό του 3^{ου} αι. π.Χ.

⁴⁰⁶ Πιθανότατα η Αστακός θα ήταν μία από τις περιπτώσεις που θα είχε στο μυαλό του ο Ισοκράτης στην προσπάθειά του να υπερασπιστεί τον θεσμό των «κληρουχιών» (ο όρος δεν χρησιμοποιείται απαραίτητα με την αυστηρά τεχνική του σημασία): *ὑπὲρ ὧν προσήκει τοὺς εὖ φρονούντας μεγάλην χάριν ἔχειν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς κληρουχίας ἡμῖν ὀνειδίζειν, ἃς ἡμεῖς εἰς τὰς ἐρημουμένας τῶν πόλεων φυλακῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν ἐξεπέμπομεν* (4.107).

⁴⁰⁷ Θουκ. 2.27.1.

⁴⁰⁸ Θουκ. 2.27.1, 8.69.3.

⁴⁰⁹ Θουκ. 7.57.2.

⁴¹⁰ *ATL* III, 288-9 με υποσημ. 69. Βλ. επίσης Ehrenberg 1952, 145-6, που αντικρούει τη θέση τους.

Θουκυδίδη δεν επιτρέπει την εξαγωγή ενός τέτοιου συμπεράσματος. Αρχικά ο όρος *ἔποικοι* δεν συνεπάγεται πως η Αίγινα ήταν αποικία. Ο όρος αυτός με την τεχνική του σημασία δήλωνε τους επιπρόσθετους αποίκους, χωρίς ωστόσο να είναι δηλωτικός ενός συγκεκριμένου είδους εγκατάστασης. Οι έποικοι, σύμφωνα με την επίσημη γλώσσα των επιγραφών, μετεγκαθίσταντο σε μία ήδη υφιστάμενη πόλη, είτε προς πληθυσμιακή ενίσχυσή της (Βρέα, που ήταν αποικία· βλ. IG I³ 46, στ. 30-3), είτε προς αντικατάσταση του εκδιωχθέντα πληθυσμού της (Ποτίδαια, που ήταν κληρουχία· βλ. IG I³ 514, στ. 1 και IG I³ 62, στ. 8). Συνεπώς, ο όρος *ἔποικοι* θα μπορούσε να απαντά για την περίπτωση της Αίγινας ακόμη και στο πλαίσιο της επίσημης ορολογίας μίας επιγραφής, χωρίς ωστόσο να προϋποθέτει πως ήταν αποικία. Παράλληλα, η χρήση του όρου *ἔποικοι* εκ μέρους του Θουκυδίδη για να προσδιορίσει τους Λημνίους, τους Ιμβρίους, τους Αιγινήτες και τους Ιστιαίους στον κατάλογο των συμμετεχόντων στη Σικελική Εκστρατεία δεν αποδεικνύει πως οι κοινότητες αυτές ήταν αποικίες, αλλά πως ο ιστορικός δεν δεσμευόταν από την επίσημη ορολογία της εποχής, όπως αυτή εκφράζεται στις επιγραφές, καθότι μία επιμέρους εξέταση των εγκαταστάσεων αυτών οδηγεί στο συμπέρασμα πως αποτέλεσαν κληρουχίες. Δεδομένου, λοιπόν, πως ο Θουκυδίδης δεν υπήρξε συνεπής στην αποικιστική του ορολογία, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις των συγγραφέων των *ATL*, θα ήταν συνετό να εξεταστούν και τα υπόλοιπα διαθέσιμα δεδομένα για τον προσδιορισμό του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αίγινα.

Σύμφωνα με τον Διόδωρο, οι Αθηναίοι *κατεκληρούχησαν τήν τε Αἴγινα καὶ τήν χάραν*.⁴¹¹ εντούτοις το ρήμα αυτό δεν αποδεικνύει τίποτα, καθότι ο Διόδωρος το χρησιμοποιούσε αδιακρίτως.⁴¹² Ωστόσο και ο Στράβων μάς πληροφορεί σχετικά με την Αίγινα πως *κατεκληρούχησαν τήν νῆσον Ἀθηναῖοι*.⁴¹³ Ο Πλούταρχος αναφέρει πως, μετά την έκρηξη του πολέμου, ο Περικλής προσπαθούσε να ανακουφίσει και να προσελκύσει τον λαό με χρηματικά βοηθήματα και κληρουχίες· για παράδειγμα, έδωξε όλους τους Αιγινήτες και μοίρασε με κλήρο το νησί σε Αθηναίους.⁴¹⁴ Η μαρτυρία του Πλούταρχου συμφωνεί απόλυτα με τις παραδόσεις πως ο Αριστοφάνης και ο πατέρας του Πλάτωνα Αρίστων συγκαταλέγονταν μεταξύ των κληρούχων της Αίγινας,⁴¹⁵ ο κλήρος μάλιστα εξηγεί επαρκώς πώς ευκατάστατοι πολίτες σαν αυτούς κατέληξαν αποδέκτες

⁴¹¹ Διόδ. 12.44.2.

⁴¹² Βλ. Figueira 1991, 55.

⁴¹³ Στράβ. 8.6.16.

⁴¹⁴ Πλούτ. *Περικλῆς* 34.1.

⁴¹⁵ Σχόλιο στο Αριστοφ. *Αχαρνῆς* στ. 652-4 (βλ. Dübner 1877, 19) και Διογ. Λαέρτ. 3.3.

κληρών. Ακόμη και αν οι παραδόσεις πως οι επιφανείς αυτοί Αθηναίοι υπήρξαν κληρούχοι στο νησί ήταν προϊόντα παρανόησης ή επινόησης, δεν θα είχαν προκύψει αν η Αίγινα δεν ήταν κληρουχία.⁴¹⁶

Εντούτοις ακόμη και αν δεν υπήρχαν οι παραπάνω μαρτυρίες που συνηγορούν αποφασιστικά υπέρ της θέσης πως η Αίγινα υπήρξε κληρουχία, το ίδιο συμπέρασμα θα προέκυπτε από τη συνεξέταση των υπόλοιπων δεδομένων. Κατ' αρχάς δεν μαρτυρείται η δράση οικιστή, ενώ το νησί επανδρώθηκε αποκλειστικά από Αθηναίους πολίτες, οι οποίοι αξιοποίησαν έναν προϋπάρχοντα οικιστικό ιστό. Επιπροσθέτως, η εγκατάσταση αποικίας τόσο εγγύς στη μητρόπολη θα ερχόταν σε σύγκρουση με τις μέχρι τότε αποικιστικές πρακτικές της Αθήνας, η οποία άλλωστε θα μπορούσε κάλλιστα να εφαρμόσει για την περίπτωση της Αίγινας το δοκιμασμένο πρότυπο της κληρουχίας της Σαλαμίνας. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως η έντονη συνδρομή των Αθηναίων που εγκαταστάθηκαν στην Αίγινα, των αποκαλούμενων «*Αίγινητῶν*», στα αθηναϊκά στρατιωτικά δρώμενα προσιδιάζει απόλυτα με τα δορυφορικά χαρακτηριστικά των κληρουχιών,⁴¹⁷ και θυμίζει αυτή των κληρούχων της Λήμνου και της Ίμβρου.⁴¹⁸

Με την κατάληψη της νήσου αυτής του Σαρωνικού Κόλπου οι Αθηναίοι πραγματοποίησαν το θέλημα του Περικλή να βγάλουν από τη μέση την Αίγινα που είχε γίνει μια τσίμπλα στο μάτι του Πειραιά.⁴¹⁹ Όπως επισημαίνει ο Θουκυδίδης, η εγγύτητα της Αίγινας με την Πελοπόννησο, η στρατηγική της θέση, ήταν το βασικό κίνητρο για την κατάκτησή της και την επάνδρωσή της με Αθηναίους, προκειμένου να επιτευχθεί ασφάλεια.⁴²⁰ Η Αίγινα απαλλάχθηκε τοιουτοτρόπως από την παρουσία των οχληρών Αιγινητών και μετατράπηκε σε μία αθηναϊκή βάση, δημιουργώντας ένα ανάχωμα που προστάτευε τις ακτές της Αττικής.

Ποτίδαια, 429 π.Χ.

Τον χειμώνα του 430/29 οι Αθηναίοι, ύστερα από δύο και πλέον έτη πολιορκίας που τους είχε κοστίσει 2.000 τάλαντα, υπερκέρασαν την επίμονη αντίσταση των Ποτιδιαίων, που αναγκάστηκαν πλέον να παραδοθούν. Σύμφωνα με τους όρους της

⁴¹⁶ Βλ. Ehrenberg 1952, 145.

⁴¹⁷ Θουκ. 5.74.3, 7.57.2, 8.69.3.

⁴¹⁸ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Αίγινα αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: ATL III, 288-9· Jones 1957, 169, 173· Figueira 1991, 62, 178, 194-5· Figueira 2008, 509. Κληρουχία: Ehrenberg 1952, 145-6, 148· Graham 1964, 172-3, 191· Βάρτσος 1972, 115-9· Igelbrink 2015, 331-9.

⁴¹⁹ Πλούτ. Περικλῆς 8.5: *ἀπομνημονεύεται δ' ὀλίγα παντάπασι· οἶον τὸ τὴν Αἶγιναν ὡς λήμνην τοῦ Πειραιῶς ἀφελεῖν κελεύσας*.

⁴²⁰ Θουκ. 2.27.1.

συνθηκολόγησης, εγκατέλειψαν την πατρίδα τους παίρνοντας μαζί τους παιδιά, γυναίκες και συμμάχους. Οι Αθηναίοι αργότερα έστειλαν εποίκους στην Ποτίδαια για να εγκατασταθούν εκεί.⁴²¹ Ο Διόδωρος επισημαίνει πως το σύνολο των Ποτιδαιατών μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους εγκατέλειψαν την πατρίδα τους, ενώ αναβιβάζει τον αριθμό των Αθηναίων πολιτών που στάλθηκαν στην Ποτίδαια σε 1.000.⁴²²

Η αποσαφήνιση του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ποτίδαια απαιτεί τη συνεξέταση όλων των διαθέσιμων δεδομένων, τα οποία κρίνονται πλέον επαρκή. Αναθηματική επιγραφή από την Αθήνα χαρακτηρίζει τους Αθηναίους που θα αναχωρούσαν για την Ποτίδαια ως εποίκους,⁴²³ ενώ ο ίδιος χαρακτηρισμός τους αποδίδεται και μετά την εγκατάστασή τους σε αυτή, όπως φανερώνει το αθηναϊκό ψήφισμα για τους Αφυταίους.⁴²⁴ Ο Θουκυδίδης παρά τη γενικότερη τάση του να μην δεσμεύεται από την επίσημη ορολογία του αποικισμού —που απαντά σταθερά στις επιγραφές— τυγχάνει και χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο.⁴²⁵ Ο όρος *έποικοι* στην επίσημη γλώσσα των επιγραφών φαίνεται πως προσλαμβάνει τη σημασία των επιπρόσθετων αποίκων, χωρίς ωστόσο να είναι δηλωτικός ενός συγκεκριμένου τύπου αθηναϊκής εγκατάστασης.⁴²⁶ Για παράδειγμα, στο ψήφισμα για τη Βρέα ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει μία ομάδα Αθηναίων που θα μετέβαιναν σε μία ήδη εγκαθιδρυμένη εγκατάσταση προκειμένου να την ενισχύσουν πληθυσμιακά,⁴²⁷ ενώ στην περίπτωση της Ποτίδαιας φαίνεται πως χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει ένα σώμα Αθηναίων που εγκαταστάθηκαν σε μία ήδη υφιστάμενη πόλη προκειμένου να αντικαταστήσουν τον εκδιωχθέντα πληθυσμό της.⁴²⁸ Η ασαφής ορολογία του μεταγενέστερου Διοδώρου επίσης δεν συμβάλλει σε έναν ασφαλή προσδιορισμό του είδους της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ποτίδαια. Σύμφωνα με τον Διόδωρο, οι Αθηναίοι *τήν τε πόλιν καί τήν χώραν κατεκλήρουχσαν*,⁴²⁹ αλλά το ρήμα αυτό είναι ιδιαίτερα προσφιλές στον Διόδωρο, ο οποίος καταλήγει να το χρησιμοποιεί ακόμη και για περιπτώσεις αδιαμφισβήτητων αποικιών.⁴³⁰

⁴²¹ Θουκ. 2.70.1-4.

⁴²² Διόδ. 12.46.7.

⁴²³ IG I³ 514, στ. 1-2: *έποίκον / ές Ποτειδαιαν*. Βλ. επίσης ML 66.

⁴²⁴ IG I³ 62, στ. 7-9: *τόν [δέ έρκον, όν / ώ]μοσαν Αφυταϊό[ι τ]οῖς έποίκοι[ς] τ[οῖς] έμ Ποτειδαία[ι και Άθηναι[ί]οις*.

⁴²⁵ Θουκ. 2.70.4: *καί ύστερον έποίκους έπεμψαν έαυτών ές τήν Ποτειδαιαν καί κατώκισαν*.

⁴²⁶ Βλ. Smarczyk 1990, 127.

⁴²⁷ IG I³ 46, στ. 30-3.

⁴²⁸ Βλ. επίσης Casevitz 1985, 157: «Habitants supplémentaires, les *epoikoi* sont en particulier des habitants *remplaçant* la population d'une cité dépeuplée : tels sont les colons envoyés en 429 à Potidée [...] : ce sont des clérrouques [...]».

⁴²⁹ Διόδ. 12.46.7.

⁴³⁰ Βλ. Διόδ. 11.70.5 που χρησιμοποιεί τον όρο για την αποικία στις Εννέα Οδούς.

Η Ποτίδαια μετά την εγκατάσταση των Αθηναίων δεν επρόκειτο να καταβάλει ξανά φόρο,⁴³¹ εντούτοις αυτό δεν αποτελεί κριτήριο προκειμένου να τη χαρακτηρίσουμε ως κληρουχία, καθώς ούτε οι αθηναϊκές αποικίες που εγκαθιδρύθηκαν μετά τη σύσταση της συμμαχίας κατέβαλλαν φόρο.⁴³²

Τα δεδομένα που έχουν εξεταστεί μέχρι το σημείο αυτό για τη διαλεύκανση της φύσης της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ποτίδαια είναι αμφίσημα, και το ιστορικό σκηνικό θα παρέμενε νεφελώδες αν οι Αθηναίοι της πόλης δεν είχαν αφήσει πίσω τους τα ίχνη της δράσης τους, ή για την ακρίβεια της ταφής τους. Επιτύμβιες επιγραφές Αθηναίων από την Ποτίδαια που φέρουν τα δημοτικά τους επιβεβαιώνουν τη διατήρηση των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων εκ μέρους τους και οδηγούν στην ταύτισή τους με κληρούχους.⁴³³ Οι πολιτικές συνυποδηλώσεις ενός αθηναϊκού δημοτικού ήταν προφανείς,⁴³⁴ ενώ δεν νοείται οι πολίτες μίας αυτόνομης αποικίας να διατηρούν ή να υιοθετούν τους δήμους της μητρόπολής τους. Αλλά ακόμη και αν οι επιτύμβιες αυτές επιγραφές δεν είχαν ανευρεθεί, τα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ποτίδαια υποδεικνύουν οπωσδήποτε την κληρουχική της φύση. Η Ποτίδαια επανδρώθηκε αμιγώς από Αθηναίους πολίτες, οι οποίοι αξιοποίησαν έναν προϋπάρχοντα οικιστικό ιστό, χωρίς να μαρτυρείται η δράση οικιστή.⁴³⁵

Η Ποτίδαια έκειτο σε μία στρατηγική θέση στον αυχένα της χερσονήσου της Παλλήνης, η κατάληψη της οποίας δεν θα επέτρεπε μόνο τη στενή επιτήρηση των απειθών κατά την περίοδο εκείνη συμμάχων της Αθήνας στην ευρύτερη περιοχή, αλλά θα οδηγούσε και στη διασφάλιση εμπορικών οδών στο Βόρειο Αιγαίο. Παράλληλα, η πόλη θα λειτουργούσε ως μία ιδανικά τοποθετημένη αθηναϊκή στρατιωτική βάση. Η Αθήνα είχε εκδηλώσει το ενδιαφέρον της για την περιοχή αυτή της Χαλκιδικής ήδη ενωρίτερα, με την απόφασή της να εγκαταστήσει αποικία στη Βρέα,⁴³⁶ η οποία, ενδεχομένως,

⁴³¹ *ATL* III, 289.

⁴³² *ATL* III, 286.

⁴³³ Βλ. *IG* I³ 1510, *IG* I³ 1511, *IG* I³ 1512, *IG* I³ 1513, *IG* I³ 1515, *SEG* 46.790. Βλ. επίσης Robinson 1938, 58-9· Ρωμιοπούλου 1974, 190-8· Σισμανίδης 1998, 264.

⁴³⁴ Βλ. Graham 1963, 128: «[...] a deme was an existing part of Attica, and Athenian citizenship was based on membership of a deme, so that it may be said that a man's character as an Athenian citizen was expressed in his Athenian demotic».

⁴³⁵ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στην Ποτίδαια αμφισβητείται μεταξύ των σύγχρονων μελετητών (η πλειονότητα αυτών που υποστηρίζουν πως ήταν αποικία δεν φαίνεται να λαμβάνει υπόψη τις επιτύμβιες επιγραφές με τα αθηναϊκά δημοτικά). Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: *ATL* III, 289· Ehrenberg 1952, 146· Jones 1957, 169-70, 173· Graham 1964, 191· Figueira 1991, 195· Figueira 2008, 440. Κληρουχία: Βάρτσος 1972, 122-3· Casevitz 1985, 157· Igelbrink 2015, 339-46.

⁴³⁶ Η απόσταση μεταξύ Βρέας και Ποτίδαιας ήταν μόνο 14 χιλιόμετρα, βλ. Psoma 2016, 56.

αποτελέσει έναν από τους παράγοντες που συνέβαλαν στην εκτράχυνση των σχέσεών της με τους εκεί συμμάχους της.

Η στρατηγική σπουδαιότητα της Ποτίδαιας καταδεικνύεται από την αιφνιδιαστική απόπειρα του Σπαρτιάτη Βρασίδα να καταλάβει την πόλη τον χειμώνα του 423/2, η οποία ωστόσο γρήγορα αποσοβήθηκε.⁴³⁷ Οι Αθηναίοι έμελλαν να διατηρήσουν την Ποτίδαια μέχρι το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Λέσβος, 427 π.Χ.

Οι Αθηναίοι το 427, μετά την καταστολή της εξέγερσης της Λέσβου, τη δραματική αμφιταλάντευσή τους αναφορικά με την τύχη των κατοίκων της Μυτιλήνης και τη θανάτωση εν τέλει μόνο των πρωταίων της αποστασίας, αποφάσισαν να μην επιβάλουν φόρο στις πόλεις της Λέσβου, αλλά τεμάχισαν τα εδάφη της, εκτός από αυτά της πιστής Μήθυμνας, σε 3.000 κλήρους, εκ των οποίων οι 300 αποδόθηκαν ως ιεροί στους θεούς, ενώ οι υπόλοιποι 2.700 μοιράστηκαν με κλήρο σε Αθηναίους κληρούχους, που τους έστειλαν στο νησί. Οι Λέσβιοι, κατόπιν σχετικής συμφωνίας, ανέλαβαν να καταβάλλουν στους κληρούχους ένα ενοίκιο 2 μνων ετησίως για κάθε κλήρο και να καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη.⁴³⁸

Έχει παρατηρηθεί πως το συμφωνηθέν ενοίκιο που θα πλήρωναν οι Λέσβιοι ήταν σχετικά χαμηλό, δεδομένης της έκτασης και της γονιμότητας των κλήρων στο νησί.⁴³⁹ Παράλληλα, έχει διατυπωθεί η θέση πως το καθεστώς πολλών από τους γηγενείς ενδέχεται να μην μεταβλήθηκε ιδιαίτερα μετά την αποστασία της Λέσβου, αν υποθέσουμε πως οι πάνω από 1.000 ολιγαρχικοί υποκινητές της εξέγερσης που εκτελέστηκαν⁴⁴⁰ κατείχαν μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία που την εκμίσθωναν στους συντοπίτες τους.⁴⁴¹

Τους κληρούχους της Μυτιλήνης και τη σχέση τους με τους γηγενείς αφορά ένα σωζόμενο αθηναϊκό ψήφισμα, το οποίο εντούτοις επιβιώνει σε άκρως αποσπασματική μορφή.⁴⁴² Λόγω των αναφορών στους κληρούχους,⁴⁴³ η επιγραφή μπορεί να χρονολογηθεί μετά το 427, αλλά ο ακριβής χρονολογικός προσδιορισμός της είναι αμφισβητούμενος και εναπόκειται στην ερμηνεία που της αποδίδει ο εκάστοτε μελετητής. Η επιγραφή είναι λίαν ακρωτηριασμένη και η πλήρης αποκατάσταση του κειμένου της

⁴³⁷ Θουκ. 4.135.1-2.

⁴³⁸ Θουκ. 3.50.2. Πρβλ. Αντιφ. 5.77.

⁴³⁹ Brunt 1966, 82. Βλ. επίσης Gomme 1956, 326-7.

⁴⁴⁰ Θουκ. 3.50.1.

⁴⁴¹ Brunt 1966, 82. Βλ. επίσης Figueira 1991, 196.

⁴⁴² IG I³ 66. Για την επιγραφή αυτή βλ. κυρίως Brunt 1966, 82-4· Βάρτσος 1972, 133-6.

⁴⁴³ IG I³ 66, στ. 17, 25.

καθίσταται επισφαλές εγχείρημα. Μολαταύτα, φαίνεται πως σύμφωνα με το ψήφισμα οι Αθηναίοι παραχωρούν στους Μυτιληναίους αυτονομία,⁴⁴⁴ ενώ τους επιστρέφουν πίσω τη γη τους.⁴⁴⁵ Δεν γνωρίζουμε πού ακριβώς θα έγκειτο η αυτονομία αυτή, ωστόσο μπορούμε με σχετική βεβαιότητα να υποθέσουμε πως τη *γῆς ἀνταπόδο[σιν]* θα συνόδευσε κάποιο τίμημα, η καταβολή δηλαδή του ενοικίου των 2 μνων για κάθε κλήρο στην οποία αναφέρεται ο Θουκυδίδης. Φαίνεται πως ο ιστορικός έχει συμπυκνώσει στην αφήγησή του τον διακανονισμό που αποτυπώνει η αποσπασματική επιγραφή.⁴⁴⁶ Οι Αθηναίοι κληρούχοι, δηλαδή, στάλθηκαν στη Λέσβο και μετά από κάποιο διάστημα η Αθήνα αποφάσισε να επιστρέψει στους γηγενείς τη γη τους προκειμένου να την καλλιεργούν οι ίδιοι, με αντάλλαγμα βέβαια το ενοίκιο των δύο μνων ετησίως για κάθε κλήρο. Η διάρκεια παραμονής, εντούτοις, των Αθηναίων κληρούχων στο νησί αποτελεί ζήτημα αμφιλεγόμενο.⁴⁴⁷ Είναι αξιοσημείωτο πάντως ότι όταν κατά τα έτη 424 και 412 οι στρατιωτικές εξελίξεις στη Λέσβο απαιτούσαν από τους κληρούχους να κάνουν την παρουσία τους αισθητή, αυτοί απουσιάζουν παντελώς από την αφήγηση του Θουκυδίδα,⁴⁴⁸ συνεπώς βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί πως θα πρέπει να είχαν εγκαταλείψει το νησί κάποια στιγμή πριν από το 424. Η πιο εύλογη υπόθεση είναι η αποχώρησή τους να μην χρονολογείται πολύ μετά την άφιξή τους.⁴⁴⁹ Η Αθήνα το 427 αντιμετώπιζε τις συνέπειες του λοιμού,⁴⁵⁰ και της συνεπακόλουθης έλλειψης ανθρώπινου δυναμικού,⁴⁵¹ και ως εκ τούτου η διατήρηση ενός σώματος 2.700 ανδρών στη Λέσβο θα ήταν τουλάχιστον άσκοπη, σε ένα μέτωπο μάλιστα που είχε διευθετηθεί, οι υπαίτιοι εκκαθαριστεί, και ο λαός της Λέσβου παραδειγματιστεί. Είναι λογικό η Αθήνα να επιδίωξε την επιστροφή των πολιτών της το ταχύτερο δυνατό, και όταν η κατάσταση σταθεροποιήθηκε στη Λέσβο, και το φιλικό κλίμα που αποπνέει το ψήφισμα εδραιώθηκε, συνήψε συμφωνία με τους γηγενείς σύμφωνα με την οποία θα τους αποδίδονταν τα εδάφη τους για να αναλάβουν οι ίδιοι την καλλιέργειά τους, με αντίτιμο ωστόσο την καταβολή του ενοικίου, ώστε να αποδεσμευτούν οι κληρούχοι της. Βάσει των παραπάνω, το

⁴⁴⁴ IG I³ 66, στ. 11-2.

⁴⁴⁵ IG I³ 66, στ. 10-1, 18, 25-6.

⁴⁴⁶ Βλ. επίσης Brunt 1966, 83-4· Gauthier 1966, 85· Igelbrink 2015, 67-8.

⁴⁴⁷ Ο Brunt 1966, 83 εικάζει πως οι κληρούχοι της Λέσβου επέστρεψαν στην Αθήνα μετά την αιχμαλώτιση των Σπαρτιατών στη Σφακτηρία το 425· ο Gauthier 1966, 86 υποστηρίζει πως παρέμειναν στη Λέσβο ως φρουρά μέχρι το 406· ο Meiggs 1999, 262 πιθανολογεί πως ανακλήθηκαν στην Αθήνα το 424· ο Igelbrink 2015, 355 θεωρεί πως αποσύρθηκαν μεταξύ 424 και 411.

⁴⁴⁸ Θουκ. 4.52 και 75.1 (424 π.Χ.)· 8.22 (412 π.Χ.).

⁴⁴⁹ Πρβλ. Igelbrink 2015, 454.

⁴⁵⁰ Βλ. Θουκ. 3.87.1-3.

⁴⁵¹ Βλ. Θουκ. 3.16.1 και 18.3-4.

αποσπασματικό ψήφισμα που καταγράφει μέρος της διευθέτησης αυτής θα μπορούσε να χρονολογηθεί ενωρίς, κατά το έτος 427/6.⁴⁵²

Οι κλήροι, λοιπόν, της κληρουχίας της Λέσβου αποδόθηκαν προς καλλιέργεια στους γηγενείς, με αντάλλαγμα την καταβολή ενοικίου. Ο διακανονισμός αυτός προφανώς επέτρεψε την αποχώρηση των 2.700 κληρούχων προκειμένου να συνδράμουν στρατιωτικά την Αθήνα στα ανοικτά μέτωπα του Πελοποννησιακού Πολέμου. Το γεγονός, εντούτοις, πως η Αθήνα παραχώρησε προς καλλιέργεια τους κλήρους στους γηγενείς δεν συνεπάγεται πως απεμπόλησε, όπως ενίοτε έχει υποστηριχθεί,⁴⁵³ την κληρουχία της Λέσβου. Μία κληρουχία συγκροτείται από κλήρους που ανήκαν στο αθηναϊκό κράτος, ανεξάρτητα από το ποιοι τους καλλιεργούσαν, ή αν οι Αθηναίοι κληρούχοι στους οποίους αποδόθηκαν παρέμεναν ή όχι σε αυτούς.

Μήλος, 416/5 π.Χ.

Κατά τον χειμώνα του έτους 416/5 οι Αθηναίοι ύστερα από πεισματώδη πολιορκία κυριεύσαν τη Μήλο, και αφού θανάτωσαν όσους ενήλικες άρρενες έπεσαν στα χέρια τους και ανδραπόδισαν τα παιδιά και τις γυναίκες, έστειλαν αργότερα 500 Αθηναίους για να εγκατασταθούν στο νησί.⁴⁵⁴ Ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει τους Αθηναίους αυτούς ως *αποίκους*, όρος που έχει παρασύρει αρκετούς σύγχρονους μελετητές να καταλέξουν τη Μήλο μεταξύ των αποικιών της Αθήνας.⁴⁵⁵ Επειδή, ωστόσο, ο Θουκυδίδης δεν υπήρξε συνεπής στη χρήση της τεχνικής ορολογίας του αποικισμού,⁴⁵⁶ θα πρέπει να συνεξεταστούν και τα υπόλοιπα διαθέσιμα δεδομένα για τον προσδιορισμό του τύπου της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Μήλο.

Ο Graham διατύπωσε τη θέση πως ο ακριβής προσδιορισμός του αριθμού των αποσταλέντων παραπέμπει σε κληρουχία, διότι ο Πλούταρχος σε σχετικό χωρίο παραθέτει ακριβείς αριθμούς για εγκαταστάσεις που ήταν πιθανότατα κληρουχίες,⁴⁵⁷ ενώ τέτοιου είδους ακριβείς αριθμοί δεν παρατίθενται για καμία αδιαφιλονίκητη αθηναϊκή αποικία.⁴⁵⁸ Ο Θουκυδίδης καταγράφει τον αριθμό 10.000 για τους αποίκους που

⁴⁵² Οι περισσότεροι μελετητές τοποθετούν το ψήφισμα στο έτος 427/6, ωστόσο συνοδεύουν τη χρονολόγηση αυτή με διαφορετικές ερμηνείες. Για τη χρονολόγηση της επιγραφής κατά το 427/6 βλ. Gauthier 1966, 85· IG I³ 66· Igelbrink 2015, 67-8.

⁴⁵³ Figueira 1991, 185· Zelnick-Abramovitz 2004, 331· Figueira 2008, 438.

⁴⁵⁴ Θουκ. 5.116.3-4.

⁴⁵⁵ Βλ. ATL III, 289, 294, και, παραδόξως, Ehrenberg 1952, 146.

⁴⁵⁶ Βλ. Ehrenberg 1952.

⁴⁵⁷ Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

⁴⁵⁸ Graham 1964, 173 με υποσημ. 6.

έστειλαν οι Αθηναίοι για τον αποικισμό των Εννέα Οδών,⁴⁵⁹ εντούτοις ο Graham προβάλλει το αντεπιχείρημα πως ο αριθμός αυτός δεν χαρακτηρίζεται από την ίδια ακρίβεια,⁴⁶⁰ σε σχέση για παράδειγμα με το 250 για τους κληρούχους της Άνδρου, το 500 για τους κληρούχους της Νάξου, και το 1.000 για τους κληρούχους της Χερσονήσου.⁴⁶¹ Η παρατήρηση του Graham είναι γόνιμη, ωστόσο αποτελεί απλά μία ένδειξη που δεν αποδεικνύει τίποτα αναφορικά με τον τύπο της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Μήλο.

Στο συμπέρασμα πως η Μήλος αποτέλεσε κληρουχία μάς οδηγεί αναπόδραστα μία επιγραφική μαρτυρία από το νησί. Στη Μήλο ανευρέθηκε επιτύμβια στήλη η οποία χρονολογείται κατά την περίοδο της αθηναϊκής κατοχής του νησιού και καταγράφει το αθηναϊκό δημοτικό του θανόντος,⁴⁶² επιβεβαιώνοντας πως ήταν φορέας των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων. Αν πράγματι είχε εγκατασταθεί στη Μήλο αποικία οι πολίτες της δεν θα συντηρούσαν και εξέφραζαν μία αθηναϊκή πολιτική ταυτότητα, αλλά θα είχαν συγκροτήσει μία αυτόνομη κοινότητα, η οποία θα απένειμε στα μέλη της τα δικά της πολιτικά δικαιώματα. Μολαταύτα, ο ιδιότυπος χαρακτήρας της συγκεκριμένης επιγραφής παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στην ενεπίγραφη επιφάνειά της αναγράφεται το όνομα του νεκρού, Επόνφης (*Ἐπόνφης*), ο οποίος χαρακτηρίζεται ως *Ἀθηναῖος*, ενώ κατόπιν προσδιορίζεται η φυλή του (*Πανδιονίδος*), και ο δήμος του (*Κυθέρριος*).⁴⁶³ Η τυπολογία που χρησιμοποιείται είναι ιδιάζουσα, καθώς σε μία επιτύμβια επιγραφή ένας Αθηναίος δεν συνηθίζεται να χαρακτηρίζεται ως τέτοιος, αλλά το όνομά του συνοδεύεται από το όνομα του πατέρα του και του δήμου του, με το δημοτικό να είναι αρκετό για να δηλώσει την ιδιότητα του Αθηναίου και τη φυλή στην οποία ανήκε.⁴⁶⁴ Η ερμηνεία που δίνεται για να εξηγηθεί η παράξενη αυτή περίπτωση είναι πως ο Επόνφης ήταν Μήλιος, καθώς η μορφή του ονόματός του ομοιάζει με αυτή του γνωστού μηλιακού ονόματος Κλιόνφας, ο οποίος προφανώς γλύτωσε από τις σφαγές, πιθανολογείται λόγω προδοσίας, για την οποία κάνει λόγο και ο Θουκυδίδης,⁴⁶⁵ και χάρις σε αυτή του επέτρεψαν να παραμείνει στη Μήλο και να διατηρήσει την περιουσία του, αλλά για να καταστεί κάτι τέτοιο εφικτό, εφόσον η Μήλος ήταν κληρουχία, έπρεπε να γίνει

⁴⁵⁹ Θουκ. 1.100.3 και 4.102.2.

⁴⁶⁰ Graham 1964, 173 υποσημ. 6.

⁴⁶¹ Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

⁴⁶² IG I³ 1505, στ. 1-5: *Ἐπόνφης / Ἀθηναῖος / Πανδιονίδος / φυλῆς / Κυθέρριος*. Για την επιγραφή βλ. Homolle 1877, 45· Hiller στο IG XII 3, 1187· Graham 1964, 173-4· Igelbrink 2015, 377-8.

⁴⁶³ Για τους δήμους της Αττικής βλ. Whitehead 1986.

⁴⁶⁴ Homolle 1877, 45.

⁴⁶⁵ Θουκ. 5.116.3: *γενομένης καὶ προδοσίας τινός*.

Αθηναίος πολίτης, όπως και έγινε.⁴⁶⁶ Όποιες και να είναι οι λεπτομέρειες της υπόθεσης, το γεγονός παραμένει πως η αθηναϊκή εγκατάσταση στη Μήλο δεν συγκρότησε μία αυτόνομη κοινότητα, και δεν σφυρηλάτησε για τους πολίτες της μία ανεξάρτητη πολιτική ταυτότητα, αλλά το νησί αποτέλεσε προέκταση του αθηναϊκού κράτους, μετατράπηκε δηλαδή σε κληρουχία.

Αλλά ακόμη και αν δεν διαθέταμε την παραπάνω σημαντική επιγραφική μαρτυρία, ο κληρουχικός χαρακτήρας της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Μήλο θα αναδύοταν από την εξέταση των χαρακτηριστικών της, καθώς η Μήλος επανδρώθηκε αποκλειστικά από Αθηναίους, οι οποίοι αξιοποίησαν έναν προϋπάρχοντα οικιστικό ιστό, χωρίς να μαρτυρείται η δράση οικιστή.⁴⁶⁷

Υπάρχει και ένα ακόμη στοιχείο που ενδεχομένως να συνιστά ένδειξη πως η Μήλος ήταν κληρουχία. Στην υποτιθέμενη ομιλία του Γυλίππου υπέρ της θανάτωσης των Αθηναίων αιχμαλώτων της Σικελικής Εκστρατείας (415–413 π.Χ.) που παραδίδει ο Διόδωρος διαβάζουμε πως οι Αθηναίοι *τὴν... Σικελίαν ἐπεθύμησαν κατακληρουχῆσαι, τοὺς ἐνοικοῦντας ἔξανδραποδισάμενοι*.⁴⁶⁸ Η ιστορικά αβάσιμη αυτή κατηγορία ίσως να αποτελεί έμμεση αναφορά στην αθηναϊκή μεταχείριση της Μήλου, η οποία έλαβε χώρα κατά τον χειμώνα του 416/5, λίγους μήνες δηλαδή πριν από τον απόπλου των Αθηναίων για τη Σικελία. Ο Διόδωρος έτρεφε μία ιδιαίτερη αδυναμία για το ρήμα *κατακληρουχέω*, αλλά ίσως το συγκεκριμένο απόσπασμα να απηχεί το περιεχόμενο μίας νηφαλιότερης ως προς αυτό το ζήτημα πηγής.

Βάσει της αφήγησης του Θουκυδίδη, οι Αθηναίοι κληρούχοι της Μήλου δεν φαίνεται να εκπλήρωσαν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις απέναντι στην Αθήνα, όπως μαρτυρείται δηλαδή για τις κληρουχίες της Λήμνου, της Ίμβρου, της Αίγινας και της Ιστιαίας. Το φαινόμενο αυτό θα μπορούσε να εξηγηθεί από τον περιορισμένο αριθμό των 500 Αθηναίων κληρούχων που στάλθηκαν στη Μήλο, ή από τη στρατηγική θέση του νησιού που θα επέβαλλε τη σταθερή παραμονή τους εκεί, ή απλώς από το γεγονός πως η αφήγηση του Θουκυδίδη κλείνει λίγα χρόνια μετά την εγκατάστασή τους, οπότε η απουσία σχετικής αναφοράς είναι συμπτωματική.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Βλ. Hiller στο *IG XII 3*, 1187· Graham 1964, 173-4· Igelbrink 2015, 378.

⁴⁶⁷ Ο τύπος της αθηναϊκής εγκατάστασης στη Μήλο αμφισβητείται. Βλ. ενδεικτικά τα κάτωθι. Αποικία: *ATL III*, 289, 294· Ehrenberg 1952, 146· Jones 1957, 169-70, 173· Figueira 1991, 195· Figueira 2008, 440, 510. Κληρουχία: Graham 1964, 172-4, 191· Βάρτσος 1972, 141-5· Moreno 2007, 142, 317· Moreno 2009, 215· Igelbrink 2015, 377-8.

⁴⁶⁸ Διόδ. 13.30.1.

⁴⁶⁹ Βλ. επίσης Figueira 1991, 179.

Με την κατάληψη της Μήλου η Αθήνα συγκρότησε μία αθηναϊκή βάση στο νευραλγικό αυτό σημείο των νοτιοδυτικών Κυκλάδων, από το οποίο ήταν δυνατόν να ελέγχεται η θαλάσσια κυκλοφορία της ευρύτερης περιοχής και να εξασφαλίζονται εμπορικές οδοί. Η Μήλος, επίσης, διέθετε σημαντικό μεταλλευτικό πλούτο.

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΠΤΥΧΕΣ
ΤΗΣ ΑΠΟΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

Οι κληρούχοι ως εξ αποστάσεως εκμισθωτές των κλήρων τους

Μία πεποίθηση που κυριαρχεί στους κόλπους των σύγχρονων μελετητών είναι πως οι κληρούχοι επιτελούσαν χρέη φρουρών στους τόπους στους οποίους στέλνονταν. Στο συμπέρασμα αυτό, άλλωστε, οδηγούν οι σχετικές μαρτυρίες του Ισοκράτη και του Πλουτάρχου.⁴⁷⁰ Ο Jones αντιτάχθηκε στην παραδοσιακή αυτή θέση, υποστήριξε πως στην πραγματικότητα δεν υπάρχει κανένα σαφές στοιχείο που να αποδεικνύει τη μετάβαση ή διαμονή Αθηναίων κληρούχων στους κλήρους τους κατά τη διάρκεια της ύπαρξης της Συμμαχίας της Δήλου, απορρίπτοντας ακόμη και τη μαρτυρία του Θουκυδίδη πως οι Αθηναίοι *ἀπέπεμψαν* κληρούχους στη Λέσβο,⁴⁷¹ και πρότεινε πως οι κληρούχοι κατά κανόνα παρέμεναν στην Αθήνα, απ' όπου αντλούσαν το εισόδημα από την εκμίσθωση του κλήρου τους, το οποίο τους εξασφάλιζε την ένταξη στην οπλιτική τάξη.⁴⁷²

Η θεωρία που διατύπωσε ο Jones είναι γόνιμη, εντούτοις τα δογματικά της στοιχεία δεν δημιουργήσαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου να μεταπείσει τους μελετητές.⁴⁷³ Κατ' αρχάς, πράγματι η περίπτωση της κληρουχίας της Λέσβου καταδεικνύει πως οι κληρούχοι μπορούσαν να μετατραπούν σε εκμισθωτές των κλήρων τους,⁴⁷⁴ λαμβάνοντας από αυτούς ένα ετήσιο εισόδημα που τους εξασφάλιζε *ipso facto* την ένταξη ή παραμονή στην οπλιτική τάξη. Ωστόσο, η θέση του πως οι Αθηναίοι κληρούχοι δεν μετέβαιναν ή δεν εγκαθίσταντο στις κληρουχίες τους μπορεί να απορριφθεί χωρίς ενδοιασμούς, καθώς δεν συμμορφώνεται με τα υπάρχοντα δεδομένα. Η μαρτυρία του Θουκυδίδη για την αποστολή των κληρούχων στη Λέσβο είναι σαφής και αδιαμφισβήτητη,⁴⁷⁵ ενώ και ο Ισοκράτης κάνει λόγο για αποστολή κληρουχιών εκ μέρους της Αθήνας.⁴⁷⁶ Παράλληλα, η θέση αυτή του Jones προϋποθέτει πως η Λήμνος, η Ίμβρος, η Ιστιαία, η Αίγινα, η Ποτίδαια, και η Μήλος, οι οποίες με βεβαιότητα γνώρισαν

⁴⁷⁰ Ισοκρ. 4.107· Πλούτ. *Περικλῆς* 11.5.

⁴⁷¹ Θουκ. 3.50.2.

⁴⁷² Jones 1957, 174-7.

⁴⁷³ Για την υποδοχή της θέσης του Jones βλ. Gomme 1959, 61, 64 (αρνητική στάση)· Graham 1964, 180-1 (ανάμεικτη στάση)· Brunt 1966, 81-4 (ανάμεικτη στάση)· Meiggs 1999, 261 (αρνητική στάση)· Moreno 2007, 93-6 με υποσημ. 90 (θετική στάση)· Moreno 2009, 213 (θετική στάση)· Igelbrink 2015, 354-5, 452-3 (αρνητική στάση).

⁴⁷⁴ Θουκ. 3.50.2.

⁴⁷⁵ Θουκ. 3.50.2: *κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν*.

⁴⁷⁶ Ισοκρ. 4.107: *τάς κληρουχίας... ἃς ἡμεῖς... ἐξέπέμπομεν*.

την εγκατάσταση Αθηναίων, ήταν αποικίες, ενώ στην πραγματικότητα μπορούμε με σχετική ασφάλεια να τις εντάξουμε πλέον μεταξύ των αθηναϊκών κληρουχιών. Το συμπέρασμα πως οι Αθηναίοι κληρούχοι μπορούσαν να εγκατασταθούν στις κληρουχίες τους επιβεβαιώνει και το μοναδικό σωζόμενο απόσπασμα από τον κατά τα άλλα άγνωστο λόγο του Αντιφώντα *Περὶ ἀνδραποδισμοῦ*, στον οποίον ο ομιλητής διατυπώνει: *ἐπειδὴ γὰρ ἀπωκίσθην Ἀθήναζε καὶ ἀπηλλάγην τῆς κληρουχίας*.⁴⁷⁷

Παρ' ὅλ' αὐτά, οι κληρούχοι ορισμένων κληρουχιών πράγματι δεν άφησαν πίσω τους ίχνη σταθερής εγκατάστασης.⁴⁷⁸ Όταν το 446 ξέσπασε εξέγερση στην Εύβοια, οι κληρούχοι της κληρουχίας της Καρύστου, που είχε εγκαθιδρυθεί λίγα χρόνια πριν, δεν εμφανίζονται στο προσκήνιο και δεν παρουσιάζονται να συνδράμουν τον Περικλή στην κατάπνιξή της.⁴⁷⁹ Μετά την καταστολή της εξέγερσης, η Εύβοια γνώρισε την εγκατάσταση αθηναϊκών κληρουχιών στην Ιστιαία, στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια. Όταν, εντούτοις, το 411 οι Πελοποννήσιοι προκάλεσαν την εξέγερση ολόκληρης της Εύβοιας, μόνο η Ιστιαία αντιστάθηκε,⁴⁸⁰ για την περίπτωση της οποίας ο Θουκυδίδης μαρτυρά ρητά την εγκατάσταση Αθηναίων,⁴⁸¹ ενώ για να καταστεί αυτή εφικτή φαίνεται πως η Ιστιαία απέκτησε τους δικούς της πολιτικούς θεσμούς κατά τα αθηναϊκά πρότυπα, όπως βουλή.⁴⁸² Αντιθέτως, η μαρτυρία του Αιλιανού για την περίπτωση της Χαλκίδας δεν αναφέρεται σε εγκατάσταση κληρούχων, όπως άλλωστε και οι υπόλοιπες γραμματειακές πηγές, αλλά σε εγκαθίδρυση κληρουχίας και σε εκμίσθωση των κλήρων της.⁴⁸³

Κατά το 427, μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης της Λέσβου, οι Αθηναίοι εγκαθίδρυσαν κληρουχία στο νησί και έστειλαν εκεί τους 2.700 Αθηναίους κληρούχους, οι οποίοι, κατόπιν σχετικής συμφωνίας, εκμίσθωσαν τους κλήρους τους στους Λεσβίους προκειμένου να καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη, με αντάλλαγμα ένα ενοίκιο 2 μων ετησίως για κάθε κλήρο.⁴⁸⁴ Έκτοτε οι Αθηναίοι κληρούχοι της Λέσβου είναι ιστορικά αόρατοι. Στις αρχές του καλοκαιριού του 424 οι εξόριστοι Λέσβιοι κατέλαβαν στην ηπειρωτική ακτή απέναντι από τη Λέσβο το Ροίτειον και κατόπιν την Άντανδρο, ενώ είχαν σκοπό

⁴⁷⁷ Αντιφ. fr. 7.

⁴⁷⁸ Βλ. επίσης Brunt 1966, 84.

⁴⁷⁹ Θουκ. 1.114.

⁴⁸⁰ Θουκ. 8.95.7.

⁴⁸¹ Θουκ. 1.114.3 και 8.95.7.

⁴⁸² IG I³ 41, στ. 58 και 88-110. Βλ. επίσης Θουκ. 7.57.2: *καὶ αὐτοῖς τῇ αὐτῇ φωνῇ καὶ νομίμοις ἔτι χρώμενοι... Ἐστιαῖς οἱ ἐν Εὐβοίᾳ Ἐστίασαν οἰκοῦντες ἄποικοι ὄντες*.

⁴⁸³ Αἰλ. Ποικίλη Ἱστορία 6.1.

⁴⁸⁴ Θουκ. 3.50.2.

να καταστήσουν την τελευταία ορμητήριο για επιδρομές εναντίον της Λέσβου.⁴⁸⁵ η ανεξέλεγκτη δράση των εξορίστων και οι προθέσεις τους δεν φαίνεται να υποδεικνύουν την παρουσία στο νησί κληρουχικής φρουράς. Αργότερα το ίδιο καλοκαίρι, πριν οι Μυτιληναίοι οχυρώσουν την Άντανδρο, δύο στρατηγοί των Αθηναίων, ο Δημόδοκος και ο Αριστείδης, πληροφορήθηκαν για τη δράση τους, συγκέντρωσαν στρατό από τους συμμάχους και τους νίκησαν.⁴⁸⁶ Για άλλη μία φορά η απουσία των Αθηναίων κληρούχων της Λέσβου είναι ηχηρή. Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, πως ο Θουκυδίδης δεν καταλέγει τους κληρούχους της Λέσβου μεταξύ των «ἀποίκων» της Αθήνας που συμμετείχαν στο πλευρό της στη Σικελική Εκστρατεία, σε αντίθεση με τους Λημνίους, τους Ιμβρίους, τους Αιγινήτες, και τους Ιστιαίους, που ήταν παρόντες.⁴⁸⁷ Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως παρέμειναν στο νησί για τη φρούρησή του, ωστόσο είναι άφαντοι και κατά το καλοκαίρι του 412, όταν οι Χίοι προκάλεσαν την αποστασία της Μήθυνας και της Μυτιλήνης.⁴⁸⁸

Για τις κληρουχίες των Κυκλάδων Άνδρο και Νάξο δεν υπάρχουν βέβαιες ενδείξεις πως γνώρισαν την εγκατάσταση Αθηναίων κληρούχων στα εδάφη τους.

Μέσα από την εξέταση των παραπάνω περιπτώσεων των κληρουχιών της Εύβοιας, με εξαίρεση την Ιστιαία, της Λέσβου, μετά τη συμφωνία εκμίσθωσης με τους γηγενείς, και των νησιών των Κυκλάδων Άνδρου και Νάξου, διαγράφεται ένα κοινό μοτίβο, καθότι διαφαίνεται πως στις κληρουχίες αυτές η παραμονή των Αθηναίων κληρούχων δεν ήταν επιβεβλημένη, αλλά μπορούσαν να παραμείνουν ή να επιστρέψουν στην Αθήνα, απ' όπου θα αντλούσαν το εισόδημα από την εκμίσθωση των κλήρων τους στους γηγενείς. Εξάλλου δεν υπήρχε κανένας λόγος, παρά την αντίθετη άποψη πολλών μελετητών,⁴⁸⁹ η Αθήνα να διατηρήσει επί μακρόν στο ήδη διευθετημένο μέτωπο της Λέσβου, εν μέσω Πελοποννησιακού Πολέμου, μία δύναμη 2.700 ανδρών, όταν την ίδια ώρα μαστιζόταν από τις συνέπειες του λοιμού,⁴⁹⁰ και από τη συνεπακόλουθη έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού.⁴⁹¹ Παράλληλα, η σταθερή εγκατάσταση κληρούχων στις παρακείμενες πόλεις της Εύβοιας, ή στις κοντινές νήσους Άνδρο και Νάξο, θα ήταν περιττή,

⁴⁸⁵ Θουκ. 4.52.

⁴⁸⁶ Θουκ. 4.75.1.

⁴⁸⁷ Θουκ. 7.57.2.

⁴⁸⁸ Θουκ. 8.22.

⁴⁸⁹ Βλ. Brunt 1966, 83· Gauthier 1966, 86· Meiggs 1999, 262· Igelbrink 2015, 355, 454. Βλ., ωστόσο, Figueira 2008, 437: «[...] the Lesbian cleruchy, where the cleruchs were absentee landlords [...]».

⁴⁹⁰ Βλ. Θουκ. 3.87.1-3.

⁴⁹¹ Βλ. Θουκ. 3.16.1 και 18.3-4.

δεδομένου πως η Αθήνα μπορούσε να έχει άμεση πρόσβαση στις περιοχές αυτές χωρίς να κατακερματίζει το στρατιωτικό της σώμα.

Το χαρακτηριστικό που μοιράζονται οι κληρουχίες της Καρύστου, της Χαλκίδας και της Ερέτριας, της Λέσβου, της Άνδρου, και της Νάξου, είναι πως εγκαθιδρύθηκαν στα εδάφη πόλεων οι κάτοικοι των οποίων εξακολούθησαν να διαμένουν στις πατρογονικές τους εστίες, δεδομένο που δεν δημιουργούσε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τη συγκρότηση μία νέας κοινότητας. Αντιθέτως, οι αθηναϊκές κληρουχίες που διαμόρφωσαν νέες κοινότητες, όπως για παράδειγμα η Λήμνος, η Ίμβρος, η Ιστιαία, η Αίγινα, η Ποτίδαια, και η Μήλος, εγκαταστάθηκαν όλες σε περιοχές που οι γηγενείς εκδιώχθηκαν, ενώ φαίνεται πως επενδύθηκαν με πολιτικές δομές, προκειμένου να αποκτήσουν μία υποτυπώδη τοπική αυτοδιοίκηση που θα επέτρεπε τη σταθερή παραμονή των Αθηναίων κληρούχων.⁴⁹² Συνεπώς, οι αθηναϊκές κληρουχίες σταθερής εγκατάστασης του 5^{ου} αι. αποτέλεσαν τους προδρόμους των κληρουχιών του 4^{ου}, οι οποίες επίσης μετατρέπονταν σε μικρογραφίες της Αθήνας ως προς τους πολιτικούς τους θεσμούς.

Παρά την πεποίθηση, λοιπόν, της πλειονότητας των μελετητών πως οι κληρούχοι συγκροτούσαν φρουρές στις περιοχές στις οποίες στέλνονταν,⁴⁹³ φαίνεται πως πράγματι οι κληρούχοι ορισμένων κληρουχιών είχαν τη δυνατότητα να μην εγκατασταθούν στους κλήρους τους, αλλά να αντλούν από την Αθήνα το εισόδημα που αυτοί τους απέφεραν. Μάλιστα, φαίνεται πως η πρακτική της εξ αποστάσεως εκμίσθωσης των κλήρων ανάγεται ήδη στην πρώτη εποχή της ύπαρξης της πρώτης αθηναϊκής κληρουχίας στη Χαλκίδα.

Το 506 εγκαταστάθηκαν στα εδάφη των Ιπποβοτών στη Χαλκίδα 4.000 Αθηναίοι κληρούχοι.⁴⁹⁴ Ο παραδιδόμενος αριθμός υπερβαίνει τα όρια του πιστευτού, διότι αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό ποσοστό των Αθηναίων πολιτών κατά την περίοδο εκείνη. Ωστόσο, θα μπορούσε να αιτιολογηθεί ιδανικά από την υπόθεση πως η εγκατάσταση των κληρούχων στη Χαλκίδα υπήρξε βραχύβια. Εξάλλου, θα ήταν τουλάχιστον άσκοπο

⁴⁹² Τα διαθέσιμα δεδομένα για τις πολιτικές δομές των αθηναϊκών κληρουχιών του 5^{ου} αι. είναι περιορισμένα. Βλ. IG I³ 1477, IG I³ 1164, IG I³ 1165 (μαρτυρούν την υιοθέτηση από τη Λήμνο των αθηναϊκών φυλών)· IG I³ 41, στ. 58 και 88-110 (μαρτυρά πιθανότατα την επένδυση της Ιστιαίας με τη δική της βουλή και δικαστήριο)· Θουκ. 7.57.2 (μαρτυρά πως οι Λήμνιοι, οι Ίμβριοι, οι Αιγινήτες, και οι Ιστιαίοι, μοιράζονταν με τους Αθηναίους την ίδια γλώσσα και τους ίδιους θεσμούς).

⁴⁹³ Βλ. για παράδειγμα Papastavru 1936, 12: «Die neue Gründung Amphipolis trug, wie die Anlagen im Chersones 477/6, und in Brea 444/3, den Charakter einer festen Siedlung im Gegensatz zu den übrigen Kleruchien, die nur einfache Garnisonen Athens im Bundesgebiet bildeten [...]»· Gauthier 1966, 64-88· Hammond 1986, 192· Meiggs 1999, 260-1: «The cleruchs farming their lots could become potential hoplites and would at the same time act as garrisons of cities whose loyalty was unreliable»· Igelbrink 2015, 355.

⁴⁹⁴ Ηρόδ. 5.77.2.

να παραμείνει ένας τόσο μεγάλος αριθμός κληρούχων σε μία περιοχή που ούτως ή άλλως ήταν άμεσα προσβάσιμη στην Αθήνα. Στην πραγματικότητα, η παραπάνω υπόθεση βρίσκει έρεισμα στην αφήγηση του Ηροδότου για τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν κατά το 490. Τότε οι Ερετριείς προκειμένου να αποκρούσουν την επικείμενη περσική επίθεση ζήτησαν τη βοήθεια των Αθηναίων, οι οποίοι τους έδωσαν (*διδούσι*) τους 4.000 κληρούχους της χώρας των Ιπποβοτών. Όταν, ωστόσο, ο Αισχίνης, ο γιος του Νόθωνος, μία εξέχουσα προσωπικότητα στην Ερέτρια, ενημέρωσε τους Αθηναίους που είχαν έλθει (*τοῖσι ἤκουσι Ἀθηναίων*) πώς είχαν τα πράγματα στην πόλη του, και τους ζήτησε να επιστρέψουν στην πατρίδα τους (*ἐς τὴν σφετέρην*) για να μην σκοτωθούν και εκείνοι, οι Αθηναίοι (*οἱ δὲ Ἀθηναῖοι*) ακολούθησαν τη συμβουλή του και πέρασαν στον Ωρωπό.⁴⁹⁵ Από το χωρίο αυτό και από την επιλογή των λέξεών του συνάγεται το συμπέρασμα πως οι Αθηναίοι κληρούχοι της Χαλκίδας κατά το 490 βρίσκονταν στην Αθήνα, και προφανώς δεν διέμεναν στη Χαλκίδα, αλλά εκμίσθωναν τους εκεί κλήρους τους.⁴⁹⁶ Είναι αξιοσημείωτο πως ο Ηρόδοτος αποκαλεί ρητά τους κληρούχους της Χαλκίδας Αθηναίους,⁴⁹⁷ επιλογή που επίσης υποδεικνύει πως διέμεναν στην Αθήνα, δεδομένου πως ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει τους Αθηναίους κληρούχους βάσει του τόπου κατοικίας τους.⁴⁹⁸

Τα αρχαιολογικά δεδομένα φαίνεται να ενισχύουν τη θέση πως οι κληρούχοι της πρώτης αθηναϊκής κληρουχίας στη Χαλκίδα δεν διέμεναν στους κλήρους τους. Το φρούριο του Βράχου κοντά στα Φύλλα της Εύβοιας, νοτιοανατολικότερα της Χαλκίδας, χρονολογείται βάσει της κεραμικής στα τέλη του 6^{ου} με αρχές του 5^{ου} αι., και συνδέεται με τη φύλαξη της σύγχρονης αθηναϊκής κληρουχίας στη Χαλκίδα. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι πως τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του φρουρίου υποδεικνύουν παραδόξως την επάνδρωσή του από μία μη αθηναϊκή μισθοφορική φρουρά τοξοτών σημαντικού μεγέθους (μέχρι και 200 ανδρών).⁴⁹⁹ Αυτό είναι ένα ακόμη δεδομένο που

⁴⁹⁵ Ηρόδ. 6.100 και 101.1.

⁴⁹⁶ Ο Jones 1957, 175 θεώρησε παραδόξως πως το χωρίο αυτό αποδεικνύει την εγκατάσταση των 4.000 Αθηναίων κληρούχων στη Χαλκίδα πριν από τους Περσικούς Πολέμους. Εντούτοις, ορθά ο Moreno 2007, 93-4 επεσήμανε πως το χωρίο υποδηλώνει πως οι κληρούχοι διέμεναν στην Αθήνα. Πρβλ. Hammond 1986, 192, που υποστήριξε την παραδοσιακή θέση πως οι κληρούχοι της Χαλκίδας εγκαταστάθηκαν ως φρουρά στην Εύβοια.

⁴⁹⁷ Ηρόδ. 6.100.3.

⁴⁹⁸ Βλ. για παράδειγμα Θουκ. 7.57.2: *Λήμνιοι καὶ Ἰμβριοι καὶ Αἰγινήται, οἳ τότε Αἴγιναν εἶχον, καὶ ἔτι Ἑστιαῖς οἱ ἐν Εὐβοίᾳ Ἑστίαϊαν οἰκοῦντες ἄποικοι ὄντες ξυνεστράτευσαν.*

⁴⁹⁹ Sapouna-Sakellari κ.ά. 2002, 113-5 (βλ. σ. 114: «[...] there is in fact surprisingly little Attic pottery for an Athenian force, and the low standard of the single letters incised on some cup bases contrasts with the degree of literacy suggested by painted and incised Attic inscriptions of this period [...]»). Βλ. επίσης Moreno 2007, 101-2 («Significantly, the pottery at Vrachos does not seem compatible with an Athenian

έρχεται να αποδυναμώσει την προσφιλή μεταξύ των σύγχρονων μελετητών θέση πως οι κληρούχοι εκτελούσαν χρέη φρουράς στους τόπους στους οποίους εγκαθίσταντο.

Στην πραγματικότητα, το φαινόμενο της απομάκρυνσης των κληρούχων από την κληρουχία τους και της εκμίσθωσης των κλήρων τους ενδεχομένως να είναι αρχαιότερο από την πρώιμη αθηναϊκή κληρουχία στη Χαλκίδα, διότι φαίνεται πως αντηχεί στο κατά πολλούς μελετητές παλαιότερο σωζόμενο αθηναϊκό ψήφισμα, το οποίο αφορούσε τους κληρούχους της Σαλαμίνας, στην οποία θεωρείται πως εγκαθιδρύθηκε η πρώτη χρονολογικά αθηναϊκή κληρουχία. Αυτό είναι ένα ενδιαφέρον στοιχείο που έχει διαφύγει την προσοχή των μελετητών, η πλειονότητα εξάλλου των οποίων εξακολουθεί να περιφρονεί τη θεωρία της εξ αποστάσεως εκμίσθωσης των κλήρων. Το ψήφισμα για την κληρουχία της Σαλαμίνας, λοιπόν, ενθάρρυνε τη διαμονή των Αθηναίων κληρούχων στο νησί και έθετε αυστηρούς περιορισμούς στην εκμίσθωση των κλήρων τους.⁵⁰⁰ Φαίνεται πως κύριο μέλημα της Αθήνας ήταν η διασφάλιση της αθηναϊκής παρουσίας στη Σαλαμίνα,⁵⁰¹ και προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο στόχος έπρεπε να αντιμετωπιστεί η πρακτική της εκμίσθωσης των κλήρων, που θα απογύμνωνε το νησί από την παραμονή των Αθηναίων κληρούχων. Τα μέτρα που έλαβε η Αθήνα για την εξασφάλιση της κληρουχικής παρουσίας στη Σαλαμίνα θα μπορούσαν, κατά την άποψη του γράφοντος, να ερμηνευθούν ως υπόδειξη υπέρ της ύπαρξης πρότερης κληρουχίας, θα μπορούσαν δηλαδή να υποδηλώνουν πως η Αθήνα πλήρωσε στο πρόσφατο παρελθόν την ελαστικότητά της αναφορικά με την παραμονή των κληρούχων στους κλήρους τους και με το ψήφισμα αυτό θέλησε να αποσοβήσει τον κίνδυνο μίας νέας αποσύνθεσης. Ωστόσο, ακόμη και αν αποδεχθούμε πως το ψήφισμα υποδεικνύει την ύπαρξη πρότερης κληρουχίας, δεν πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο αυτή να εγκαταστάθηκε επίσης στη Σαλαμίνα, και το ψήφισμα αυτό, που χρονολογείται στην τελευταία δεκαετία του 6^{ου} αι., να μαρτυρά την επανεγκαθίδρυσή της με μέτρα που απέβλεπαν στην πρόληψη μίας εκ νέου αλλοίωσης του αθηναϊκού στοιχείου στο νησί.

Είναι χαρακτηριστικό πως περιορισμοί στην εκμίσθωση των κλήρων επιβλήθηκαν και στο ψήφισμα που εξέδωσε η Αθήνα περί το 386 αναφορικά με την οργάνωση της

(or even Eretrian) occupation of the fort. This fact considerably puzzled the excavators, who hold to the fort's role in protecting the Athenian cleruchy, but seem surprised to conclude that it was manned by a large troop (of up to 200) non-Athenian mercenary archers. The puzzle is solved if (as we discussed above) Athenian cleruchs chose to stay on their plots or go back to Athens as *rentiers*, but in any case were never intended or officially used as *garnisaires*», 137· Moreno 2009, 213.

⁵⁰⁰ IG I³ 1, στ. 1-8.

⁵⁰¹ Βλ. επίσης Wade-Gery 1946, 103: «The letting of land is, somehow, restricted. In what way restricted, we have to guess: however done, it was probably done with an eye on man-power. The main preoccupation of the whole decree is probably *defence* [...]».

κληρουχίας της Λήμνου,⁵⁰² κατά το πρότυπο μάλιστα της Σαλαμίνας.⁵⁰³ Φαίνεται, λοιπόν, πως το αθηναϊκό κράτος στις κληρουχίες όπου ήθελε να διασφαλίσει την αθηναϊκή παρουσία έθετε περιορισμούς στην εκμίσθωση των κλήρων, προφανώς για να αποτρέψει την επιστροφή των κληρούχων στην Αθήνα και την άντληση από εδώ του εισοδήματος που θα τους απέφερε η εκμίσθωση αυτή.⁵⁰⁴ Πιθανόν οι περιορισμοί αυτοί να ίσχυαν σε όλες τις κληρουχίες του 5^{ου} αι. που απέκτησαν τους δικούς τους πολιτικούς θεσμούς και προϋπέθεταν συνεπώς τη σταθερή εγκατάσταση των κληρούχων τους (για παράδειγμα Λήμνος, Ίμβρος, Ιστιαία, Αίγινα), αλλά όχι στις κληρουχίες που δεν επενδύθηκαν με πολιτικές δομές, επειδή εγκαθιδρύθηκαν σε εδάφη πόλεων στις οποίες ο γηγενής πληθυσμός εξακολούθησε να υπάρχει, και ως εκ τούτου δεν επέβαλλαν την εγκατάσταση των κληρούχων στους κλήρους τους (της Χαλκίδας που εγκαθιδρύθηκε το 506, της Καρύστου, της Άνδρου, της Νάξου, της Χαλκίδας και της Ερέτριας που εγκαθιδρύθηκαν το 446, και της Λέσβου).

Οι κληρουχίες σταθερής εγκατάστασης του 5^{ου} αι. έθεσαν τα πρότυπα για τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας των αθηναϊκών κληρουχιών του 4^{ου} αι., οι οποίες επίσης συγκροτούσαν τις δικές τους κοινότητες. Εντούτοις, δεν πρέπει να ερμηνεύουμε τη μόνη παραμονή των κληρούχων στις κληρουχίες αυτές ως απομόνωση. Η περίπτωση της αθηναϊκής κληρουχίας της Σάμου κατά τον 4^ο αι.⁵⁰⁵ είναι διαφωτιστική και μας βοηθά να σχηματίσουμε μία εικόνα για τους στενότερους δεσμούς που θα συνείχαν κατά τον 5^ο αι. την Αθήνα με τις κληρουχίες της που είχαν διαμορφώσει αυτοδιοικούμενες κοινότητες, αλλά παράλληλα μας εφιστά την προσοχή στο γεγονός πως οι κληρούχοι δεν παρέμεναν προσκολλημένοι στους τόπους στους οποίους στέλνονταν εν είδει φρουράς. Σχετικά προσφάτως εκδόθηκε ένας κατάλογος των μέσων του 4^{ου} αι. που καταγράφει τα 250 μέλη της βουλής της αθηναϊκής κληρουχίας της Σάμου.⁵⁰⁶ Οι εκδότες, μέσα από προσωπογραφική μελέτη, διαπίστωσαν πως ένα σημαντικό ποσοστό των

⁵⁰² IG II² 30, fr. b, στ. 3-4.

⁵⁰³ IG II² 30, fr. b, στ. 7: *[καθάπ]ερ τοῖς ἐς Σαλαμῖνα*. Βλ. Maeno 1997/98, 15: «This reference to Salamis is very interesting because it refers to the Salamis inscription [...]».

⁵⁰⁴ Για τη φύση των περιορισμών αυτών βλ. το ψήφισμα για τους κληρούχους της Σαλαμίνας, το οποίο φαίνεται πως τους απαγόρευσε να εκμισθώσουν τους κλήρους τους στη Σαλαμίνα εάν δεν κατοικούσαν στο νησί· σε περίπτωση που τους εκμισθώναν, θα τους επιβαλλόταν πρόστιμο, τόσο στον μισθωτή όσο και στον εκμισθωτή. Βλ. IG I³ 1, στ. 1-8: *ἔδοχσεν τοῖς δέμοι· τ[ὸς ἐς Σ]αλαμῖνι κληρόχ[ος] / οἰκῆν ἑᾶ Σαλαμῖνι [...5...]λεν [...7...] Ἀθ[ῆ]νε/σι τελεῖν καὶ στρατ[ε]ύεσθ[αι] : τ[ὸ] δ' ἐς Σαλαμῖνι μ[ὲ] μισθ[όν], ἑὰ μὲ οἰκ[...7...]ο[...]. μισθόμενον. : ἐ[ὰ]ν δὲ μισθ[ο]ῖ, ἀποτί[ν]εν τὸ μισθόμενον καὶ τὸ μισθ[όν]τα ἡεκάτε[ρον]19.....] / ἐς δεμόσιο[ν] : ἐσπράτεν δὲ τὸν ἄ[ρ]χο[ν]τα, ἐὰν [δὲ μὲ, εὐθ]ύ[ν]εσθ[αι].*

⁵⁰⁵ Για την αθηναϊκή κληρουχία στη Σάμο κατά τον 4^ο αι. βλ. Shipley 1987, 155 κ.εξ.· Cargill 1995, 17 κ.εξ.

⁵⁰⁶ Hallof και Habicht 1995, 293-9. Βλ. επίσης Osborne 1999, 207· Moreno 2007, 94· Moreno 2009, 213.

κληρούχων αυτών ανέπτυξε κατά την ίδια περίοδο παράλληλη δράση και στην Αθήνα.⁵⁰⁷ Η κληρουχία, συνεπώς, της Σάμου αντιπροσωπεύει μία παράδοση περίπτωση σταθερότητας και κινητικότητας, καθώς αν και το νησί είχε μετατραπεί σε μικρογραφία της Αθήνας υιοθετώντας σταθερές πολιτικές δομές κατά το πρότυπό της, το στοιχείο αυτό δεν αποθάρρυνε τους κληρούχους του να κινούνται ελεύθερα και συχνά μεταξύ Σάμου και Αθήνας.

Ωστόσο, για να επαληθεύσουμε τις στενότερες σχέσεις που συντηρούσε η Αθήνα με τις κληρουχίες της δεν χρειάζεται να καταφεύγουμε αποκλειστικά σε δεδομένα του 4^{ου} αι. Η Αθήνα στο πλαίσιο των ρυθμίσεών της για τη νεοσυσταθείσα κληρουχία της Ιστιαίας έκρινε σκόπιμο να ορίσει τις τιμές για τις κυριότερες θαλάσσιες διαδρομές στον Ευβοϊκό κόλπο: Χαλκίδα–Ωρωπός, Ωρωπός–Ιστιαία, Χαλκίδα–Ιστιαία.⁵⁰⁸ Η απόφαση της Αθήνας να επέμβει ως προς το ζήτημα αυτό υποδεικνύει την έντονη κινητικότητα των Αθηναίων κληρούχων από την Εύβοια στην Αττική και ξανά πάλι πίσω.⁵⁰⁹

Ένας αντιπροσωπευτικός μάρτυρας των αναλλοίωτων δεσμών της Αθήνας με τις κληρουχίες της είναι η σύντονη στρατιωτική συνδρομή των κληρούχων στα αθηναϊκά στρατιωτικά δρώμενα, η οποία καταδεικνύει επίσης και τη ζωνρή κινητικότητά τους. Η εκπλήρωση των στρατιωτικών τους καθηκόντων ενώπιον της Αθήνας συνιστούσε μία από τις δύο, από κοινού με την καταβολή φόρων, θεμελιώδεις υποχρεώσεις των Αθηναίων κληρούχων, όπως αποκρυσταλλώνονται ήδη από το ψήφισμα για την κληρουχία της Σαλαμίνας.⁵¹⁰ Οι Λήμνιοι και οι Ίμβριοι αναδεικνύονται ως οι πιο δραστήριοι στρατιωτικά, καθώς προσέφεραν τις υπηρεσίες τους σε τέσσερις διαφορετικές περιστάσεις σύμφωνα με την αφήγηση του Θουκυδίδη.⁵¹¹ είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, πως έτυχε να είναι παρόντες στην Αθήνα κατά την ανάληψη από τον Κλέωνα της στρατηγίας της εκστρατείας της Πύλου το 425.⁵¹² Οι Αιγινήτες υπήρξαν επίσης ενεργοί συνδράμοντας στρατιωτικά σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις,⁵¹³ ενώ οι Ιστιαίοι

⁵⁰⁷ Η επιγραφή αυτή και τα συμπεράσματα των εκδοτών της έρχονται να καταρρίψουν τις προτάσεις της Salomon 1997. Βασική θέση του βιβλίου της ήταν πως ο δήμος των Αθηναίων στη Λήμνο και οι κληρούχοι ήταν διαφορετικά σώματα, και υποστήριξε πως (Salomon 1997, 75) οι αθηναϊκές κληρουχίες δεν διαμόρφωσαν ποτέ αυτόνομες κοινότητες με τις δικές τους διοικητικές δομές ούτε κατά τον 5^ο ούτε κατά τον 4^ο αι., και πως (Salomon 1997, 147) ακόμη και κατά τον 4^ο αι. δεν απέκτησαν σταθερό χαρακτήρα. Βλ. την κριτική του Osborne 1999, 207.

⁵⁰⁸ IG I³ 41, στ. 67-76.

⁵⁰⁹ Βλ. επίσης Moreno 2007, 115-7.

⁵¹⁰ IG I³ 1, στ. 2-3: *[Ἀθῆ]νε/σι τελεῖν καὶ στρατ[εύεσθ]αι.*

⁵¹¹ Θουκ. 3.5.1, 4.28.4, 5.8.2, 7.57.2.

⁵¹² Θουκ. 4.28.4.

⁵¹³ Θουκ. 5.74.3, 7.57.2, 8.69.3.

καταλέγονται από τον Θουκυδίδη, μαζί με τους προαναφερθέντες, μεταξύ των «ἀποίκων» της Αθήνας που πολέμησαν στο πλευρό της στη Σικελική Εκστρατεία.⁵¹⁴

Από την ανωτέρω έκθεση συνάγεται το συμπέρασμα πως μόνο η στρατιωτική συνεισφορά των κληρούχων που επάνδρωσαν κληρουχίες σταθερής εγκατάστασης ήταν άξια αναφοράς. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στο γεγονός πως μόνο οι συγκεκριμένοι συγκροτούσαν τις δικές τους κοινότητες και ως εκ τούτου τα δικά τους στρατιωτικά αποσπάσματα, ενώ οι κληρούχοι της Καρύστου, της Άνδρου, της Νάξου, της Χαλκίδας, της Ερέτριας και της Λέσβου δεν τυγχάνουν ιδιαίτερης μνείας, καθότι εντάσσονταν κανονικά στις τάξεις του αθηναϊκού στρατεύματος, διότι η συντριπτική τους πλειονότητα θα παρέμενε στην Αθήνα, απ' όπου θα αντλούσαν το εισόδημα από την εκμίσθωση των κλήρων τους.

Την απaráμιλλη σύγχυση και αμηχανία στην οποία περιέρχονται οι σύγχρονοι μελετητές ενώπιον του ενδεχομένου οι κληρούχοι να εκμίσθωναν εξ αποστάσεως τους κλήρους τους καταδεικνύουν οι ερμηνείες που αποδίδουν στο κάτωθι χωρίο του Αιλιανού:

*Ἀθηναῖοι κρατήσαντες Χαλκιδέων κατεκληρούχησαν αὐτῶν τὴν γῆν ἐς δισχιλίους κλήρους, τὴν Ἰππόβοτον καλουμένην χώραν, τεμένη δὲ ἀνῆκαν τῇ Ἀθηνᾷ ἐν τῷ Ἀηλάντῳ ὀνομαζομένῳ τόπῳ, τὴν δὲ λοιπὴν ἐμίσθωσαν κατὰ τὰς στήλας τὰς πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ ἐστηκυίας, αἵπερ οὖν τὰ τῶν μισθώσεων ὑπομνήματα εἶχον.*⁵¹⁵

Το απόσπασμα αναφέρεται στην εγκαθίδρυση της κληρουχίας στη Χαλκίδα μετά την καταστολή της εξέγερσης της Εύβοιας το 446, και εναρμονίζεται ιδανικά με τη μαρτυρία του Πλουτάρχου πως ο Περικλής μετά την κατάπνιξη της αποστασίας του νησιού εξεδίωξε τους Ιπποβότες από τα εδάφη τους.⁵¹⁶ Αν και το ιστορικό του πλαίσιο είναι ευκρινές, καταδεικνύοντας πως ο Αιλιανός αντλούσε από έγκυρη πηγή,⁵¹⁷ το χωρίο

⁵¹⁴ Θουκ. 7.57.2.

⁵¹⁵ Αιλ. Ποικίλη Ἱστορία 6.1.

⁵¹⁶ Πλούτ. Περικλῆς 23.2.

⁵¹⁷ Ορισμένοι μελετητές (βλ. ΑΙΟ, IG I³ 40 σημ. 1: «There is also a garbled recollection of Herodotos' narrative at Aelian, VH 6.1») θεωρούν το χωρίο του Αιλιανού προϊόν άντλησης και σύγχυσης των πληροφοριών που εξέθεσε ο Ηρόδοτος για το έτος 506. Το συμπέρασμα αυτό είναι επισφαλές, επειδή η μαρτυρία του Αιλιανού δεν αντιχρῆ το περιεχόμενο της αφήγησης του Ηροδότου. Ο Ηρόδοτος (5.77) κάνει λόγο για εγκατάσταση 4.000 κληρούχων στη χώρα των Ιπποβοτών, ενώ ο Αιλιανός (Ποικίλη Ἱστορία 6.1) μαρτυρά τον τεμαχισμό της σε 2.000 κλήρους. Παράλληλα, το χωρίο του Αιλιανού περιέχει εξειδικευμένες λεπτομέρειες (τεμένη δὲ ἀνῆκαν τῇ Ἀθηνᾷ ἐν τῷ Ἀηλάντῳ ὀνομαζομένῳ τόπῳ, τὴν δὲ λοιπὴν ἐμίσθωσαν κατὰ τὰς στήλας τὰς πρὸς τῇ βασιλείῳ στοᾷ ἐστηκυίας, αἵπερ οὖν τὰ τῶν μισθώσεων

αυτό έχει προβληματίσει ιδιαιτέρως τους μελετητές. Ο Nesselhauf παρατήρησε πως το αθηναϊκό κράτος δεν είναι δυνατόν να παραχώρησε τη γη σε κληρούχους και παράλληλα να την εκμίσθωνε, και υποστήριξε πως το χωρίο δεν αναφέρεται σε εγκαθίδρυση κληρουχίας, αλλά δημόσιας γης, που το κράτος εκμίσθωσε σε Χαλκιδείς.⁵¹⁸ Οι συγγραφείς των *ATL* προχώρησαν σε διόρθωση του χωρίου, τροποποιώντας τις λέξεις «*τὴν δὲ λοιπήν*» σε «*τὸ δὲ λοιπόν*», και πρότειναν ότι αυτό που ο Αιλιανός εννοούσε ήταν ότι οι Αθηναίοι μοίρασαν τη γη μεταξύ των κληρούχων τους, αφιέρωσαν τεμένη στην Αθηνά, και κατόπιν εκμίσθωσαν μόνο τα ιερά τεμένη.⁵¹⁹ Εντούτοις, όπως παραδέχονται και οι ίδιοι, η διόρθωση αυτή δεν παράγει ένα ομαλό κείμενο. Ο Brunt έκρινε την άποψη του Nesselhauf πιθανή και θεώρησε πως πιθανότατα ο Αιλιανός παρανόησε την πηγή του.⁵²⁰ Ο Smarczyk υποστήριξε πως η πληροφορία του Αιλιανού πως οι κλήροι εκμισθώθηκαν στέκεται εμπόδιο στην υπόθεση πως εγκαθιδρύθηκε κληρουχία, διότι οι Αθηναίοι κληρούχοι δεν είχαν την υποχρέωση να καταβάλλουν ενοίκιο στο κράτος για τους κλήρους τους.⁵²¹ Ο Meiggs θεώρησε πως το χωρίο του Αιλιανού δεν συμβιβάζεται με την εγκατάσταση κληρουχίας ή αποικίας, καθότι οι κληρούχοι και οι άποικοι δεν μίσθωναν τη γη τους.⁵²² Η Zelnick-Abramovitz διατύπωσε πως η μαρτυρία του Αιλιανού είναι ομολογουμένως αμφισβητήσιμης αξιοπιστίας, και θεώρησε πως δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη για την ύπαρξη κληρουχίας στη Χαλκίδα, κρίνοντας τα επιχειρήματα του Nesselhauf πειστικά.⁵²³ Ο Moreno, παρά το γεγονός πως ενστερνίστηκε τη θεωρία πως οι Αθηναίοι κληρούχοι μπορούσαν να παραμείνουν στην Αθήνα και να εκμισθώνουν από εκεί τον κλήρο τους,⁵²⁴ υποστήριξε πως το χωρίο του Αιλιανού χαρακτηρίζεται από σύγχυση, και αποδέχθηκε την ερμηνεία των συγγραφέων των *ATL*.⁵²⁵ Ο Igelbrink έκρινε απίθανη τη θέση πως οι μισθωτές των κλήρων ήταν Αθηναίοι

ὑπομνήματα εἶχον), οι οποίες δεν απαντούν στην αφήγηση του Ηροδότου, και καταδεικνύουν πως αντλούσε από διαφορετική πηγή, η οποία προφανώς θα αναφερόταν στην εγκαθίδρυση της κληρουχίας στη Χαλκίδα μετά την καταστολή της εξέγερσης της Εύβοιας το 446. Η θέση πως η Ιστιαία δεν υπήρξε η μοναδική πόλη της Εύβοιας που γνώρισε την εγκατάσταση κληρουχίας στα εδάφη της κατά το 446 βρίσκει εμμέσως έρεισμα και στους στίχους 202-13 των *Νεφελῶν* του Αριστοφάνη, όπου η γεωμετρία παρουσιάζεται ως επινόηση δημοκρατική και χρήσιμη για τη μέτρηση της κληρουχικής γης, που χρησιμοποιήθηκε από τον λαό και τον Περικλή για τον τεμαχισμό της Εύβοιας (βλ. επίσης Moreno 2007, 96 με υποσημ. 93).

⁵¹⁸ Nesselhauf 1933, 133-40.

⁵¹⁹ *ATL* III, 295-6.

⁵²⁰ Brunt 1966, 89.

⁵²¹ Smarczyk 1990, 99.

⁵²² Meiggs 1999, 566.

⁵²³ Zelnick-Abramovitz 2004, 332-3.

⁵²⁴ Βλ. Moreno 2007, 95-6, 102.

⁵²⁵ Moreno 2007, 99 με υποσημ. 108.

κληρούχοι, και θεώρησε πως η μαρτυρία του Αιλιανού καταδεικνύει μονάχα πως η Αθήνα κατάσχεσε εδάφη από τη Χαλκίδα.⁵²⁶

Στην πραγματικότητα, όλο αυτό το σκηνικό σύγχυσης που ξεδιπλώνεται στη βιβλιογραφία έχει προκληθεί από τον *a priori* αποκλεισμό της θέσης πως οι Αθηναίοι κληρούχοι είχαν τη δυνατότητα να εκμισθώνουν τους κλήρους τους, χωρίς μάλιστα να εγκαταλείψουν την Αθήνα. Κατά την άποψη του γράφοντος, η μαρτυρία του Αιλιανού είναι σαφής, ωστόσο στερείται μίας διευκρίνισης, που κατά την εποχή της πηγής του βέβαια θα ήταν αυτονόητη: οι Αθηναίοι μετά την επικράτησή τους εναντίον των Χαλκιδέων τεμάχισαν τη γη των Ιπποβοτών σε 2.000 κλήρους, αφιέρωσαν στην Αθηνά εδάφη στο Ληλάντιο πεδίο, και τα υπόλοιπα τα εκμίσθωσαν (εννοεί ως κληρούχοι) σύμφωνα με τους όρους που αναγράφονταν στις στήλες που έστεκαν κοντά στη Βασίλειο Στοά.

Υπό το πρίσμα αυτής της ερμηνείας οι ομοιότητες με την περίπτωση της Λέσβου είναι καταφανείς.⁵²⁷ Τόσο η Χαλκίδα όσο και η Λέσβος γνώρισαν τον τεμαχισμό εδαφών τους σε κλήρους, 2.000 και 3.000 αντίστοιχα, μέρος εκ των οποίων αφιερώθηκε σε αττικούς θεούς, στην περίπτωση της Λέσβου η δεκάτη, ενώ η ίδια αναλογία κατά πάσα πιθανότητα είχε υιοθετηθεί και για τους κλήρους της Χαλκίδας.⁵²⁸ Εντούτοις, το σημαντικότερο κοινό στοιχείο είναι πως και στις δύο περιπτώσεις οι κληρούχοι εκμίσθωσαν τους κλήρους τους. Στο παράδειγμα της Λέσβου οι μισθωτές ήταν γηγενείς, ενώ πιθανότατα το ίδιο ίσχυε και για τη Χαλκίδα. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο κληρουχιών είναι πως οι κληρούχοι της Λέσβου μετέβησαν στους κλήρους τους,⁵²⁹ οι κληρούχοι της Χαλκίδας όχι απαραίτητα, ή τουλάχιστον επέλεξαν να μην εγκατασταθούν εκεί. Ο Αιλιανός κάνει λόγο για εγκαθίδρυση κληρουχίας και όχι για εγκατάσταση κληρούχων, και ως προς αυτό έρχεται σε συμφωνία με τις υπόλοιπες γραμματειακές πηγές, οι οποίες μνημονεύουν την εγκατάσταση Αθηναίων αποκλειστικά στην Ιστιαία μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης της Εύβοιας το 446.⁵³⁰ Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως οι Αθηναίοι κληρούχοι της χώρας των Ιπποβοτών, ή τουλάχιστον η πλειονότητά τους, παρέμειναν στην Αθήνα, απ' όπου θα αντλούσαν το εισόδημα από την εκμίσθωση των κλήρων τους σε γηγενείς. Το γεγονός πως υπήρχαν στήλες,

⁵²⁶ Igelbrink 2015, 252-6.

⁵²⁷ Για την περίπτωση της Λέσβου βλ. Θουκ. 3.50.2.

⁵²⁸ Για τη θέση πως στη Χαλκίδα ακολουθήθηκε η ίδια αναλογία στη διανομή των κλήρων με αυτή στη Λέσβο και αποδόθηκε συνεπώς στην Αθηνά η δεκάτη του συνόλου των κλήρων βλ. επίσης Jones 1957, 171· Brunt 1966, 88· Balcer 1978, 23· Moreno 2007, 99.

⁵²⁹ Θουκ. 3.50.2: *ἐπὶ δὲ τοὺς ἄλλους σφῶν αὐτῶν κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν*.

⁵³⁰ Θουκ. 1.114.3· Διόδ. 12.22.2· Πλούτ. Περικλῆς 23.2.

σύμφωνα με τον Αιλιανό, που κατέγραφαν τους όρους της εκμίσθωσης καταδεικνύει πως η διευθέτηση ήταν προϊόν συμφωνίας, εξάλλου ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τη λέξη «*όμολογίῃ*» για να περιγράψει τους διακανονισμούς της Αθήνας με τις πόλεις της Εύβοιας μετά την καταστολή της εξέγερσής τους,⁵³¹ ενώ στους όρους αυτούς θα περιλαμβανόταν και το συμφωνηθέν ποσό του ενοικίου που θα λάμβαναν οι Αθηναίοι και θα κατέβαλλαν οι Χαλκιδείς, το οποίο στην παρόμοια περίπτωση της Λέσβου ήταν 2 μνες ετησίως ανά κλήρο. Τα τεμένη που αφιερώθηκαν στην Αθηνά πιθανόν να εκμισθώθηκαν κατόπιν από το κράτος, όπως υποδεικνύουν οι διαθέσιμες επιγραφικές μαρτυρίες,⁵³² ωστόσο αυτή η πληροφορία προφανώς δεν απασχόλησε τον Αιλιανό ή την πηγή του.

Ταξική προέλευση αποίκων και κληρούχων

Σύμφωνα με μεταγενέστερες γραμματειακές πηγές οι αθηναϊκές εγκαταστάσεις αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση των ακτημόνων και πενήτων Αθηναίων.⁵³³ Η πεποίθηση αυτή φαίνεται εκ πρώτης όψεως να βρίσκει έρεισμα, εν μέρει,⁵³⁴ στο σύγχρονο ψήφισμα για τον αποικισμό της Βρέας, το οποίο έθετε τον περιορισμό οι άποικοι να προέρχονται από τις τάξεις των θητών και των ζευγιτών.⁵³⁵ Εντούτοις, ο περιορισμός αυτός βρίσκεται στο τμήμα της επιγραφής που αποτέλεσε μεταγενέστερη προσθήκη, καθώς εντάσσεται στην τροπολογία που πρότεινε ο Φαντοκλής. Κατά πάσα πιθανότητα το αρχικό ψήφισμα δεν περιλάμβανε ταξική περιχαράκωση των δικαιούχων,⁵³⁶ ενώ η απόφαση να επιβληθεί αργότερα είναι αινιγματική. Ωστόσο εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε πως η πρωτοβουλία αυτή αποτέλεσε αντίδραση στην έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους των δύο ανώτερων τάξεων,⁵³⁷ καθότι οι πιο ευκατάστατοι Αθηναίοι δεν πρέπει να συγκινήθηκαν ιδιαίτερα από την πρόταση να επανδρώσουν μία στρατιωτική αποικία στον αφιλόξενο Βορρά (όσο ποθεινή και αν θεωρείται σήμερα η Χαλκιδική).⁵³⁸

⁵³¹ Θουκ. 1.114.3.

⁵³² IG I³ 418.

⁵³³ Πλούτ. Περικλῆς 11.5· Λιβ. Υποθέσεις τῶν λόγων Δημοσθένους 8.2: *ἔθος δὲ ἦν τοῦτο παλαιὸν τοῖς Ἀθηναίοις, ὅσοι πένητες ἦσαν αὐτῶν καὶ ἀκτῆμονες οἴκοι, τούτους πέμπειν ἐποίκους εἰς τὰς ἔξω πόλεις τὰς αὐτῶν, καὶ ἐλάμβανον πεμπόμενοι ὅπλα τε ἐκ τοῦ δημοσίου καὶ ἐφόδιον.*

⁵³⁴ Εν μέρει καθότι οι ζευγίτες δεν ήταν πένητες ή ακτήμονες.

⁵³⁵ IG I³ 46, στ. 43-6: *ἐς δὲ / [Β]ρέαν ἐχ θετὸν καὶ ζε/[υ]γιτὸν ἰέναι τὸς ἀπο[ί]κους.*

⁵³⁶ Brunt 1966, 71· ML, 132· Figueira 1991, 59-61· Meiggs 1999, 260· Moreno 2007, 93 υποσημ. 78· Figueira 2008, 440-1· Igelbrink 2015, 449· OR, 245.

⁵³⁷ Δεν πρέπει να αποκλείσουμε ένα φιλολαϊκό περίβλημα γύρω από την πρωτοβουλία αυτή.

⁵³⁸ Για την ερμηνεία αυτή βλ. επίσης Igelbrink 2015, 391. Μία εναλλακτική ερμηνεία είναι να υπήρξε πράγματι ενδιαφέρον από όλες τις τάξεις και η Αθήνα να προέβη στον ταξικό αυτόν περιορισμό στο πλαίσιο μίας πρωτοβουλίας αμιγώς φιλολαϊκής. Η ερμηνεία αυτή είναι εξίσου πιθανή, ωστόσο είναι δυσκολότερο να φανταστούμε πεντακοσιομεδίμνους και ιππείς να εκδηλώνουν προθυμία να αφήσουν

Φαίνεται, λοιπόν, πως οι αθηναϊκές αποικίες ήταν κατά κανόνα ανοικτές και προς τις τέσσερις εισοδηματικές τάξεις της Αθήνας,⁵³⁹ ενώ υπέρ του συμπεράσματος αυτού συγκλίνει το γεγονός πως γνωρίζουμε με βεβαιότητα πως υποδέχθηκαν ευκατάστατους μη Αθηναίους.⁵⁴⁰ Μολαταύτα, είναι αμφίβολο αν οι ευπορότεροι Αθηναίοι είχαν τη βούληση να εγκαταλείψουν την Αθήνα, και με αυτή τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα και προνόμια και την περιουσία τους, για να εγκατασταθούν σε μία απόμακρη αποικία στην άγρια Δύση (λ.χ. Θούριοι), ή στον άγριο Βορρά (λ.χ. Αμφίπολη, Βρέα). Παράλληλα, έχει διατυπωθεί η θέση πως και το συμφέρον του αθηναϊκού κράτους θα επέβαλλε την επάνδρωση των αποικιών κυρίως από θήτες, καθώς με αυτόν τον τρόπο δεν θα μειωνόταν ο αριθμός των Αθηναίων οπλιτών.⁵⁴¹ Εκ των ανωτέρω συνάγεται το συμπέρασμα πως οι αποικίες πράγματι απορρόφησαν κατά κύριο λόγο τους ακτήμονες και πένητες Αθηναίους,⁵⁴² εντούτοις δεν πρέπει να απαρτίστηκαν αποκλειστικά από θήτες. Η συγκρότηση μίας νέας πόλης-κράτους θα απαιτούσε τη συμμετοχή πολιτών και από τις τρεις ανώτερες τάξεις, διότι η πείρα τους στα πεδία των μαχών ως οπλίτες ή ιππείς, ή η εμπειρία τους στον τομέα της διοίκησης ως αξιωματούχοι, ή η οικονομική τους δυνατότητα να αναλαμβάνουν λειτουργίες, ήταν απολύτως απαραίτητες για την επιβίωση της νέας αποικίας.⁵⁴³

Η στάση του αθηναϊκού δήμου θα πρέπει να ήταν διαφορετική απέναντι στο ενδεχόμενο να μετάσχει στον θεσμό των κληρουχιών. Διασκορπισμένες στο Αιγαίο Πέλαγος σε προσιτές αποστάσεις από την Αθήνα και σε διαρκή επικοινωνία και ανταλλαγές με αυτή, και χωρίς η εγκατάσταση σε αυτές να προϋποθέτει την εγκατάλειψη των αθηναϊκών πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις η εγκατάσταση αυτή να είναι και προαιρετική επιτρέποντας τη δυνατότητα της εξ αποστάσεως εκμίσθωσης των κλήρων, οι κληρουχίες θα φάνταζαν ένα πραγματικό λαχείο για κάθε Αθηναίο. Έχει προταθεί η θέση πως τα συμφέροντα του αθηναϊκού κράτους θα υπαγόρευαν την παραχώρηση των περισσότερων κλήρων σε θήτες, καθώς τοιουτοτρόπως θα

πίσω τους την Αθήνα, και να εγκαταλείψουν την περιουσία τους σε αυτή και τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα και προνόμια, για να εγκατασταθούν σε μία απόμακρη στρατιωτική αποικία, άμεσα εξαρτημένη από την Αθήνα, και σε μία τοποθεσία τόσο επίμαχη που η επίθεση εναντίον της φάνταζε επικείμενη (βλ. *IG* I³ 46, στ. 17-21).

⁵³⁹ Βλ. επίσης Figueira 1991, 59-61, 65-6, 201.

⁵⁴⁰ Λυσίας (Διονύς. Αλικαρν. *Λυσίας* 1) και Ηρόδοτος (Σούδα «*Ηρόδοτος*», η 536 Adler) στους Θουρίους.

⁵⁴¹ Jones 1957, 168.

⁵⁴² Βλ. επίσης Figueira 2008, 441: «Even with the availability of colonial allotments to all census classes, those presenting themselves were perhaps disproportionately thetes [...]».

⁵⁴³ Βλ. επίσης Figueira 2008, 441.

ανέρχονταν στην τάξη των ζευγιτών και θα μπορούσαν πλέον να υπηρετούν στο στρατεύμα ως οπλίτες.⁵⁴⁴ Πράγματι, το ετήσιο συμφωνηθέν ενοίκιο που απέφερε κάθε κλήρος της Λέσβου, 200 δραχμές,⁵⁴⁵ υποδεικνύει πως κύριο μέλημα του κράτους ήταν οι κλήροι να ικανοποιούν τα εισοδηματικά κριτήρια της τάξης των ζευγιτών.⁵⁴⁶ Εντούτοις, μαρτυρίες που υποστηρίζουν την ύπαρξη κληρούχων από εύπορες οικογένειες,⁵⁴⁷ όπως οι παραδόσεις σύμφωνα με τις οποίες ο πατέρας του Πλάτωνα Αρίστων και ο Αριστοφάνης συγκαταλέγονταν μεταξύ των κληρούχων της Αίγινας,⁵⁴⁸ υποδηλώνουν πως οι πένητες και οι ακτήμονες Αθηναίοι δεν ήταν οι μοναδικοί ευνοούμενοι των κληρουχιών.⁵⁴⁹ Από σχετικό χωρίο του Θουκυδίδη συμπεραίνουμε πως ο μηχανισμός διανομής των κλήρων μεταξύ των δικαιούχων ήταν ο κλήρος,⁵⁵⁰ ωστόσο αγνοούμε παντελώς ποια κριτήρια έπρεπε να πληροί ένας Αθηναίος πολίτης προκειμένου να ενταχθεί στη δεξαμενή των δικαιούχων, αν και φαίνεται πως από αυτή δεν αποκλείονταν οι εύποροι Αθηναίοι.⁵⁵¹ Η εξέλιξη αυτή βέβαια είναι εύλογη, διότι πέραν του ότι ο θεσμός των κληρουχιών βασιζόταν στην αρχή της ισονομίας και της ισότητας μεταξύ των Αθηναίων πολιτών, η συμμετοχή και των ανώτερων εισοδηματικών τάξεων ήταν απαραίτητη για την επιβίωση των νέων κοινοτήτων που κατά κανόνα διαμόρφωναν οι κληρουχίες, όπως επίσης και των στρατιωτικών αποσπασμάτων που αυτές συγκροτούσαν, για τους ίδιους λόγους που εκτέθηκαν παραπάνω για την περίπτωση των αποικιών. Επειδή, δηλαδή, οι νεοσύστατες κοινότητες είχαν ανάγκη από πεπειραμένους στρατιώτες και αξιωματούχους, και από πολίτες ευκατάστατους προκειμένου να επωμίζονται

⁵⁴⁴ Jones 1957, 168-9.

⁵⁴⁵ Θουκ. 3.50.2.

⁵⁴⁶ Αν και τα εισοδηματικά κριτήρια σε είδος για τις τέσσερις τάξεις με βεβαιότητα μετατράπηκαν σε χρήμα κάποια στιγμή (πιθανόν μέχρι τις αρχές του 5^{ου} αι.), δεν είμαστε βέβαιοι για τις ακριβείς αντιστοιχίες κατά τις διάφορες περιόδους. Εντούτοις, κατά την περίοδο που εξετάζουμε, 200 μέδιμνοι σιτηρά (προϋπόθεση για την ανέλιξη στην τάξη των ζευγιτών) ισοδυναμούσαν πιθανότατα με 200 δραχμές. Βλ. Jones 1957, 168-9· Figueira 1991, 176-7· Moreno 2007, 95 με υποσημ. 88.

⁵⁴⁷ Η εισφορά από τους Αθηναίους της Ιστιαίας δεν αποδεικνύει τίποτε για την πρότερή τους οικονομική κατάσταση και την ταξική τους προέλευση καθώς δεν ξέρουμε πότε αντλήθηκε (πρβλ. Figueira 1991, 61). Παράλληλα, δεν είναι καθόλου βέβαιο αν ήταν κληρούχοι, όπως υποστηρίζει ο Moreno 2009, 213, κάποιοι από τους Ερμοκοπίδες, των οποίων τα εδάφη κατασχέθηκαν και πουλήθηκαν (IG I³ 422, βλ. col. V, στ. 375-8), ή ο Χαρμίδης (Ξεν. Συμπόσιον 4.29-32), ή ο Εύθηρος (Ξεν. Απομνημονεύματα 2.8.1). Ωστόσο, ακόμη και αν απορρίψουμε ως παρανόηση ή επινόηση τις παραδόσεις πως ο πατέρας του Πλάτωνα και ο Αριστοφάνης ήταν κληρούχοι, δεν μπορούμε να αρνηθούμε πως οι κληρουχίες του 4^{ου} αι., που φαίνεται πως ακολούθησαν το πρότυπο των κληρουχιών σταθερής εγκατάστασης του 5^{ου} αι., εγκολλώθηκαν πολλούς κληρούχους που προέχονταν από πλούσιες οικογένειες (βλ. Cargill 1995, 196).

⁵⁴⁸ Διογ. Λαέρτ. 3.3 και σχόλιο στο Αριστοφ. *Χααρνή* στ. 652-4 (βλ. Dübner 1877, 19).

⁵⁴⁹ Πρβλ. Figueira 1991, 65, 201, που θεωρεί πως οι κληρούχοι προέρχονταν από τους θήτες, ή, λιγότερο πιθανό, από τους θήτες και τους ζευγίτες.

⁵⁵⁰ Θουκ. 3.50.2: *ἐπὶ δὲ τοὺς ἄλλους σφῶν αὐτῶν κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν*.

⁵⁵¹ Βλ. επίσης Moreno 2007, 93: «The distribution by lot of *kleroi* ensured, of course, that all Athenian citizen classes could benefit from cleruchies». Βλ. ακόμη Moreno 2009, 216-7.

τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Μολαταύτα, δεν πρέπει να υποτιμούμε τη συμμετοχή των θητών στον θεσμό των κληρουχιών,⁵⁵² καθότι βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε πως η ανέλιξή τους στην τάξη των ζευγιτών και η συνεπακόλουθη ένταξή τους στο σώμα των οπλιτών θα αποτελέσει ένα από τα κίνητρα της έντονης αποικιστικής δραστηριότητας της Αθήνας κατά τον 5^ο αι. Η φράση «*τούς τε θήτας ἅπαντας ὀπλίτας ποιῆσαι*» που σώζεται σε ένα απόσπασμα του Αντιφώντα απομονωμένη από το πλαίσιο της είναι σαν να αποτυπώνει μία από τις επιδιώξεις της αποικιστικής πολιτικής της Αθήνας,⁵⁵³ οι στόχοι της οποίας ωστόσο πρέπει να έχουμε υπόψιν πως ήταν πολυσχιδείς, καλύπτοντας τον πολιτικό, στρατιωτικό, οικονομικό, και κοινωνικό τομέα.

Ο επίλογος και η κληρονομιά της αποικιστικής δράσης της Αθηναϊκής Ηγεμονίας

Ο επίλογος των αθηναϊκών εγκαταστάσεων του 5^{ου} αι. γράφτηκε με άδοξο τρόπο μετά την κατατρόπωση των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς. Ο Λύσανδρος έστειλε πίσω στην Αθήνα *τούς τε φρουρούς τῶν Ἀθηναίων καὶ εἴ τινα που ἄλλον ἴδοι Ἀθηναῖον*,⁵⁵⁴ και επανέφερε στις πατρίδες τους τους Αιγινήτες και τους Μηλίους και όλους όσους είχαν στερηθεί τα πατρογονικά τους εδάφη.⁵⁵⁵ Το επεισοδιακό αυτό τέλος, εντούτοις, επρόκειτο να αποδειχθεί μία μικρή ανάπαυλα πριν από την αναβίωση της αποικιστικής δραστηριότητας της Αθήνας κατά τον 4^ο αι.

Οι αθηναϊκές κληρουχίες του 5^{ου} αι. άφησαν πίσω τους μία πλούσια κληρονομιά, την οποία επρόκειτο να αξιοποιήσουν οι κληρουχίες του 4^{ου} αι., αλλά να μέμφονται οι υπόλοιποι Έλληνες.⁵⁵⁶ Ο Διόδωρος μεταξύ των αιτιών της ανόδου της σπαρτιατικής ηγεμονίας κατά τη δεκαετία του 380 καταλέγει την κακή φήμη που είχαν αποκτήσει οι Αθηναίοι στον ελληνικό κόσμο εξαιτίας της πολιτικής τους να εγκαθιστούν κληρουχίες στα εδάφη των ηττημένων αντιπάλων τους.⁵⁵⁷ Το ψήφισμα του Αριστοτέλη του 378/7 επιβεβαιώνει πως πράγματι οι κληρουχίες εκλαμβάνονταν ως μία από τις πιο απεχθείς εκφάνσεις του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού του 5^{ου} αι. Με το ψήφισμα αυτό η Αθήνα, στο

⁵⁵² Ο Moreno 2009, 213 συμπέρανε πως οι αθηναϊκές κληρουχίες δεν ήταν ένας μηχανισμός για την ανακούφιση των Αθηναίων απόρων, αλλά μία άμεση πηγή κέρδους για μεμονωμένους Αθηναίους και μία έμμεση για το κράτος. Εντούτοις, πρέπει να έχουμε υπόψιν ότι το ένα δεν αναιρεί το άλλο.

⁵⁵³ Αντιφ. fr. 61.

⁵⁵⁴ Ξεν. *Ἑλληνικά* 2.2.2.

⁵⁵⁵ Ξεν. *Ἑλληνικά* 2.2.9.

⁵⁵⁶ Βλ. την προσπάθεια του Ισοκράτη (4.107) να υπερασπιστεί και να καθαγιάσει την αποικιστική πολιτική της αθηναϊκής ηγεμονίας: *ὕπερ ὧν προσήκει τοὺς εὖ φρονούντας μεγάλην χάριν ἔχειν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς κληρουχίας ἡμῖν ὀνειδίζειν, ἃς ἡμεῖς εἰς τὰς ἐρημουμένας τῶν πόλεων φυλακῆς ἕνεκα τῶν χωρίων, ἀλλ' οὐ διὰ πλεονεξίαν ἐξεπέμπομεν.*

⁵⁵⁷ Διόδ. 15.23.4.

πλαίσιο της προσπάθειάς της να προσελκύσει νέους συμμάχους στη νεοσυσταθείσα συμμαχία της, παρείχε εγγυήσεις πως δεν επρόκειτο να επαναληφθούν οι καταχρήσεις του πρόσφατου παρελθόντος. Η Αθήνα διαβεβαίωνε, λοιπόν, πως οι σύμμαχοί της θα ήταν ελεύθεροι και αυτόνομοι, και δεν θα δέχονταν φρουρές ή αξιωματούχους, ούτε θα κατέβαλλαν φόρο.⁵⁵⁸ Ωστόσο εκεί που μετατοπίζεται το βάρος του ψηφίσματος είναι στην αποκήρυξη κάθε ιδιωτικής ή δημόσιας (κληρουχίες) περιουσίας των Αθηναίων σε συμμαχικά εδάφη.⁵⁵⁹ Η αποκήρυξη αυτή, εντούτοις, που είχε ως στόχο να καθησυχάσει τους συμμάχους, δεν σήμαινε μία συλλήβδην καταδίκη του θεσμού των κληρουχιών, ο οποίος άλλωστε εξακολούθησε να υπάρχει κατά τον 4^ο αι., σε μία υποτονική πλέον μορφή βέβαια, φάντασμα ενός ανθηρού συστήματος που θάφτηκε, από κοινού με τα ηνία της αθηναϊκής ηγεμονίας, κάτω από τα συντρίμια των Μακρών Τειχών το 404.

⁵⁵⁸ *IG* II² 43, στ. 15-25.

⁵⁵⁹ *IG* II² 43, στ. 25-46. Πρβλ. Διόδ. 15.29.8. Βλ. επίσης Moreno 2009, 211-2.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη και οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που αυτές επέφεραν φαίνεται πως προλείαναν το έδαφος για μία τομή στην αποικιστική ιστορία της Αθήνας. Στον απόηχο των εσωτερικών αυτών μεταβολών η Αθήνα παρουσιάζεται να έχει επινοήσει έναν νέο και ιδιόμορφο τύπο αποικίας, την κληρουχία, θεσμός που εδράστηκε στις αρχές της ισονομίας και της ισότητας μεταξύ των Αθηναίων πολιτών, αλλά παράλληλα εξυπηρετούσε ιδανικά τα συμφέροντα του αθηναϊκού κράτους και τις πολιτικές του φιλοδοξίες.

Οι κληρουχίες αποτελούσαν προεκτάσεις του αθηναϊκού κράτους, ενώ οι κληρούχοι διατηρούσαν τα αθηναϊκά πολιτικά τους δικαιώματα, με τα προνόμια και τις υποχρεώσεις που αυτά συνεπάγονταν. Αντιθέτως, οι αποικίες συγκροτούσαν παραδοσιακά αυτόνομες πόλεις-κράτη, που σφυρηλατούσαν για τους πολίτες τους μία ανεξάρτητη πολιτική ταυτότητα, αλλά διατηρούσαν ωστόσο τη σύνδεσή τους με τη μητρόπολη, με θρησκευτικούς κατά κύριο λόγο δεσμούς. Εντούτοις, πρέπει να επισημανθεί πως οι αποικίες που συγκρότησε η Αθήνα κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας της, ιδίως αυτές που υπάγονταν στην άμεση σφαίρα δράσης και επιρροής της, μόνο τύποις και όχι ουσία θα μπορούσαν να θεωρηθούν ανεξάρτητες, καθώς έπρεπε κατ' ανάγκη να ευθυγραμμίζονται με τα πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα της ισχυρής μητρόπολής τους.

Η Αθήνα συντηρούσε στο αποικιστικό της οπλοστάσιο και τις δύο μορφές εγκατάστασης, εγκαθιδρύοντας και κληρουχίες και αποικίες, αναλόγως των πολιτικών περιστάσεων. Όταν, για παράδειγμα, δεν είχε τη δυνατότητα να επανδρώσει μία εγκατάσταση αποκλειστικά με δικούς της πολίτες και ως εκ τούτου στην επιχείρηση συμμετείχαν και άτομα ανάμεικτης προέλευσης, στις περιπτώσεις αυτές εγκαθιδρυόταν αποικία. Αποικίες υπήρξαν και οι εγκαταστάσεις που υποδέχθηκαν πιστούς προς την Αθήνα κατοίκους και ιδρύθηκαν υπό την αιγίδα της, σε μία προσπάθεια να προβληθεί ως μία ισχυρή προστάτιδα δύναμη που καθόριζε τις εξελίξεις στο πολιτικό σκηνικό της εποχής. Η εγκαθίδρυση μίας αποικίας ήταν στενά συνυφασμένη με τον ρόλο του οικιστή, ενώ προϋπέθετε τη συμμετοχή ενός μεγάλου σώματος αποίκων. Παράλληλα, οι αποικίες συνήθως απείχαν σημαντικά από τη μητρόπολη, ενώ κατά κανόνα χάρασσαν τον δικό τους πολεοδομικό σχεδιασμό. Αντιθέτως, οι κληρουχίες ήταν παρασιτικού χαρακτήρα, καθώς εγκαθιδρυόταν σε εδάφη ήδη υφιστάμενων πόλεων, εγκαθίδρυση που συνήθως συνοδευόταν από μερική ή ολική εκδίωξη του γηγενούς πληθυσμού. Φαίνεται

πως οι κληρουχίες σε πολιτικό επίπεδο χρησιμοποιήθηκαν από την Αθήνα κατά κανόνα ως ένα εργαλείο για την εξουδετέρωση εχθρικά διακείμενων περιοχών ή για την κατάπνιξη διασπαστικών συμμαχικών τάσεων.⁵⁶⁰ Οι κληρουχίες, λοιπόν, αξιοποιούσαν έναν προϋπάρχοντα οικιστικό ιστό, ενώ η εγκαθίδρυσή τους δεν απαιτούσε τη δράση οικιστή, ούτε τη συμμετοχή ενός μεγάλου σώματος πολιτών, μάλιστα είναι χαρακτηριστικό πως οι γραμματειακές πηγές παραθέτουν για τους κληρούχους σχετικά χαμηλούς και ακριβείς αριθμούς. Ένα στοιχείο που προδίδει την εγκατάσταση κληρουχίας στο έδαφος μίας συμμαχικής περιοχής είναι η μείωση του φόρου της, η οποία μαρτυρείται μέσα από τους καταλόγους της εξηκοστής· εφόσον μία κληρουχία απορροφούσε ένα σημαντικό τμήμα των πόρων της επηρεασμένης συμμαχικής πόλης, η Αθήνα προέβαινε σε μία εξίσου γενναία, αν και όχι απαραίτητως εφάμιλλη, μείωση του φόρου της, προκειμένου να εξισορροπηθεί η εκμύζηση αυτή.

Η κληρουχία αποτέλεσε τον προτιμώμενο τύπο εγκατάστασης για την Αθήνα, καθότι προφανώς εξυπηρετούσε αμεσότερα τα πάσης φύσεως συμφέροντά της, ενώ της παρείχε ευρύτερα δικαιώματα πρόσβασης· εξάλλου ο θεσμός αυτός ήταν προϊόν δικής της επινόησης, κομμένος και ραμμένος στα μέτρα της. Αντιθέτως, ο παραδοσιακός στον ελληνικό χώρο τύπος εγκατάστασης, η αποικία, υπήρξε για την Αθήνα μία λύση ανάγκης, η αξιοπιστία της οποίας ήταν αμφισβητήσιμη. Όπως καταδεικνύουν οι περιπτώσεις των Θουρίων και της Αμφίπολης, η ανάμεικτη σύνθεση που κατά κανόνα και κατ' ανάγκην προσλάμβαναν οι αποικίες της Αθήνας αποδείχθηκε εν τέλει μοιραία για την επιβίωση της αθηναϊκής επιρροής σε αυτές.

Ο θεσμός των κληρουχιών φαίνεται πως κατά την τελευταία δεκαετία του 6^{ου} αι. έκανε τα πρώτα βήματα σε περιοχές παρακείμενες της Αττικής, τη Σαλαμίνα και τη Χαλκίδα. Γρήγορα, περί το 500 π.Χ., εξακοντίστηκε μέχρι το Βόρειο Αιγαίο, τη Λήμνο και την Ίμβρο, παρά τις περιορισμένες ναυτικές δυνατότητες της Αθήνας κατά την περίοδο εκείνη· η συμβολή του Μιλτιάδη του Νεότερου, τυράννου της Χερσονήσου, στην επιτυχία αυτή είναι προφανής. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 440 το Αιγαίο είχε μετατραπεί σε αθηναϊκή λίμνη, ενώ περί τα μέσα της δεκαετίας του 430 οι κληρουχίες εξαπλώθηκαν ως τις ακτές της Προποντίδας και του Εύξεινου Πόντου. Μετά την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου, η πρακτική της ολοκληρωτικής εκδίωξης του γηγενούς πληθυσμού ελληνίδων πόλεων και η αντικατάστασή του από

⁵⁶⁰ Βλ. επίσης Διόδ. 15.23.4: *Ἀθηναῖοι δὲ διὰ τὰς τῶν καταπολεμουμένων κληρουχίας ἡδύζον ἐν τοῖς Ἑλλήσιν.*

Αθηναίους κληρούχους, που μέχρι τότε είχε εφαρμοστεί μονάχα για την περίπτωση της Ιστιαίας το 446, προσέλαβε ενδημικές διαστάσεις.

Φαίνεται πως οι κληρουχίες που εγκαθιδρύθηκαν σε εδάφη περιοχών ο γηγενής πληθυσμός των οποίων εκδιώχθηκε ολοκληρωτικά επενδύθηκαν με πολιτικές δομές κατά το πρότυπο της Αθήνας, προκειμένου να καταστεί δυνατή μία υποτυπώδης τοπική αυτοδιοίκηση, που θα επέτρεπε την επιβίωση των νέων κοινοτήτων. Δυστυχώς, τα διαθέσιμα δεδομένα είναι πενιχρά για αυτό το ενδιαφέρον χαρακτηριστικό ορισμένων κληρουχιών του 5^{ου} αι.,⁵⁶¹ που καθόρισε μάλιστα τη φυσιογνωμία των κληρουχιών του 4^{ου} αι., οι οποίες επίσης μετατρέπονταν σε μικρογραφίες της Αθήνας ως προς τους πολιτικούς τους θεσμούς.

Παρά την επίμονη προσκόλληση των σύγχρονων μελετητών στην προσφιλή τους θέση πως οι κληρούχοι συγκροτούσαν φρουρές στις περιοχές στις οποίες στέλνονταν, η υπόθεση αυτή καταρρέει υπό το βάρος μίας εκ νέου αποτίμησης των δεδομένων,⁵⁶²

⁵⁶¹ Βλ. IG I³ 1477, IG I³ 1164, IG I³ 1165 (μαρτυρούν την υιοθέτηση από τη Λήμνο των αθηναϊκών φυλών)· IG I³ 41, στ. 58 και 88-110 (μαρτυρά πιθανότατα την επένδυση της Ιστιαίας με τη δική της βουλή και δικαστήριο)· Θουκ. 7.57.2 (μαρτυρά πως οι Λήμνιοι, οι Ίμβριοι, οι Αιγινίτες και οι Ιστιαίοι μοιράζονταν με τους Αθηναίους την ίδια γλώσσα και τους ίδιους θεσμούς).

⁵⁶² Για τα δεδομένα αυτά βλ. παραπάνω, σ. 81-92. Το αθηναϊκό ψήφισμα για τους κληρούχους της Σαλαμίνας ενθάρρυνε τη διαμονή τους στο νησί, ενώ έθετε αυστηρούς περιορισμούς στην εκμίσθωση των κλήρων τους, για την ακρίβεια φαίνεται πως τους απαγόρευσε να εκμισθώσουν τους κλήρους τους στη Σαλαμίνα εάν δεν κατοικούσαν στο νησί (IG I³ 1, στ. 1-8). Κύριο μέλημα της Αθήνας ήταν η διασφάλιση της αθηναϊκής παρουσίας στη Σαλαμίνα, αλλά για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος έπρεπε προφανώς να αντιμετωπιστεί η πρακτική της εξ αποστάσεως εκμίσθωσης των κλήρων, που θα απογύμωνε το νησί από την παραμονή των Αθηναίων κληρούχων. Το 506 εγκαταστάθηκαν στη Χαλκίδα 4.000 Αθηναίοι κληρούχοι (Ηρόδ. 5.77.2). Ο αριθμός αυτός φαντάζει εξωπραγματικός, επειδή αποτελεί ένα σημαντικό ποσοστό των Αθηναίων πολιτών κατά την περίοδο εκείνη, ενώ θα ήταν τουλάχιστον περιττό να παραμείνει ένα τόσο μεγάλο σώμα κληρούχων σε μία περιοχή που ήταν ούτως ή άλλως άμεσα προσβάσιμη στην Αθήνα. Το πρόβλημα αυτό θα μπορούσε να επιλυθεί ιδανικά από την υπόθεση πως η εγκατάσταση των κληρούχων στη Χαλκίδα υπήρξε βραχύβια. Η ερμηνεία αυτή βρίσκεται έρεισμα στο χωρίο του Ηρόδοτου (6.100-101.1) για τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν κατά το 490, το οποίο υποδηλώνει πως οι 4.000 κληρούχοι της Χαλκίδας διέμεναν τότε στην Αθήνα (βλ. επίσης Moreno 2007, 93-4), απ' όπου προφανώς εκμίσθωναν τους κλήρους τους στην Εύβοια. Το συμπέρασμα αυτό φαίνεται πως ενισχύουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του φρουρίου του Βράχου, νοτιοανατολικότερα της Χαλκίδας, τα οποία υποδεικνύουν παραδόξως την επάνδρωσή του από μία μη αθηναϊκή μισθοφορική φρουρά τοξοτών σημαντικού μεγέθους (μέχρι και 200 ανδρών) (Sapouna-Sakellarakis κ.ά. 2002, 113-5· βλ. επίσης Moreno 2007, 101-2, 137· Moreno 2009, 213). Περί το 453/2 εγκαθιδρύθηκε κληρουχία στην Κάρυστο. Όταν, ωστόσο, το 446 ξέσπασε εξέγερση στην Εύβοια, οι κληρούχοι της Καρύστου δεν εμφανίζονται στο προσκήνιο και δεν παρουσιάζονται να συνδράμουν τον Περικλή στην καταστολή της (Θουκ. 1.114). Μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης, η Εύβοια γνώρισε την εγκατάσταση αθηναϊκών κληρουχιών στην Ιστιαία, στη Χαλκίδα και στην Ερέτρια. Όταν, εντούτοις, το 411 οι Πελοποννήσιοι προκάλεσαν την εξέγερση ολόκληρης της Εύβοιας, μόνο η Ιστιαία αντιστάθηκε (Θουκ. 8.95.7), για την περίπτωση της οποίας ο Θουκυδίδης (1.114.3 και 8.95.7) μαρτυρά ρητά την εγκατάσταση Αθηναίων, ενώ η μαρτυρία του Αιλιανού (*Ποικίλη Ιστορία* 6.1) για την περίπτωση της Χαλκίδας δεν αναφέρεται σε εγκατάσταση κληρούχων, αλλά σε εγκαθίδρυση κληρουχίας και σε εκμίσθωση των κλήρων της. Κατά το 450 εγκαθιδρύθηκαν κληρουχίες στην Άνδρο και στη Νάξο, ωστόσο δεν υπάρχουν βέβαιες ενδείξεις πως στις δύο αυτές νήσους των Κυκλάδων πράγματι εγκαταστάθηκαν Αθηναίοι κληρούχοι, οι οποίοι προφανώς θα είχαν εν προκειμένω τη δυνατότητα της εξ αποστάσεως εκμίσθωσης των εκεί κλήρων τους. Κατά το 427, μετά την καταστολή της εξέγερσης της Λέσβου, οι Αθηναίοι εγκαθίδρυσαν κληρουχία στο νησί και έστειλαν εκεί τους 2.700 Αθηναίους κληρούχους, οι οποίοι, κατόπιν σχετικής συμφωνίας, εκμίσθωσαν τους

τα οποία καταδεικνύουν πως στην πραγματικότητα οι κληρούχοι ορισμένων κληρουχιών δεν είχαν την υποχρέωση να εγκατασταθούν στους κλήρους τους. Οι κληρουχίες αυτές εντοπίζονται στην Εύβοια (Κάρυστος, Χαλκίδα, Ερέτρια), στις Κυκλάδες (Άνδρος, Νάξος), και στη Λέσβο (μετά τη συμφωνία εκμίσθωσης με τους γηγενείς), ενώ το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι πως εγκαθιδρύθηκαν όλες σε εδάφη περιοχών ο γηγενής πληθυσμός των οποίων εξακολούθησε να κατοικεί στην πατρογονική του γη· ο παράγοντας αυτός προφανώς δεν ευνοούσε τη συγκρότηση νέων κοινοτήτων και την επένδυσή τους με πολιτικές δομές, και συνεπώς οι κληρούχοι αυτών των κληρουχιών δεν ήταν υποχρεωμένοι να διαμένουν στους κλήρους τους, αλλά είχαν τη δυνατότητα να παραμείνουν στην Αθήνα απ' όπου θα αντλούσαν το εισόδημα από την εκμίσθωση των κλήρων τους σε γηγενείς.

Το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου επέφερε το χαριστικό πλήγμα στην περιλαμπρή αποικιακή αυτοκρατορία των Αθηναίων, που εκτάθηκε, συγκροτώντας θύλακες αθηναϊκής παρουσίας και επιρροής, από τη Νεάπολη στην Καμπανία μέχρι την Αμισό στα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, τη σημερινή Σαμψούντα. Η αποικιστική δράση της Αθήνας θα αναβιώσει τον 4^ο αι., εντούτοις οι εγκαταστάσεις της κατά

κλήρους τους στους Λεσβίους προκειμένου να καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη, με αντάλλαγμα ένα ενοίκιο 2 μνων ετησίως για κάθε κλήρο (Θουκ. 3.50.2). Έκτοτε οι Αθηναίοι κληρούχοι της Λέσβου είναι ιστορικά αόρατοι, και η απουσία τους από τα στρατιωτικά δρώμενα της περιοχής είναι εκκωφαντική (424 π.Χ.: Θουκ. 4.52 και 75.1· 412 π.Χ.: Θουκ. 8.22). Προφανώς επέστρεψαν στην Αθήνα, αντλώντας από εδώ το εισόδημα που τους απέφεραν οι κλήροι τους. Στο ψήφισμα που εξέδωσε η Αθήνα περί το 386 αναφορικά με την οργάνωση της κληρουχίας της Λήμνου συμπεριέλαβε περιορισμούς στην εκμίσθωση των κλήρων (IG II² 30, fr. b, στ. 3-4), κατά το πρότυπο μάλιστα της Σαλαμίνας (IG II² 30, fr. b, στ. 7: *[καθάπερ τοῖς ἐς Σαλαμῖνα]*). Φαίνεται πως το αθηναϊκό κράτος στις κληρουχίες στις οποίες ήθελε να διασφαλίσει την αθηναϊκή παρουσία εγκαθιστούσε πολιτικές δομές κατά το πρότυπο της Αθήνας, ενώ έθετε περιορισμούς στην εκμίσθωση των κλήρων, προκειμένου να αποτρέψει την επιστροφή των κληρούχων στην Αθήνα και την άντληση από εδώ του εισοδήματος που θα τους απέφερε η εκμίσθωση αυτή. Το χαρακτηριστικό αυτών των κληρουχιών, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κληρουχίες σταθερής εγκατάστασης, ήταν πως είχαν εγκαθιδρυθεί σε εδάφη περιοχών ο γηγενής πληθυσμός των οποίων είχε εκδιωχθεί ολοκληρωτικά (για παράδειγμα Λήμνος, Τμβρος, Ιστιαία, Αίγινα, Ποτίδαια, Μήλος). Αντιθέτως, οι κληρουχίες που εκτέθηκαν παραπάνω, της Χαλκίδας που εγκαθιδρύθηκε το 506, της Κάρυστου, της Άνδρου, της Νάξου, της Χαλκίδας και της Ερέτριας που εγκαθιδρύθηκαν το 446, και της Λέσβου, διακρίνονταν από ένα στοιχείο: εγκαταστάθηκαν όλες σε εδάφη περιοχών ο γηγενής πληθυσμός των οποίων δεν εκδιώχθηκε αλλά εξακολούθησε να κατοικεί στην πατρογονική του γη. Το δεδομένο αυτό δεν δημιουργούσε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τη συγκρότηση νέων κοινοτήτων και την επένδυσή τους με πολιτικές δομές. Στις κληρουχίες αυτές, λοιπόν, που θα μπορούσαν να αποκληθούν προαιρετικής εγκατάστασης, φαίνεται πως το αθηναϊκό κράτος δεν επέβαλλε την εγκατάσταση των Αθηναίων κληρούχων στους κλήρους τους, αλλά τους παρείχε τη δυνατότητα να παραμείνουν στην Αθήνα, απ' όπου θα αντλούσαν το εισόδημα από την εκμίσθωση των κλήρων τους στους εντοπίους. Είναι χαρακτηριστικό πως η στρατιωτική συνδρομή των κληρούχων που «επάνδρωσαν» κληρουχίες προαιρετικής εγκατάστασης (την Κάρυστο, την Άνδρο, τη Νάξο, τη Χαλκίδα, την Ερέτρια, και τη Λέσβο) δεν ήταν άξια ιδιαίτερης μνείας, καθότι, ελλείψει κοινοτήτων, οι κληρούχοι αυτοί δεν είχαν συγκροτήσει τα δικά τους στρατιωτικά αποσπάσματα, αλλά, ως κάτοικοι Αθηνών, εντάσσονταν κανονικά στις τάξεις του αθηναϊκού στρατεύματος.

την περίοδο αυτή είναι ευάριθμες,⁵⁶³ ενώ θυμίζουν ελάχιστα την παρελθούσα αποικιστική της αίγλη.

⁵⁶³ Για τις αθηναϊκές εγκαταστάσεις του 4^{ου} αι. βλ. Cargill 1995.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- AIO = S. D. Lambert, *Attic Inscriptions Online*. 2012—.
- ATL III = B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery και M. F. McGregor, *The Athenian Tribute Lists*, Vol. III. Πρίνστον 1950.
- FGrHist = F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Βερολίνο-Λάιντεν 1923—.
- HGIÜ I = K. Brodersen, W. Günther και H. H. Schmitt, *Historische Griechische Inschriften in Übersetzung*, Vol. I: *Die archaische und klassische Zeit*. Ντάρμστατ 1992.
- IG = *Inscriptiones Graecae*. Βερολίνο 1873—.
- IGDOLbia = L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*. Γενεύη 1996.
- ML = R. Meiggs και D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* Οξφόρδη 1969.
- OR = R. Osborne και P. J. Rhodes, *Greek Historical Inscriptions 478–404 BC*. Οξφόρδη 2017.
- RE = G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, κ.ά., *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Vol. XX.1: *Philon–Pignus*. Στουτγκάρδη 1941.
- SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Λάιντεν 1923—.
- Tod = M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.*, 2^η έκδ. Οξφόρδη 1946.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amit, M. (1965), *Athens and the Sea: A Study in Athenian Sea-Power* (Βρυξέλλες).
- Andrewes, A. (1982), «The Growth of the Athenian State», στο J. Boardman και N. G. L. Hammond (επιμ.), *The Cambridge Ancient History*, Vol. III.3: *The Expansion of the Greek World, Eighth to Sixth Centuries B.C.*, 2^η έκδ. (Κέιμπριτζ), 360–391.

- Asheri, D. (1969), «Note on the Site of Brea: Theopompus, F 145», *The American Journal of Philology* 90: 337–340.
- Balcer, J. M. (1978), *The Athenian Regulations for Chalkis: Studies in Athenian Imperial Law (Historia Einzelschriften 33)* (Βισμπάντεν).
- Bartzoka, A. (2018), *Le tribunal de l'Héliée. Justice et Politique dans l'Athènes du VIe au IVe siècles avant J.-C.* (Βρυξέλλες).
- Berve, H. (1937), *Miltiades: Studien zur Geschichte des Mannes und seiner Zeit* (Βερολίνο).
- Bonner, R. J. (1923), «The Commercial Policy of Imperial Athens», *Classical Philology* 18: 193–201.
- Bradeen, D. W., και McGregor, M. F. (1973), *Studies in Fifth-Century Attic Epigraphy* (Νόρμαν).
- Braund, D. (2005), «Pericles, Cleon and the Pontus: The Black Sea in Athens c. 440–421», στο D. Braund (επιμ.), *Scythians and Greeks: Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (Sixth Century BC – First Century AD)* (Εξτερε), 80–99.
- Brousseau, L. (2010), «Sybaris et les origines de la monnaies de bronze», *Revue Belge de Numismatique* 156: 23–34.
- (2013), «La naissance de la monnaie de bronze en Grande Grèce et en Sicile», στο C. Grandjean και A. Moustaka (επιμ.), *Aux origines de la monnaie fiduciaire. Traditions métallurgiques et innovations numismatiques. Actes de l'atelier international des 16 et 17 novembre 2012 à Tours* (Μπορντώ), 81–96.
- Brunt, P. A. (1966), «Athenian Settlements Abroad in the Fifth Century B.C.», στο E. Badian (επιμ.), *Ancient Society and Institutions: Studies Presented to Victor Ehrenberg on his 75th Birthday* (Οξφόρδη), 71–92.
- Cargill, J. (1995), *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.* (Λάντεν).
- Casevitz, M. (1985), *Le vocabulaire de la colonisation en grec ancien. Étude lexicologique : les familles de κτίζω et de οἰκέω-οἰκίζω* (Παρίσι).
- Constantakopoulou, C. (2007), *The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire and the Aegean World* (Οξφόρδη).
- De Wever, J., και van Compernelle, R. (1967), «La valeur des termes de “colonisation” chez Thucydide», *L'Antiquité Classique* 36: 461–523.
- Dübner, F. (1877), *Scholia Graeca in Aristophanem: cum prolegomenis grammaticorum* (Παρίσι).

- Ehrenberg, V. (1939), «Early Athenian Colonies», *Eunomia* 1: 116–143.
[Αναδημοσιεύτηκε στο V. Ehrenberg, *Aspects of the Ancient World: Essays and Reviews* (Οξφόρδη 1946), 116–143.]
- (1948), «The Foundation of Thurii», *The American Journal of Philology* 69: 149–170.
- (1952), «Thucydides on Athenian Colonization», *Classical Philology* 47: 143–149.
- Erxleben, E. (1975), «Die Kleruchien auf Euböa und Lesbos und die Methoden der attischen Herrschaft im 5. Jh.», *Klio* 57: 83–100.
- Fedoseev, N. F. (2002), «Les témoignages archéologiques sur une clérouquie athénienne à Sinope», *Mouseion* 2: 189–202.
- Ferrarese, P. (1974), «La spedizione di Pericle nel Ponto Eusino», στο M. Sordi (επιμ.), *Propaganda e persuasione occulta nell'antichità* (Μιλάνο), 7–19.
- Figueira, T. J. (1991), *Athens and Aigina in the Age of Imperial Colonization* (Βαλτιμόρη).
- (2008), «Colonisation in the Classical Period», στο G. R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Vol. 2 (Λάιντεν), 427–523.
- Fornara, C. W. (1983), *Translated Documents of Greece and Rome*, Vol. I: *Archaic Times to the End of the Peloponnesian War*, 2^η έκδ. (Κέιμπριτζ).
- Garland, R. (2014), *Wandering Greeks: The Ancient Greek Diaspora from the Age of Homer to the Death of Alexander the Great* (Πρίνστον).
- Gauthier, P. (1966), «Les clérouques de Lesbos et la colonisation athénienne au Ve siècle», *Revue des Études Grecques* 79: 64–88.
- Gomme, A. W. (1945), *A Historical Commentary on Thucydides*, Vol. I: *Introduction and Commentary on Book I* (Οξφόρδη).
- (1956), *A Historical Commentary on Thucydides*, Vol. II: *Books II-III* (Οξφόρδη).
- (1959), «The Population of Athens Again», *The Journal of Hellenic Studies* 79: 61–68.
- Graham, A. J. (1963), «The Fifth-Century Cleruchy on Lemnos», *Historia* 12: 127–128.
- (1964), *Colony and Mother City in Ancient Greece* (Μάντσεστερ).
- Green, J. R., και Sinclair, R. K. (1970), «Athenians in Eretria», *Historia* 19: 515–527.

- Hallof, K., και Habicht, C. (1995), «Buleuten und Beamte der athenischen Kleruchie in Samos», *Athenische Mitteilungen* 110: 273–304.
- Hammond, N. G. L. (1956), «The Battle of Salamis», *The Journal of Hellenic Studies* 76: 32–54.
- (1986), *A History of Greece to 322 B.C.*, 3^η έκδ. (Οξφόρδη).
- Harris, E. M. (2000), «The Authenticity of Andokides' *De Pace*: A Subversive Essay», στο P. Flensted-Jensen, T. H. Nielsen, και L. Rubinstein (επιμ.), *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History: Presented to Mogens Herman Hansen on his Sixtieth Birthday, August 20, 2000* (Κοπενχάγη), 479–506.
- Hartswick, K. J. (1983), «The Athena Lemnia Reconsidered», *American Journal of Archaeology* 87: 335–346.
- Head, B. V. (1911), *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, 2^η έκδ. (Οξφόρδη).
- Homolle, T. (1877), «Inscription de Milo», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1: 44–49.
- Hornblower, S. (1991), *A Commentary on Thucydides*, Vol. I: *Books I-III* (Οξφόρδη).
- (1996), *A Commentary on Thucydides*, Vol. II: *Books IV-V.24* (Οξφόρδη).
- Igelbrink, C. (2015), *Die Kleruchien und Apoikien Athens im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr.: Rechtsformen und politische Funktionen der athenischen Gründungen*, Klio Beihefte Neue Folge 25 (Βερολίνο).
- Jones, A. H. M. (1957), *Athenian Democracy* (Οξφόρδη).
- Kahrstedt, U. (1931), «Der Umfang des athenischen Kolonialreiches», *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 6: 159–195.
- Kirchhoff, A. (1873), *Über die Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen* (Βερολίνο).
- Lewis, D. M. (1975), «Review of *Αθηναϊκαὶ Κληρουχίαι* by I. A. Bartsos», *The Classical Review* 25: 155.
- Luria, S. (1964), «Zur Frühgeschichte des griechischen Alphabets», *Kadmos* 3: 88–107.
- Maeno, H. (1997/98), «Apoikia and Klerouchia: An Analysis of IG I³ 237», *Kodai* 8/9: 11–29.
- Malkin, I. (1987), *Religion and Colonization in Ancient Greece* (Λάιντεν).
- Mari, M. (2014), «'Un luogo calcato da molti piedi': La valle dello Strimone prima di Anfipoli», *Historika* 4: 53–114.
- Mattingly, H. B. (1963), «The Growth of Athenian Imperialism», *Historia* 12: 257–273.

- (1996), «Athens and the Black Sea in the Fifth Century B. C.», στο O. Lordkipanidzé και P. Lévêque (επιμ.), *Sur les traces des Argonautes. Actes du 6e symposium de Vani (Colchide) 22-29 septembre 1990* (Παρίσι), 151–157.
- Meiggs, R. (1999), *The Athenian Empire*, ειδική έκδοση (Οξφόρδη).
- Meritt, B. D. (1941), «Notes on Attic Decrees», *Hesperia* 10: 301–337.
- (1972), «The Tribute Quota List of 454/3 B.C.», *Hesperia* 41: 403–417.
- Moreno, A. (2007), *Feeding the Democracy: The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC* (Οξφόρδη).
- (2009), «'The Attic Neighbour': The Cleruchy in the Athenian Empire», στο J. Ma, N. Papazarkadas, και R. Parker (επιμ.), *Interpreting the Athenian Empire* (Λονδίνο), 211–221.
- Nesselhauf, H. (1933), *Untersuchungen zur Geschichte der delisch-attischen Symmachie*, *Klio Beiheft* 30 (Λειψία).
- Osborne, R. (1999), «Review of *Le cleruchie di Atene: Caratteri e funzione* by N. Salomon», *The Journal of Hellenic Studies* 119: 207.
- (2000), *The Athenian Empire*, LACTOR 1, 4^η έκδ. (Λονδίνο).
- Palagia, O. (1987), «Ἐρύθημα... ἀντὶ κράνους: In Defense of Furtwängler's Athena Lemnia», *American Journal of Archaeology* 91: 81–84.
- Papastavru, J. (1936), *Amphipolis. Geschichte und Prosopographie*, *Klio Beiheft* 37 (Λειψία).
- Picard, O. (2000), *Guerre et Économie dans l'alliance athénienne (490-322 av. J.-C.)* (Παρίσι).
- Psoma, S. E. (2009), «Thucydide I, 61, 4: Béroia et la nouvelle localisation de Bréa», *Revue des Études Grecques* 122: 263–280.
- (2016), «From Corcyra to Potidaea: The Decree of Brea (IG I³ 46)», *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 199: 55–57.
- Rainey, F. (1969), «The Location of Archaic Greek Sybaris», *American Journal of Archaeology* 73: 261–273.
- Rausch, M. (1999), «Miltiades, Athen und „die Rhamnusier auf Lemnos“ (IG I³ 522bis)», *Klio* 81: 7–17.
- Reiter, H. A. (1991), *Athen und die Poleis des Delisch-Attischen Seebundes: Die Proxenoι und Euergetai des attischen Demos in den Poleis des Delisch-Attischen Seebundes im Licht der attischen Proxenie- und Euergesiebeschlüsse des 5. Jahrhunderts v. Chr.* (Ρέγκενσμπουργκ).

- Robinson, D. M. (1938), «Inscriptions from Macedonia, 1938», *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 69: 43–76.
- Salomon, N. (1997), *Le cleruchie di Atene: Caratteri e funzione* (Πίζα).
- Samons, L. J. II (2000), *Empire of the Owl: Athenian Imperial Finance* (*Historia Einzelschriften* 142) (Στουτγκάρδη).
- Sapouna-Sakellarakis, E., Coulton, J. J., και Metzger, I. R. (2002), *The Fort at Phylla, Vrachos: Excavations and Researches at a Late Archaic Fort in Central Euboea*, British School at Athens Supplementary Volume 33 (Λονδίνο).
- Sauciuc, T. (1914), *Andros. Untersuchungen zur Geschichte und Topographie der Insel* (Βιέννη).
- Schaefer, H. (1961), «Πόλις Μυριάνδρος», *Historia* 10: 292–317.
- Schuller, W. (1974), *Die Herrschaft der Athener im Ersten Attischen Seebund* (Βερολίνο).
- Shipley, G. (1987), *A History of Samos 800–188 BC* (Οξφόρδη).
- Smarczyk, B. (1990), *Untersuchungen zur Religionspolitik und politischen Propaganda Athens im Delisch-Attischen Seebund* (Μόναχο).
- Stadter, P. A. (1989), *A Commentary on Plutarch's Pericles* (Τσάπελ Χιλ).
- Taylor, M. C. (1997), *Salamis and the Salaminioi: The History of an Unofficial Athenian Demos* (Άμστερνταμ).
- Vedder, R. G. (1978), *Ancient Euboea: Studies in the History of a Greek Island from Earliest Times to 404 B.C.* (Ανν Άρμπορ).
- Wade-Gery, H. T. (1946), «The Sixth-Century Athenian Decree about Salamis», *The Classical Quarterly* 40: 101–104.
- Whitehead, D. (1986), *The Demes of Attica, 508/7–ca. 250 B.C.: A Political and Social Study* (Πρίνστον).
- Woodhead, A. G. (1952), «The Site of Brea: Thucydides 1. 61. 4», *The Classical Quarterly* 2: 57–62.
- Zaccarini, M. (2015), «The Return of Theseus to Athens: A Case Study in Layered Tradition and Reception», *Histos* 9: 174–198.
- (2017), *The Lame Hegemony: Cimon of Athens and the Failure of Panhellenism, ca. 478-450 BC* (Μπολόνια).
- Zelnick-Abramovitz, R. (2004), «Settlers and Dispossessed in the Athenian Empire», *Mnemosyne* 57: 325–345.

- Ανεζίρη, Σ. (2007), «Ψήφισμα για την Ίδρυση Αποικίας στην Βρέα», στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου και Κ. Μπουραζέλης (επιμ.), *Ἔδοξεν τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ: Ἡ Αθηναϊκὴ Δημοκρατία Μιλάει με τις Επιγραφές της* (Αθήνα), 81–83.
- Βάρτσος, Ι. Α. (1972), *Ἀθηναϊκαὶ Κληρουχίαι* (Αθήνα).
- Ματθαίου, Α. Π. (1993), «Επιγραφές Ακροπόλεως», *Horos* 8-9 (1990-1991): 9–14.
- Πετράκος, Β. Χ. (1999), *Ο Δήμος του Ραμνούντος: Σύνοψη των Ανασκαφών και των Ερευνών (1813-1998)*, Vol. II: *Οι Επιγραφές* (Αθήνα).
- Ρωμιοπούλου, Αικ. (1974), «Ἐπιτύμβιοι Στήλαι Ἀθηναίων ἐκ Ποτειδαίας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ἐξ Ἀθηνών* 7.2: 190–198.
- Σισμανίδης, Κ. (1998), «Ενεπίγραφες Ταφικές Στήλες από την Ποτίδαια», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ἐξ Ἀθηνών* 23-28 (1990-1995): 263–276.